

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**DİNİ TEBLİĞDE HUTBE’NİN YERİ VE
HZ. PEYGAMBER’İN HUTBE TARZI**

Yüksek Lisans Tezi

YUSUF TAŞAN

İstanbul 2007

**MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**DİNİ TEBLİĞDE HUTBE’NİN YERİ VE
HZ. PEYGAMBER’İN HUTBE TARZI**

Yüksek Lisans Tezi

YUSUF TAŞAN

Danışman: Doç. Dr. Emin Aşıkkutlu

İstanbul 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

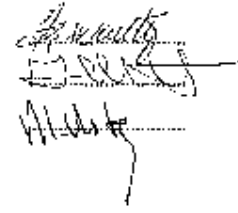
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS – Bîrîm Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi YUSUF
TAŞAN nın DİNİ TEBRİ (GDE HÜTBESİNİN YERİ VE HZ. PEYGAMBERİN
HÜTBESİ TARZİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve
2007/8130 sayılı kararıyla i'c o'usturulan jüri tarafından oy birliği ile aygelenmiştir ve Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 23.05.2007
1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. EMİN AŞIKKUTLU
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ. DR. HASAN CİRİT
3) Jüri Üyesi : _PROF. DR. MUSTAFA USTA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	III
ÖNSÖZ.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX

GİRİŞ

KONU KAVRAMLAR ve KAYNAKLAR

I. KONU ve METOD.....	2
II. KAVRAMLAR.....	4
A. TEBLİĞ.....	4
1. Sözlük Anlamı.....	4
2. Terim Anlamı.....	5
B. HUTBE.....	6
1. Sözlük Anlamı.....	6
2. Terim Anlamı.....	7
C. BENZER KAVRAMLAR.....	7
1. İrşad.....	8
2. Davet.....	8
3. Tavsiye.....	9
4. Nasihat.....	10
5. Vaaz veya Mev'ize.....	11
6. Nutuk.....	12
7. Hitabe.....	13
III. KAYNAKLAR.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

TEBLİĞ

I. TEBLİĞİN ÖNEMİ.....	16
A. KUR'AN'DA TEBLİĞ.....	16
B. HADİSLERDE TEBLİĞ.....	18
II. TEBLİĞ ARAÇLARI.....	21
A. SÖZLÜ ve YAZILI TEBLİĞ.....	21
1. Kürsü.....	22
2. Minber.....	22
3. Konferans.....	24
4. Kitap.....	25
5. Mektup.....	25
6. Dergi.....	26
B. GÖRÜNTÜLÜ TEBLİĞ.....	27
1. Televizyon.....	27
2. Sinema.....	27
3. Tiyatro.....	28
4. Resim ve Karikatür.....	29
5. Vizyon.....	29
6. Kişisel Yaşam Tarzı.....	30
III. TEBLİĞDE YÖNTEM.....	32
A. HİKMETLE TEBLİĞ.....	33
B. GÜZEL ÖĞÜTLE TEBLİĞ.....	35
C. EN GÜZEL YOLLA MÜCADELE ŞEKLİNDE TEBLİĞ.....	37
IV. TEBLİĞDE ZAMAN ve MEKAN.....	39

A. ZAMAN.....	39
B. MEKAN.....	42

İKİNCİ BÖLÜM

HUTBE

I. HUTBE ve HİTABET	45
A. HİTABET TARİHİ.....	45
B. ARAPLARDA HİTABET ve ÖNEMİ.....	48
C. MEŞHUR ARAP HATİPLERİ ve HUTBELERİ.....	50
D. HATİPTE ARANAN VASIFLAR.....	51
E. HUTBENİN ÖNEMİ VE AMACI.....	53
II. HZ. PEYGAMBER VE HUTBE.....	55
A. HİTABETİN DIŞ UNSURLARI.....	55
1. Kıyafeti.....	56
2. Ses Tonu.....	58
3. Jestleri.....	60
4. Mimikleri.....	61
5. Bakışları.....	63
6. Minbere Çıkışı.....	64

B. HZ. PEYGAMBER'İN HİTABETİNDE MİNBER.....	65
1. Minberin Anlamı ve Ortaya Çıkışı.....	65
2. Minber-i Nebi'nin Kuruluşu.....	66
3. Minber-i Nebi'nin Şekli Ve Konumu.....	67
C. HZ. PEYGAMBER'İN HUTBELERİNİN ÖZELLİKLERİ.....	68
1. Kısa ve Öz Olması.....	68
2. Anlaşılır ve Akıcı Olması.....	69
3. İrticâî Olması.....	70
4. İfadelerinin Kırıcı Olmaması.....	71
5. Bazen Soru Cevap Şeklinde Olması.....	72
6. Hutbelerine Bazen Ara Vermesi.....	73
7. Aynı Hutbede Çeşitli Konulardan Bahsetmesi.....	74
III. HZ. PEYGAMBER'DEN HUTBE ÖRNEKLERİ.....	75
A. İLK NEBEVÎ HİTABET.....	75
B. İLK CUMA HUTBESİ.....	77
C. FETİH HUTBESİ.....	79
D. VEDA HUTBESİ.....	81
E. OKUDUĞU SON HUTBE.....	83

IV. HZ. PEYGAMBER'İN HUTBELERİNİN TAKSİMATI.....	85
A. NORMAL ZAMANLARDA OKUDUĞU HUTBELERİ.....	85
1. Cuma Hutbeleri.....	85
2. Bayram Hutbeleri.....	86
B. ÖZEL HUTBELERİ.....	87
1. Belli Olaylara Yönelik.....	87
2. Kadınlara Yönelik.....	89
3. Savaş Hutbeleri.....	90
4. Doğa Olayları Sebebiyle	92
SONUÇ.....	94
BİBLİYOGRAFYA.....	96

ÖNSÖZ

İslam’a davet, önce kişinin kendisinden başlayarak, en yakın akrabasından itibaren aşama aşama bütün insanlığa kadar uzanan önemli bir görevdir. Allahu Teala bu ulvî, görevi genelde bütün Müslümanlara, özelde de bu sahada yetişmiş insanlara yüklemiştir. Dolayısıyla, İslam’ı tebliğ eden müslümanın bu konuda başarı elde edebilmesi için, aynı zamanda iyi bir hatip olması gerekmektedir.

Bir sanat gibi telakki edilen hitabet, insanların kendi yeteneklerini kullanarak ve geliştirerek çevresi ile daha iyi ilişkiler kurmasıdır. Özellikle dinî konularda toplumu aydınlatan kimselerin yetişkin birer hatip olmaları gerekir.

İşte biz bu çalışmamızda bu ulvi görevi üstlenen veya üstlenecek olanların, ilahi mesajları insanlara nasıl aktarmaları gerektiğini ve bu hususta başarılı olabilmeleri için örnek alacakları Hz. Peygamber’in hutbe ve tebliğ tarzını çeşitli yönleri ile ele almayı amaçladık.

Bir giriş ve iki bölüm olarak planladığımız tezimizin giriş bölümünde, tebliğ ve hutbe kelimeleri ile tebliğ ve hutbe ile ilişkili olan diğer kelimelerin kavramsal çerçevesini belirlemeye gayret ettik. Ayrıca giriş bölümü içinde “kaynaklar” başlığı altında konu hakkında tespit edebildiğimiz ve kayda değer gördüğümüz kaynaklarımızı tanıtmaya çalıştık.

Tebliğ ana başlığı altında ele aldığımız birinci bölümde tebliğin önemi, tebliğ türleri, tebliğde yöntem, tebliğde zaman ve mekân konuları üzerinde durduk.

Tezimizin ana bölümünü oluşturan ikinci bölümde ise, Hz. Peygamber’in hutbe tarzını incelemeye çalıştık. Hutbelerinden de örnekler vererek konunun zenginleşmesini arzu ettik.

Bu çalışmanın hazırlanması sırasında hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen tez danışman hocam Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu Bey’e, tezin her aşamasında yardımcı olan Azerbaycanlı arkadaşım Reşadet’e, her türlü desteğini yanımda hissettiğim sevgili eşime ve kütüphane hizmetini sunan İSAM çalışanlarına teşekkür ediyorum.

KISALTMALAR

a.g.d.	: adı geçen dergi
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen madde
a.s.	: Aleyhisselam
b.	: bin, ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: Celle celaluhu
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.z.	: Hazreti
Mad.	: madde
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
Nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve selem
sad.	:Sadeleştiren
SDÜFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi
thk.	: Tahkik
ty	: Tarih yok

GİRİŞ

KONU KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR

I. KONU VE METOT

Alemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber, “Ey örtüsüne bürünen kalk, uyar”¹ hitabından itibaren tam bir iman ve azimle insanları karanlıktan aydınlığa, küfürden imana davet etmiştir. Hz. Peygamber’den sonra bu görevi, özelde peygamberlerin varisleri kabul edilen alimler, genelde de bütün ümmeti yüklenmiştir.

İslâm’ın çağrısı bütün insanları kapsadığına ve ondan sonra da peygamber gelmeyeceğine göre tebliğ görevi de Hz. Peygamber’in vefatı ile sona ermiştir. Aksine onu sürdürme ve gerçekleştirme görevi insanlık alemi var oldukça devam edecektir. Dolayısıyla bu görev, müslümanın en şerefli ve en kıymetli vazifesidir. Çünkü bundan daha kıymetli ve değerli bir vazife olsa idi, Allah seçkin kul olarak yarattığı peygamberlerini o vazife ile görevlendirirdi.

Bir tebliğcinin vazifesini yerine getirirken kullanabileceği vasıtaların başında hiç şüphesiz, hutbe ve hitabet gelir. Hz. Peygamber, risâlet vazifesinin gereği olarak ilahi hükümleri tebliğ maksadı ile samimi ve gösterişten uzak bir hitabet örneği vermiştir. Rasulullah, üç yıl kadar süren gizli davetin ardından “en yakın akrabayı uyar”² ayetinin inmesiyle birlikte İslam’ı açıktan tebliğ etmeye başlamış ve öncelikle akrabalarını İslam’a davet etmiş, sonra da Safâ Tepesi’ne çıkarak Kureyş halkına meşhur hutbelerinden birini irad etmiştir. Medine’ye hicret ederken de “Rânûna” denilen yerde cuma namazının farz kılınması üzerine ilk Cuma hutbesini burada okumuştur. Bundan sonra da hayatı boyunca dini tebliğ maksadıyla değişik zamanlarda ve mekanlarda hutbeler okumaya devam etmiştir. Böylece cuma hutbeleri dini bir vazife haline gelirken, hatip de Hz. Peygamber’in şahsını temsil eder konuma yerleşmiştir.

Her yönüyle örnek alınması gereken Peygamberimiz, hutbe okuma yönüyle de ülkemizde irşad ve tebliğ görevini üstlenmiş veya üstleneceklerle örneklik teşkil etmektedir. Fakat günümüzdeki hutbe uygulamalarıyla Hz. Peygamber’in hutbe irad tarzı arasında şekil ve konu bakımından bir takım farklılıkların olduğu da bir gerçektir.

¹ el-Müddessir (74), 1, 2.

² eş-Şuarâ (26), 214.

Rasulullah'ın hutbe irad tarzıyla alakalı bilgiler genellikle hadis kitaplarının “Kitabu'l-Cumua” bölümlerinde geçse de müstakil olarak bir başlık altında geçmemektedir. Hâkeza aynı şey İslam Tarihi kitapları için de geçerlidir. Daha sonraki zamanlarda da konuyla alakalı Türkçe ve Arapça bir takım eserler ortaya konmuş olsa bile ya Peygamberimizin genel olarak hitabet tarzı veya da bir takım ilmihal türü bilgiler verilmiştir. Yani bir sistem içerisinde derli toplu yazılmış eser yok gibidir. Bu nedenle ilmi araştırma ölçüleri çerçevesinde müstakil bir incelemede bu konunun ele alınıp ortaya konması zarureti, bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir.

Hiz. Peygamber'in hutbe tarzı” kavramına yüklediğimiz anlam doğrultusunda ve Kütüb-ü Sitte hadisleri çerçevesinde yürütmeye gayret ettiğimiz bu çalışmamız, hutbenin farzlarının, sünnetlerinin, mekruhlarının neler olduğu ile alakalı bir ilmihal çalışması olmayıp, sadece konuşma sanatına ışık tutacak metotlarla ilgili olacaktır.

Bu çalışmamız büyük ölçüde tarihi, ilmi bir metot ve yaklaşımla özellikle hadis ve İslam Tarihi açısından ele alınıp incelenmiştir. Bu amaçla konu, genel hatlarıyla hadislerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca günümüzde yazılmış ve ilmi olarak ispat edilmiş iletişimle alakalı eserlerden de yararlanılarak peygamberimizin uygulamalarıyla ilişkilendirilmek suretiyle bilgiler sunulmuştur. Böylece Rasulullah'ın uygulamalarının şu an onun varisleri konumunda olan ve ilahi mesajları insanlara aktaran hatiplere ulaşması hedeflenmiştir. Çünkü bir konuda bilgilenme, uygulamadan önce gelir.

Hiz. Peygamber kendinden sonra gelenlere ve samimi dileklerle İslâm'a davet görevini yüklenecek olanlara tatbiki mümkün, faydalı ve başarılı bir hitabet tekniği bırakmıştır. Çünkü, her devirde dinî esasları insanlara anlatmak, onlara dinin esaslarına göre nasıl yaşamaları gerektiğini öğretmek için dini iyi bilen, Hiz. Peygamber'in hitabet tekniğine vakıf, bir takım rehberlerin hazır bulundurulması esastır. Zira ses sanatı olan musikide parçaların usulüne uygun icra edilmesi ne kadar önemli ve gerekli ise, söz

sanatı demek olan hitabetin de usulünce kullanılması aynı derecede önemli ve gereklidir. Çok güzel bir besteyi gerektiği şekilde seslendiremeyen solist nasıl

ayıplanırsa, haklı davasını gerektiği gibi ortaya koyamayan hatip de haklı olarak aynı şekilde yadırganmaktan kurtulamaz. Dolayısıyla tebliğ görevini yürüten insanlar, öncelikli olarak Hz. Peygamber, hutbe okurken nasıl bir metot takip etmiş ise bunu güzel bir şekilde kavradıktan sonra günümüz iletişim tekniklerini de öğrenerek bu görevi yerine getirmeleri daha faydalı olur. Zira insanlar, dinlerinin esaslarını peygamber varisleri konumunda bulunan bu bilge şahıslardan öğrenmek durumundadırlar.

II. KAVRAMLAR

Bu tür araştırmalarda çalışma konusu olarak ele alınan kavramların, öncelikle sözlük ve ıstılah olarak ifade ettiği anlamlar açısından incelenmesi esastır. Çünkü eşyanın tanınması veya bir kavramın zihinde teşekkülü, o eşyanın mana ve mahiyetinin kavranabilmesi ile mümkün olabilir. Aksi halde ilerideki bölümlerde ele alınacak ve bu kavramlar üzerine bina edilecek konuların iyi ve doğru anlaşılması söz konusu değildir.

A. TEBLİĞ

Kelimelerde asıl olan, onların sözlük manalarıdır; terim manaları ise, izafî ve sonradır. Bu sebeple kelimenin önce sözlük manasını incelemek yerinde olacaktır.

1. Sözlük Anlamı

Tebliğ Arapça'da b-l-ğ kökünden gelmektedir. Bu kökten mastar olan bulûğ kelimesi zaman, mekân veya muayyen bir işte hedefin en son noktasına kadar ulaşmak anlamındadır.³

Kur'an'ın şu ayetlerinde bu anlamda kullanılmıştır: “Nihayet olgunluk çağına erdiği ve kırk yaşına girdiği vakit...”⁴, “kadınları boşadığımızda, iddetlerini bitirdikleri zaman...”⁵ bu ve buna benzer bir çok Kuran ayetinde “b-l-ğ” fiili ulaşmak anlamında kullanılmıştır.

³ İsfahânî, Râğıb, *Müfredâtü Elfâzı'l-Kur'an*, Dımaşk 2002/1423, s. 144.

⁴ el-Ahkâf (46), 15.

⁵ el-Bakara (2), 232.

Bazen hedefe tam olarak ulaşmayı değil de ona yaklaşmayı ifade etmek için kullanılır. Şu ayetlerde bu anlamda kullanılmıştır: “kadınlar iddetlerinin sonuna yaklaştıkları vakit, onları ya güzellikle tutun (ric’at edin) yahut güzellikle onlardan ayrılın.”⁶ İddet bitince ric’at olamayacağına göre ayetteki b-l-ğ kelimesi, iddetin sonuna varmak anlamında değil sona yaklaşmak anlamındadır.⁷

Tebliğ ise, tef’îl kalıbında türetilmiş bir mastardır. “Ulaştırmak, iletmek, bildirmek, yetiştirmek” anlamlarına gelmektedir.⁸ Buna göre tebliğ, bilgilendirmek, başkasına bilgi ulaştırmak ve onunla iletişim kurmak demektir.

2. Terim anlamı

Terim olarak tebliğ, peygamberlere Allah’tan vahiy mahsulü olarak gelen ilahi hükümleri, hiçbirini gizlemeden ve ilavede bulunmadan aynen insanlara bildirmek⁹ diğer bir ifadeyle “vahyin mesajını insanlara ulaştırmaktır”¹⁰ şeklinde tarif edilmektedir. Dolayısıyla tebliğ, duyurma ve bilgilendirmenin ötesinde, zorlama veya baskı kurma gibi bir anlam ve yükümlülük taşımamaktadır.¹¹ Yani tebliğ, muhatabın hayatına, gündelik kültürüne veya hukuki varlığına bir müdahale değil, belki zihninde tefekküre uzanan kıpırdanışların oluşması ve yeni ufukların açılması için bilgisel bir teşebbüstür.¹²

Öte yandan tarihi gerçekler araştırıldığında, Hz. Peygamber’in hiç kimseyi dini kabul etmeye zorladığı görülmemiştir. Onun görevi, insanları zorla dine sokmak değil, onlara İslam’ı tebliğ etmek ve onları uyarmaktır. Bu anlayışla İslam’ın başlangıcından bu yana Müslüman orduları fethettikleri ülkelerde yaşayan başka din mensuplarının hayatlarını korumak için onlardan cizye almış, fakat onları hiçbir zaman dinlerinden dönmeye zorlamamışlardır.¹³

⁶ et-Talak (6), 2.

⁷ İsfahânî, a. g. e. a. y.

⁸ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü’l-Arab*, Beyrut ty. VIII, 419.

⁹ *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Tükdav Yayınları, İstanbul 1994, s. 511.

¹⁰ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’an’ın Temel Kavramları*, 5. Basım, Yeni Boyut, İstanbul 1995, s. 572.

¹¹ Şanver, Mehmet, *Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2001, s. 24.

¹² Bulaç, Ali, “*Din-dışı’nın Seküler Sitesinden “ed-Din”in Sahici Dünyasına*”, Bilgi ve Hikmet, İstanbul 1994, Sayı: 6, s. 3.

¹³ Saka, Şevki, “Kur’an’a Göre İnanç Hürriyeti”, Diyanet Dergisi, Ankara 1992, Cilt: 28, Sayı: 1, s. 126.

Tebliğin sözlük manasından hareketle şu önemli sonucu çıkarmak da mümkündür. Tebliğ kelimesi, temel anlamı olan ulaşmak, bir yere varmak veya bir zaman diliminin sonuna varmak gibi bir yerde başlayıp bir başka noktada biten bir anlam içermektedir. Örneğin çocuklar buluşa ererken uzunca bir sürenin geçtiği anlaşılmaktadır. Bir insanın kırk yaşına ulaşması da yine uzunca bir zaman diliminde varoluşa işaret eder. Şu halde kelimenin kök anlamında bir süreç fikrini görebiliriz. Aslında tebliğ de eğer Allah'ın mesajını muhataplara ulaştırmak ise burada da bir süreci tasavvur etmek gerekir.¹⁴

Sonuç olarak çok önemli görev olan tebliği vazifesi, Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte risalet ve nübüvvet sona ermiş ise de, İslam'a davet ve tebliğ faaliyetleri son bulmamış, aksine hızla gelişip dini ve sosyal bir görev bilinciyle günümüze kadar süregelmiştir.¹⁵

B. HUTBE

Yukarıda, tebliğ konusunda değindiğimiz gibi burada da aynı metodu takip ederek hutbenin sözlük ve terim anlamları üzerinde durmaya çalışalım.

1. Sözlük Anlamı

Hutbe kelimesi h-t-b fiilinin mastarıdır. Birçok mastarı olan bu fiil, “hutbeten” kelimesiyle birlikte kullanılırsa yüksek bir yerde konuşma yapma anlamına gelir ve yapılan konuşmaya hutbe adı verilir. Araplarda bir konuşmanın hutbe sayılması için, secîli¹⁶, nesir¹⁷ şeklinde olması (şiir değil) ve gelişi güzel bir konuşma olmayıp başı

¹⁴ Albayrak, Halis, “*Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi*”, 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, s. 44.

¹⁵ Cirit, Hasan, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002, s. 45.

¹⁶ Nesir içindeki kafiye denir. Düz yazıda cümle ve cümleciklerin sonudur. Kulakta aynı sesi bırakan kelimelerle kafiyeleştirip süsleme sanatı olan seci, divan edebiyatı nesrinde önemli bir yer tutar. Bkz. Seyid Kemal Karaalioğlu, “seci” mad. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İnkılap ve Aka kitabevleri, İstanbul 1983, s. 690.

¹⁷ Yayma, saçma anlamındadır. Manzum olmayan yazı ve söz demektir. Nesirler genel olarak kafiye, vezin, ölçü gibi bağlar taşımazlar. İsteklerimizi düz ve doğal olarak anlattığımız zaman nesir yapmış oluruz. Mensur eserler nesirle yazılmış eserlerdir. Bkz. Karaalioğlu, *a.g.e.* s. 553.

sonu belli olması gerekir.¹⁸ Dolayısıyla hutbe kelimesinin sözlük anlamında iki özellik dikkat çekmektedir.

a- Minberde topluluğa karşı yapılması

b- Planlı olması, rastgele olmaması.

Diğer taraftan hutbede üç temel unsur bulunur.

a- Hatip (konuşmayı yapan)

b- Muhatap (dinleyici grup)

c- Hutbe (konuşmanın kendisi)

2. Terim Anlamı

Dinî literatürde hutbe, belli zaman ve yerlerde yetkililer tarafından cemaate karşı okunan, mukaddime ve mev'îza bölümlerinden oluşan dinî bir nutuktur.¹⁹ Cahiliye dönemi Arap toplumunda çok yaygın olan bu konuşma sanatı, İslâm döneminde de bir yandan sosyal hayatın bir parçası ve edebî sanatların bir türü olarak devam etmiş, öte yandan da dinî bir muhteva kazanarak bazı ibadetlerin şekil şartı veya tamamlayıcı unsuru olmuştur.²⁰

Hutbe hem zikir ve ibadet, hem de vaazdır. Ancak hutbe namaz değildir. Namaz olmadığı içindir ki, hutbe irâd edilirken kıbleye değil cemaate dönülür. Abdestli olarak hutbenin okunması sünnettir. Hutbede kıbleye dönmek ve hutbeyi abdestsiz okumak mekruhtur. Eğer hutbe namaz olsaydı mutlaka abdestli olmak ve kıbleye yönelmek gerekirdi.²¹

¹⁸ İbn Manzur, *a.g.e.* I, 361.

¹⁹ Çakan, İsmail Lütfi, *Dinî Hitabet*, İFAV, İstanbul 2000, s. 27.

²⁰ Baktır, Mustafa, “*Hutbe*” DİA, XVIII, 425.

²¹ Çakan, *Dinî Hitabet*, a.g.y.

C. BENZER KAVRAMLAR

Bu başlık altında tebliğ ve hutbe manasını taşıyan bütün kavramları tetkik etmek amacıyla değiliz. Sadece mana ve mefhum olarak tebliğ ve hutbe kavramının anlaşılmasını doğrudan etkileyecek ana kavramlar üzerinde duracağız.

1. İrşad

Sapıklık veya azgınlık kelimesinin zıddı olan rüşd kelimesi, hidayet, (doğru yolu gösterme) uyarma anlamında kullanılır.²² Kur'an'da rüşd, reşed, reşâd, râşid, reşîd ve mürşit şeklinde geçen irşad kelimesi, insanlara iyi ve doğruyu anlatmak, yol göstermek, uyarmak, rehberlik yapmak anlamında bir terimdir.²³ Gayr-i müslimlerin, bid'at veya dalalet içindeki kimselerin kitap ve sünnet çerçevesine girmesine vesile olmak, amelsiz müslümanı amel sahibi yapmak, ameli olanın amelini mükemmelleştirmek birer irşâddır. Herhangi bir kimseye müspet yönde te'sir etmek de bir irşâddır.²⁴

İnsanlara doğru yolu gösteren peygamber ve müminlere de mürşid denir. (Firavun'un kavminden) iman eden kimse, "Ey kavmim! Bana uyun ki sizi doğru yola iletayım dedi."²⁵ anlamındaki ayet buna delalet eder. Kısaca irşad hem dünya hem de ahiretle ilgili konularda insanlara doğru yolu göstermek, onları islamî gerçeklere yönlendirmektir

2. Davet

Beraber kullanıldığı harf-i cerr'e göre, çağırarak, istemek, dua veya beddua etmek, isimlendirmek, birisini yemek ve ziyafete çağırarak veya yemin etmek gibi anlamları taşımaktadır. Bir şeye davet, onu elde etmeye teşviktir.²⁶

²² İsfahânî, *a.g.e.* s. 345; Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın, Ankara 1998, s. 451; İbn Manzûr, *a.g.e.* III, 175.

²³ Şanver, *a.g.e.* s. 29.

²⁴ Uludağ, Süleyman, *İslâm'da İrşad*, Marifet Yayınları, İstanbul ty. S. 24.

²⁵ el-Mümin (40), 38.

²⁶ İsfahânî, *a.g.e.* s. 315; İbn Manzûr, *a.g.e.* XIV, 257-258; ez-Zâvî, Tahir Ahmet, *Tertibü'l-Kâmûsi'l-Muhît*, II, 188.

Bir kavram olarak davet, daha ziyade İslâm'a ve Allah'a izafesiyle İslâm dinini insanlara anlatarak benimsetmek ve tatbikini sağlamaya çalışmak²⁷, insanı Allah'ın emir ve yasaklarına uymaya ikna, teşvik ve yönlendirmektir.²⁸ Dolayısıyla hem gayr-i müslimlere hem de müslümanlara yönelik bir dini faaliyettir.²⁹ İslâm'a daveti, sadece müslüman olmayanları resmen ve zahiren müslüman olmaya çağırarak şeklindeki bir anlayış yanlıştır. İslâm'ın şümulüne giren her konuda davet geçerlidir; dünyaya müteallik işlerde de, ahireti ilgilendiren durumlarda da söz konusudur.³⁰

Pek çok ayette Hz. Peygamber'in görevinin ancak "belağ"³¹ olduğu zikredilmektedir. Tebliğ ile aynı kökten olan belağ vasfı bütün bu ayetlerde "davet" manasına gelmekte, ayrıca İslâm dinini yaymanın yegâne yolunun davet ve tebliğ olduğunu göstermektedir.³²

Tebliğ ile davetin konusu aynı olmakla birlikte aralarında öncelik ve sonralık bakımından derece ve bazı metot farklılıkları vardır. Tebliğ, tamamen ve sadece bir bilgilendirme, bilgiyi ve mesajı ulaştırma ve insanda bir bilinç uyandırma; davet ise tebliğden sonraki bir aşama diyebileceğimiz, bilgilendirilen konuyu benimsemeye, kabule ve yaşamaya teşvik, çağrı ve yönlendirmeyi kapsamaktadır. Tebliğin amacı insanı arayış, çırpını ve düşünme psikolojisine yöneltmektir. Hemen devamında davet gelecek ve ona el uzatacaktır. Yani davet bir el uzatmadır. Bununla birlikte bu iki kavramı kesin çizgilerle birbirinden ayırmak oldukça güçtür.³³

3. Tavsiye

Vasiyet bırakma, sipariş etme, ısmarlama, öğütme anlamlarına gelir. Tevâsâ kelimesi de karşılıklı vasiyetleşmek demektir.³⁴ Dini bir terim olarak tavsiye; doğruyu ve gerçeği telkin, birini hayırlı bir iş yapmaya teşvik etmek manasına gelir.³⁵ Kuran-ı Kerim'de tavsiye eden olarak Allah Tealâ zikredilmektedir. Fakat Allah'ın tavsiyesi

²⁷ Önkal, Ahmet, *Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, 16. Basım, Kitap Dünyası, Konya 2006, s. 28-29.

²⁸ Çakan, İsmail Lütfi, *Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, 5. Basım, Rağbet, İstanbul 2006, s. 25.

²⁹ Çağrı, Mustafa, "Davet" DİA, IX, 16.

³⁰ Önkal, a.g.e. s. 29.

³¹ Al-i İmran (3), 20; el-Maide (5), 92; er-Ra'd (13), 40.

³² Çağrı, a.g.m. IX, 16.

³³ Şanver, a.g.e. s. 27-28.

³⁴ İsfahânî, a.g.e. s. 874.

³⁵ Uludağ, a.g.e. s. 23.

farklı anlamlara gelmektedir. “Allah size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe kadının payının iki katını tavsiye eder.”³⁶, burada ki tavsiye farz kılmak anlamındadır. “.....düşünesiniz diye Allah size bunları tavsiye etti.”³⁷, bu ayetteki tavsiye de emretme anlamındadır.

Tavsiye; nush, nasihat, telkin, teklif, davet ve tebliğ kelimeleriyle bir dereceye kadar eş anlam taşımaktadır. Ancak tebliğ bir başkasından bir üçüncüye aktarılmak üzere alınan bir emanetin gösterilen yere tam olarak teslimini ifade etmekle tavsiyeden ayrılır.³⁸

4. Nasihat

Kelimenin aslı olan “nush” masdarı samimi olmak anlamına gelmektedir.³⁹ Nasihat ise, sahibinin iyiliğine olan hususlarda, sahibini fiili veya sözlü olarak uyarmak,⁴⁰ kendisine öğüt verilen kimsenin dünyevî ve uhrevî her türlü iyiliğini istemek demektir.

Nasihat ve tebliğ, gerek amaçları gerekse konu ve metotları bakımından ortak özelliklere sahiptir. Fakat aralarında biraz farklılık da vardır. Nasihat kavramında muhataba sadece bildirme ve duyurma değil; ona öğüt verme, iyiliğe ve hayra teşvik etme anlamı da vardır. Nasihat kelimesinin tebliğ kelimesinden sonra geçmesi, bu anlamı ifade eder. Bu yüzden Kur’an’da nasihat ve tebliğ kelimeleri aynı ayette birlikte kullanılmaktadırlar.

“Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum (tebliğ), size öğüt (nasihat) veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah’tan (gelen vahiy ile) biliyorum.”⁴¹ “Salih (a.s) o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey Kavmim! Andolsun ki, ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt (nasihat) verdim, fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz.”⁴² Nasihat, muhataba bilmediği bir şeyi öğretme gâyesi

³⁶ en-Nisa (4), 11.

³⁷ el-Enâm (6), 151.

³⁸ Çakan, *a.g.e.* s. 27.

³⁹ İbn Manzur, *a.g.e.* II, 615.

⁴⁰ İsfahânî, *a.g.e.* s. 808.

⁴¹ el-Araf (7), 62.

⁴² el-Araf (7), 79.

gütmez. Genellikle muhâtap tarafından esasen bilinen hususların duygulu, heyecanlı, samimî ve dokunaklı bir şekilde tekrar edilmesidir. Zulüm, gıybet, içki, tembellik gibi hususların kötü olduğunu bildiği halde bunlara ısrarla devam eden veya vazgeçmeyen kimselere bunların ayıp ve günah olduğunu samimi ve dokunaklı bir dille söylemek gibi.⁴³

Sonuç olarak nasihat, muhatabımız hakkında istenebilecek bütün iyilikleri istemek, ona karşı samimi ve dürüst olmak ve bunun gereği olarak öğüt vermek demektir.

5. Vaaz veya Mev'îze

Korkutmaya yakın bir azarlama, kalbin etkilendiği bir üslupla hayırlı olan şeyleri hatırlatmadır.⁴⁴ “Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver”⁴⁵ ayeti bu tanımlamayı destekler niteliktedir. Bir kimseye kalbini yumuşatacak, onu günahlardan uzaklaştırıp sevaba yöneltecek, ilahi mükafatı ve cezayı hatırlatarak hayrı, iyiliği ve yararlı işler yapmayı, haram ve kötülüklerden sakınmayı benimsetecek, Allah ve Peygambere itaate sevk edecek ve doğru yolu gösterecek güzel söz söylemek demektir.⁴⁶ Bu görevi yapan kimseye vaiz denir.

Kuran'da vaaz eden olarak Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber zikredilmektedir. Allah'ın vaaz eden olarak zikredilmesine “Şüphesiz Allah , adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalığı ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size vaaz ediyor”⁴⁷ ayetini örnek olarak verebiliriz. Hz. Peygamber'in vaiz olduğunu da şu ayeti kerime ifade etmektedir: “Onlara vaaz et”⁴⁸ Mev'îze ise nasihat ve öğüt anlamlarına gelir. Mev'îze aynı zamanda Kur'an-ı Kerîm'in bir sıfatıdır.⁴⁹ Şöyle buyrulur: “Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerde

⁴³ Uludağ, *a.g.e.* s. 59.

⁴⁴ İsfahânî, *a.g.e.* s. 876.

⁴⁵ el-Kaf (50), 45.

⁴⁶ İsfahânî, *a.g.e.* s. 527.

⁴⁷ en-Nahl (16), 90.

⁴⁸ en-Nahl (4), 63.

⁴⁹ Çakan, *Dinî Hitabet*, s. 29.

olan sıkıntılara bir şifa ve inananlara bir kılavuz ve rahmet gelmiştir.”⁵⁰ “Bu Kur’an insanlara bir açıklama, Allah’tan korkanlara bir yol gösterme ve öğüttür.”⁵¹

Kısaca vaaz, “camilerde veya topluca ibadet yapılan yerlerde toplumu din konusunda aydınlatmak amacıyla yapılan dinî bir öğüttür” şeklinde tanımlanmıştır.⁵²

Vaaz, din eğitiminde ve öğretiminde önemli bir araç ve yaygın eğitimin vazgeçilmez bir unsurudur. Bu nedenle bütün peygamberler ve onların sonuncusu olan Hz. Muhammed de yaptığı tebliğ ve davette vaazdan büyük ölçüde istifade etmişlerdir.

Vaiz ise nasihat eden, öğüt veren karşısındakilerin hayrını iyiliğini güzelliğini isteyen kişi demektir.⁵³ Günümüzde vaiz topluca ibadet edilen yerlerde ve özellikle camilerde cemaati dinî yönden aydınlatmak amacıyla ibadet öncesi ve sonrasında kürsüden öğütler veren görevli din adamıdır.⁵⁴

Açıklamaya çalıştığımız bütün bu kavramlar, konuları, metotları ve amaçları bakımından ortak özelliklere sahiptir. Hatta bunları tebliğ faaliyeti içerisinde birer metot olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bunlar, üslup ve derece farklılıkları ile birbirinden ayrılabilirler.

6. Nutuk

Bir insan topluluğuna bir kişinin bir fikri, bir duyguyu sözle anlatmasına nutuk denir. Nutkun insanlar üzerinde tesiri pek büyüktür. Nutuklar sönmüş heyecanları diriltir, kaybedilmiş davaları kazandırır, mağlup olmuş orduları zafere ulaştırır.⁵⁵

Nutukların mevzuları daha ziyade siyasî fikirler, içtimai ve milli davalardır. Milli günlerde ve merasimlerde, yıl dönümlerinde, mitinglerde, büyük meydanlarda, stadyumlarda geniş halk kitlelerine heyecan vermek, umumi fikirleri anlatmak

⁵⁰ el-Yunus (10), 57.

⁵¹ Al-i İmran (3), 138.

⁵² *DİB, Taşra teşkilatı görev ve çalışma yönergesi*, md. 24.

⁵³ Bayraktar, M. Faruk, *Türkiye’de vaizlik (tarihçesi ve problemleri)* İFAV, İstanbul 1997, s. 21.

⁵⁴ *DİB, Taşra teşkilatı görev ve çalışma yönergesi*, md. 24.

⁵⁵ Ünsel, M. Ziya. *Hitabet Sanatı ve Meşhur Hatipler*, Muallim Fuat Gücüyener Yayınevi, Malatya 1950, s. 5.

maksadıyla halka ve millete hitabetmek yahut millet meclislerinde meclis kürsüsünden siyasi ve milli davaları müdafaa etmek de nutkun vasıflarındandır.⁵⁶

7. Hitabe

Kısaca, veciz bir ifade ile herhangi bir mesele veya fikir üzerine, yahut herhangi bir şahıs hakkında bir dinleyici topluluğuna karşı söylenmiş kısa ve heyecanlı konuşmalara hitabe ismi verilir.⁵⁷

II. KAYNAKLAR

İsmi “Dini Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber’in Hutbe Tarzı” olan bu çalışmamızda birçok kaynaklardan yararlandık. Giriş kısmında çalışmamızın gereği olarak tebliğ ve hutbe kavramları üzerinde durduk ve bunlarla ilgili İbn Manzûr’un *Lisânü’l-Arab*’ı Râğıb, el-İsfahânî’nin *Müfredâtü elfâzı’l-Kur’an*’ı, Zamahşerî’nin *Esâsü’l-Belâğa’sı*, Ahmet Tahir ez-Zâvî’nin, *Terîbü’l-Kâmûsi’l-Muhît*’ı gibi kaynaklardan bilgiler aldık. Ayrıca tebliğ ve hutbe kelimeleriyle anlam ilişkisi bulunan diğer kavramlarla ilgili bazı kaynaklara da başvurduk.

Çalışmamızın tebliğle ilgili olan birinci bölümünde, başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere, Kütüb-i Sitte, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i gibi temel kaynak eserler olarak bilinen hadis kitaplarından istifade ettik. Bu temel hadis kaynaklarıyla birlikte, klasik eserlerden İbn Hişam’ın *es-Siretü’n-Nebeviyye*’si, İbn Kesir’in *el-Bidâye ve’n-Nihaye*’si, Zamahşerî’nin *Keşşâf*’ı, Râzî’nin *Mefâtihu’l-Ğayb*’ı, Kurtubî’nin *el-Cami’ li Ahkâmi’l Kur’an*’ı gibi kaynaklardan yararlandık. Bunlarla beraber yakın zamanda değişik dillerde yazılmış eserlere de yer verdik. Örnek olarak Ahmed Önkâl’in *Rasulullah’ın İslâm’a Davet Metodu*, İsmail Lütfi Çakan’ın *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, Abdülkerim Zeydan’ın *İslam Davetinin Esasları*, Süleyman Uludağ’ın *İslâm’da irşad*, Mehmet Şanver’in *Kur’an’da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Ahmed Dahlan’ın *es-Siretü’n-Nebeviyye ve’l-Âsâru’l Muhammediye* verebiliriz.

⁵⁶ Ünsel, *a.g.e.* s. 5-6.

⁵⁷ Ünsel, *a.g.e.* s. 6.

Çalışmamızın hutbeyle ilgili ikinci bölümünde, başta Kur'an-ı Kerim ve temel hadis kaynakları olmak üzere Cahız'ın *el-Beyân ve't-Tebyin*'i, İbn Kayyım el-Cevziyye'nin *Zâdü'Meâd*'ı, Kandehevî'nin *Hayâtü's Sahâbe*'si, Zamahşeri'nin *Esâsü'l Belâğa*'sı, İbn Sa'd'ın *Tabakâtü'l Kübrâ*'sı gibi klasik eserler de yararlandığımız kitaplar arasındadır.

Ayrıca konuyla alakalı Muhammed Halil el-Hatib'in *İthafu'l-Enam bihutabi Rasuli'l-İslam*'ı, Ömer Kutayti'nin *Hutabu'r-rasûl*'ü, Kazancı'nın *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Çakan'ın *Dini Hitabet*'i, Ali Yardım'ın *Peygamberimiz'in Şemâili*, Soysaldı'nın *Dini Hitabet*'i, Suat Cebeci'nin *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*'i, Şerafettin Yaltkaya'nın *Hatiplik ve Hutbeler*'i, Abdullah Özbek'in *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*'i, Ziya Ünsel'in *Hitabet Sanatı ve Meşhur Hatipler*'i gibi günümüzde yazılmış kitaplar da yararlandığımız kaynaklardandır.

Yukarda isimlerini zikrettiğimiz kaynaklara ilave olarak Hayati Hökelekli'nin *Dinî Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar*, Mehmet Soysaldı'nın, *İslâmi Tebliğde Hz. Peygamber Örnekliği*, Mustafa Uzun'nun *Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış*, Hasan Ali Görgülü'nün *Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metot ve Günümüz Hutbe Uygulamaları* adlı makalelerden de istifade ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEBLİĞ

I. TEBLİĞİN ÖNEMİ

Her müslüman bilgisi, imkânı, kabiliyeti ve gücü oranında din, insanlık, ahlak namına ne biliyorsa, bunları bilmeyen insanlara anlatmak ve öğretmek mecburiyetindedir. İslâm dinini, Müslüman olmayanlar arasında yaymak, İslâm dairesinde olanları ise fikren ve itikaden geliştirmek dinimizin en önemli hedeflerindendir. Aşağıda tebliğin önemi ile alakalı Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler vermek suretiyle konuyu izah etmeye çalışalım.

A. KUR'AN'DA TEBLİĞ

Belağ ve tebliğ kelimeleri, Kur'an'da aynı anlamda kullanılmakta ve on küsur yerde geçmektedir.⁵⁸ Rasûlullah'ın şahsında bütün Müslümanlara ve insanlığa hitap eden Kur'an'ı Kerîm'de tebliğ emri, “bellîğ”den başka “enzir”, “ud'u” ve “zekkir” gibi değişik kalıplarla verilmiştir. Hz. Peygamber risaletini tebliğe ilk kez “Ey örtüsüne bürünen, kalk, uyar”⁵⁹ emriyle başlamış “En yakın akrabanı uyar”⁶⁰ hitabıyla da davetini alenen yapmaya devam etmiştir.

Kur'an'da ismi geçen Peygamberlerin kıssaları anlatılırken onların tebliğ görevlerine özellikle yer verilmektedir. Örnek olarak birkaç ayeti burada zikredebiliriz.

Hz. Nuh'un kavmine yaptığı tebliğ şöyle anlatılmaktadır:

“Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik de, “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka ilahınız yoktur. Şüphesiz ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.”⁶¹ dedi

“Ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ediyorum ve size nasihat ediyorum. Sizin bilmediğiniz şeyleri de Allah tarafından gelen vahiy ile biliyorum.”⁶²

⁵⁸ İlgili ayetler için bkz. Abdülbâkî, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li- Elfâzi'l- Kur'ani'l- Kerîm*, İstanbul 1986, s. 135.

⁵⁹ el-Müddessir (74) 1,2.

⁶⁰ eş-Şu'arâ (26) 214.

⁶¹ el-A'raf (7), 59.

Hız. Salih'in tebliğ konusunda kavmi ile olan ilişkisi ise şöyle anlatılmaktadır:

“Artık Salih onlardan yüz çevirdi ve andolsun, ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size nasihatte bulundum. Fakat siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz.”⁶³ dedi.

Bütün peygamberler gönderildikleri kavimlere Allah'tan aldıkları vahyi tebliğ etmişler ve onlara dünya ve ahiret mutluluğu için nasihatte bulunmuşlardır. Bu kutsal görev Hz. Muhammed'e kadar devam etmiştir. Şu ayetler aynı görev ve sorumluluğun son peygamber Hz. Muhammed'e de verildiğini göstermektedir.⁶⁴

De ki: “Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin. Eğer yüz çevirerseniz şunu bilin ki, Peygamberin sorumluluğu kendisine yüklenen (tebliğ görevini yapmak), sizin sorumluluğunuz da size yüklenen (görevleri yerine getirmeniz)dir. Eğer O'na itaat ederseniz doğru yolu bulmuş olursunuz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir.”⁶⁵

“Eğer yüz çevirirlerse, bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır.”⁶⁶

Peygamberler gibi sabırla davranarak tebliğde bulunmak, insanları hikmetli sözler ve güzel öğütlerle Allah'ın yoluna davet etmek, Allah'ın her mümine ilahi bir emridir. Şu ayet bu emri ifade etmektedir.

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”⁶⁷ Bu ayette geçen (min) harfini beyaniyye/ açıklama anlamında kabul edersek, tebliğ vazifesinin bütün ümmet için farz olduğu sonucuna varırız. Eğer ayet-i kerîmedeki (minküm) sözünde geçen (min) harfine bir

⁶² el-A'raf (7), 62.

⁶³ el-A'raf (7), 79.

⁶⁴ Soysaldı, Mehmet, *Dini Hitabet*, Bizim Büro Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2005, s. 98.

⁶⁵ en-Nur (24), 54.

⁶⁶ eş-Şûrâ (42), 48. Bu konuda başka ayetler için bkz. el-En'am (6), 107; en-Nahl (16), 35; el-Kaf (50), 45.

⁶⁷ Al-i İmran (3), 104.

kısım/ biraz anlamı verirsek o zaman mana şöyle olur:⁶⁸ “Sizlerden bir kısmınız, hayra davet ve emr-i bi’l maruf nehy-i ani’l münker işinde uzmanlaşsın.” Bu anlam şu ayet-i kerîme ile de uygunluk göstermektedir:

“(Ne var ki) müminlerin hepsi toptan seferber olacak değildirler. Öyleyse onların her kesiminden bir grup da, din konusunda köklü ve derin bilgi sahibi olmak ve döndükleri zaman kavimlerini uyarmak için geri kalsa ya! Umulur ki sakınırlar.”⁶⁹ Bunlar tayin ve görevlendirildikten sonra emretmek ve yasaklamak bizzat onlar üzerine farz-ı ayın olur. Fakat o kimseler, görevlerini yerine getirmezlerse, sorumluluk önce bunlara, ikinci olarak herkese teveccüh eder. Tevhit nizamı bozulduğu zaman, ortaya çıkacak şer ve bela da yalnız zalimlere isabet etmekle kalmaz, herkese ulaşır.⁷⁰

Tebliğ görevini yerine getirenlerin cennetlik olduklarını Kur’an-ı Kerîm şöyle beyan etmektedir.

“Tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, seyahat edenler, rukü edenler, secde edenler, (insanlara) iyiliği emredenler ve (onları) kötülükten vazgeçirmeye çalışanlar ve Allah’ın sınırlarını koruyanlar (yok mu, işte onlarda cennet ehlidirler.(Habibim) sen o müminlere (cenneti) müjdele.”⁷¹

Kur’an’a göre önceki milletlerin perişan olmalarının ve peygamberlerin lisanı ile lanete uğramalarının sebebi, tebliğ görevini yapmamalarıdır. “Beni israilden olup da kafir olan bir zümre, Davut ve Meryem’in oğlu İsa’nın dili ile lanetlendiler. Çünkü bunlar asilik yapıyor ve haddi tecavüz ediyorlardı. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü.”⁷²

B. HADİSLERDE TEBLİĞ

Hız. Peygamber ilk zamanlarda tebliğ vazifesini tek başına yürütmüştür. Bu dönemde ya şahıslarla tek tek görüşerek, ya onlara toplu halde hitap ederek, ya da çarşı

⁶⁸ Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm’a Davet Gereklik ve Yöntem Üzerine*, (çev: Maşuk Aydın), Birleşik, Ankara ty. s. 56–57.

⁶⁹ et-Tevbe (9), 122.

⁷⁰ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel, Mahmut Özakkaş, İbrahim Tüfekçi), Azim Dağıtım, İstanbul ty. II, 407.

⁷¹ et-Tevbe (9), 112.

⁷² el-Maide (5), 78,79.

pazar, dolaşarak onlara İslâm'ı tebliğ etmiştir. Ancak müslümanların sayısı çoğalıp, herkesle ayrı ayrı görüşme imkânı azalınca, gerek müminlerin dinî hayatı ile yakından ilgilenmek, ve gerekse insanları İslâm'a davet ve irşad için bir takım naipeler tayin etmeye başladı.⁷³

Hiz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ etmek üzere Taif'e gitmesi bizler için büyük bir örneklik teşkil etmektedir. İbn İshak bu olayı şöyle nakleder:

Amcası Ebu Talip öldüğü zaman Kureyşliler, Resûlullah'a Ebu Talip hayattayken yapamadıkları eziyetleri yaptılar. Bunun üzerine Resûlullah Taif'e gitti. Sakif'ten yardım talebinde bulunarak kendisini koruyacak kuvvetler vermelerini istedi. Allah tarafından onlara ilettiği çağrışı kabul etmelerini umuyordu. İbn İshak olayı anlatmaya devam ediyor: Resûlullah Taif'e vardığı zaman Sakif'ten bir topluluğun yanına gitti. Onlar Sakif'in efendileri ve eşrafı idiler. Üç kardeşiler: Abd-i ya leyl. b. Amr b.Umeyr, Mesud b.Amr b.Umeyr ve Habib b. Amr b. Umeyr. Onlardan birinin evinde Kureyşli olan Beni Cumah ailesinden bir kadın da vardı. Rasûlullah onların yanına oturdu, onları Allah'a davet etti ve onların İslâm için kendisine yardım etmelerini istedi.⁷⁴ Biri kendisine kaba, diğer ikisi alaylı bir şekilde karşılık verdi ve üçü de hemen Taif'i terk etmelerini söylediler. Hiz. Muhammed (s.a.v) onlardan buraya geliş sebebini kimseye açıklamamalarını istedi. Fakat onlar tam aksine, sokak çocuklarını ve köleleri onun aleyhine kışkırttılar. Hiz. Muhammed (s.a.v) yaralar aldı⁷⁵ ve O'nu Utbe b. Rebî'a ve Şeybe b. Rebî'a'nın bostanına sığınmaya mecbur bıraktılar.⁷⁶ Ama o yine yılmadı, gücenmedi, kendisine eziyet edenlere lanet etmek yerine şöyle dua etti:

“Ya Rabbi bu kulların bilmiyorlar, sen onları bağışla ve onlara hidayet nasip eyle”⁷⁷

⁷³ Uludağ, *a.g.e.* s. 20.

⁷⁴ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaledin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Darü'l Fikr, Kahire ty. II, 444.

⁷⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (çev: M.Sait Mutlu), 3. Baskı, İrfan Yayınevi, İstanbul 1972, s. 114.

⁷⁶ İbn Hişam, *a.g.e.* II, 445.

⁷⁷ Buhârî, *Kitâb'u Bedi'l Halk*, 7; Müslim, *Cihad*, 111.

Tebliğ vazifesini yerine getirmek suretiyle insanların hidayetine vesile olma konusunda Peygamberimizin, günlerce süren Hayber muhasarası esnasındaki şu sözü kayda değer: “Yarın sancağı öyle birine vereceğim ki, o Allah ve Resûlünü; Allah ve Resûlü de onu sever.” Hz. Ömer Peygamber’imizin bu ifadesine binaen şöyle dedi: Hiçbir kumandanlık teklifini gönlüm arzu etmemişti, ama sadece o gece, sancağın bana verilmesini çok arzu ve ümit etmiştim. Oradakilerin hepsi sancağın kendilerine verilmesini umuyorlardı. Fakat Rasûlullah Ali b. Ebi Talib’i çağırdı ve sancağı ona verdi. Bunun üzerine Ali: Ya Rasûlallah, Hayber Yahudileri ile, onlar da bizim gibi Müslüman oluncaya kadar vuruşacak mıyım? dedi. Rasûlullah:

“Bölgelerine girinceye kadar acele etme (hemen savaşma). Sonra onları Müslümanlığa davet et. Eğer kabul ederlerse, mallarını ve kanlarını senden korumuş olurlar. Ahirete ait hak ve hukukları ise, Allah’a kalmış bir iştir. Ya Ali! Allah’a yemin ederim ki, senin vasıtanla birinin hidayete ermesi, yeryüzü dolusu kızıl deveyi Allah yolunda infak etmenden daha hayırlıdır.”⁷⁸

İlerleyen yıllarda Hz. Peygamber’in tebliğ maksadıyla görevlendirdiği sahabeler arasında müslümanlarla birlikte Habeşistan’a hicret eden Cafer b. Ebi Talib’i, ehli kitabın yoğun olarak yaşadığı Yemen’e gönderilen Muaz b.Cebel’i ve Medine’de tebliğ faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirilen Mus’ab b.Umeyr’i zikredebiliriz. Akabe biatinden sonra Medine’liler ayrılıp gittiği zaman Resûlullah onlarla birlikte Mus’ab b. Umeyr b. Hişam b. Abd-i menaf b.Abdüddar b. Kusay’ı gönderdi ve ona, onlara Kur’an okumasını, İslâm’ı öğretmesini ve onları dinde fakih kılmasını emretti.⁷⁹

Peygamber efendimiz, dinin tebliğine büyük önem vermiş ve ümmete de bu konuda birtakım mükellefiyetler yüklemiştir. Bu sorumluluğun önemini Peygamberimiz şöyle bir misalle zihinlere naksetmektedir:

“Allah’ın koyduğu sınırlara uymayan kimse, gemiye binmiş bir topluluğa benzer: Bunlar gemideki yerlerini kur’a ile paylaşmışlardır. Bir kısmı geminin üst kısmına, diğer kısmı da geminin alt kısmına yerleştiler. Kur’a sonucu aşağıya yerleşenler, su almak için çıktıkları vakit, üst kattakilerin yanından geçerlerdi. Bunun

⁷⁸ Buhârî, *Fedâil’ü Ashabi’n-Nebi*, 9; Müslim, *Fedâilü’s Sahabe*, 32,33,34; Tirmizi, *Menâkıb*, 20.

⁷⁹ İbn’i Hişam, *İslâm Tarihi*, (çev.Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, II, 94.

üzerine, hissemize düşen yerden delik açsak da yukarıdakileri rahatsız etmesek dediler. Şimdi üst kattakiler, bunları, istediklerini yapmakla serbest bırakırlarsa hepsi helak olurlar. Eğer onları bu tehlikeli işten men ederlerse kendileri de kurtulur ve onları da kurtarmış olurlar.⁸⁰

II. TEBLİĞ ARAÇLARI

Tebliğin etkili olmasında, tebliğcinin kabiliyet ve gayretleri yanında tebliğde kullandığı araçların da önemli bir rolü ve fonksiyonu vardır. Bu sebeple tebliğcinin, davetine kolaylık sağlayacak ve sonucuna olumlu etkisi olabilecek her türlü aracı kullanması gereklidir.

İslâm dini, bütün zamanlar için cihan şümul bir dindir. Dolayısıyla İslâm, her zaman ve her yerde gerek sözle, gerek yazı ve gerekse diğer bütün yayın vasıtalarıyla tüm insanlığa tebliğ edilerek, insanların Hakk’a çağırılması genelde her müslümanın ama özellikle tebliğcinin temel görevidir. Bu nedenle tebliğci, onu amaca taşıyacak tebliğ araçlarını iyi bilmesi, onlara sahip olması ve tebliğ sürecinde en uygun olanını veya olanlarını tespit edip kullanması gerekir. İşte şimdi tebliğci için vazgeçilmez olan bu araçların neler olduğuna geçebiliriz.

A. SÖZLÜ ve YAZILI TEBLİĞ

Sözlü tebliğ araçlarının başında Kur’an-ı Kerim gelmektedir. Çünkü Kur’an-ı Kerîm âlemlerin Rabbi olan Allah’ın sözüdür. Allah, Cebrail (a.s) vasıtasıyla Kur’an-ı tebliğ etmesi için Hz. Muhammed’ e indirmiştir.⁸¹ Allah (c.c) şöyle buyuruyor: “Eğer Allah’a ortak koşanlardan biri senden sığınma talebinde bulunursa, Allah’ın kelimasını işitebilmesi için ona sığınma hakkı tanı. Sonra da onu güven içinde olacağı yere ulaştır. Bu, onların bilmeyen bir kavim olmaları sebebiyledir.”⁸²

⁸⁰ Tirmizi, *Fiten*, 12; Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, IV, 268,70.

⁸¹ Zeydan, Abdülkerîm, *İslâm Davetinin Esasları*, (çev: Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut), Risale, İstanbul 1991, II, 235.

⁸² et-Tevbe (9), 6.

Tebliğde asıl olan, sözdür ve söz büyük ehemmiyete haizdir. Çünkü söz, en büyük tebliğci olan Rasulullah'ın davetinde en belirgin araç olarak karşımıza çıkar.⁸³

İnsan sesinin, gazete veya herhangi bir basılı yayında bulunmayan inandırıcı bir kuvvete sahip olduğu tespit edilmiştir. Hatta Amerika Birleşik Devletleri'nde radyo spikerlerinin sesleri, "ikna kabiliyeti" bakımından incelenmiş ve ona göre işe alınıp alınmayacağına karar verilmiştir.⁸⁴

Yazı da bir çeşit tebliğ aracıdır. Yazılı tebliğ, tebliğcinin İslâm'a davet etmek istediği kimseleri veya İslâm'a muhalif olan şeyleri ortadan kaldırmak için yazdığı mektuplar şeklinde yahut da kitaplar telif etmek, araştırmalar yapmak, gazete ve mecmualara makaleler yazmak suretiyle olur. Ne şekilde olursa olsun, bunlar tebliğ için vazgeçilmez önemli birer araçtır.⁸⁵

Şimdi bu kadar etkili bir tebliğ aracı olan, sözlü ve yazılı tebliğde kullanılan araçlar nelerdir; onlara geçebiliriz; bu araçları yedi başlık altında ele alabiliriz:

1. Kürsü

Asıl şekli Arapça'da kürsî olup Türkiye'de özellikle cami ve medreselerde vaaz veya ders vermeye yarayan ve genelde merdivenle çıkılan bir mimari öğedir. "Vaiz kürsüsü" adıyla da bilinen cami kürsüsü cuma günleri camide vaaz veren hocalara "kürsi şeyhi" denilmesine ve bir memurluğun doğmasına sebep olmuştur.⁸⁶

Hatip veya vaiz, dinleyenlere hâkim bir yere yerleştirilen kürsüden hitap eder. Kürsü, dinleyenlerin, hatibi rahatça görüp duyabilmesi için lüzumludur. Bu sebeple zeminden bir miktar yukarıda olmasında fayda vardır. Çünkü bulunduğu yerden rahatça hatibi göremeyen cemaat, konuşmayı rahatça dinleyemez.⁸⁷

Günümüzde camilerde cemaate yönelik en önemli tebliğ faaliyeti hutbe ve vaazlardır. Vaazlar, daha ziyade cuma, bayram, ramazan ayı ve kandillerde,

⁸³ Önkol, *a.g.e.* s. 275.

⁸⁴ Çakan, *Hakkı Tavsiye Metod ve Vasıtaları*, s. 97.

⁸⁵ Zeydan, *a.g.e.* II, 251,52.

⁸⁶ Çoruhlu, Yaşar, "Kürsü", *DİA*, XXVI, 573.

⁸⁷ Kazancı, Ahmet Lütfi, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, 7. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul 2004, s. 58.

Müslümanların yoğun olarak camiye koştukları önemli gün ve gecelerde yapılmaktadır. Özellikle yetişkinler için iyi planlanmış olmak şartıyla, çok uygun bir tebliğ ve eğitim ortamlarıdır.⁸⁸ Yusuf el-Kardâvî, kürsüde şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir: “Vaizlere dikkat edilsin, kürsülerinde şer’i meseleleri, önemli dinî konuları ve güzel ahlakı öğretsinler. Muteber kitaplardan dikkatli bir şekilde nakillerde bulunup müminlerin dini duygularını yoğunlaştırmaya gayret etsinler. Bu arada zayıf rivayetler ve uydurma hikâyelerle insanları ifrat, şiddet ve taassuba saptırmaktan kaçınsınlar. Emr-i bi’l maruf ve nehy-i ani’l münker üzerinde dursunlar. Fukahanın beyan ettikleri gibi amel etsinler.”⁸⁹

2. Minber

Camilerde cuma ve bayram namazlarında (Cuma namazından önce bayram namazından sonra) hutbenin okunması için, merdivenle çıkılan yeri veya⁹⁰ hatibin hutbe okurken daha iyi görülmesi ve sesinin daha iyi duyulması için çıktığı basamaklı mimari yapıyı ifade eder.⁹¹ Caminin içinde minber, cemaate nazaran her zaman mihrabın sağında yer alır.

Sözlü tebliğ araçlarının başında gelen hutbede, hatibin tanıdığı ve tanımadığı bir insan topluluğuna hitap etmesi söz konusudur. Bu sebeple hatibin hutbede riayet etmesi gereken bazı hususlar vardır. Hutbenin konusu, İslâm inancının esaslarına bağlı kalmakla beraber, insanların sosyal durumlarını ilgilendiren bir konuşma olması uygun olur.⁹² Çünkü minberde okunan hutbe, Cuma namazı için camide toplanmış olan çeşitli kültür seviyesindeki müslümanlara dinî esasları ve bir hafta içinde çevrede cereyan etmiş, herkesin değilse bile çoğunluğun dikkatini üzerine çekmiş bulunan olumlu/olumsuz herhangi bir olay hakkında İslâm’ın görüşünü anlatma, cemaati aydınlatma vasıtasıdır.⁹³

⁸⁸ Bayraktar, a.g.e. s. 102.

⁸⁹ el-Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (çev: Bünyamin Erul), 3. Baskı, Rey Yayıncılık, Kayseri 1998, s.133.

⁹⁰ *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken, İstanbul 1985, VII, 2418.

⁹¹ Bozkurt, Nebi, “Minber” DİA, XXX, 101.

⁹² Zeydan, a.g.e. II, 241.

⁹³ Çakan, *Dinî Hitabet*, s. 38.

Rasûlullah, cemaat az olduğu zamanlarda, özellikle sohbet tarzında yapılan konuşmalarda oturarak hitap eder, dinleyicilerin kalabalık olduğu ya da konu önemli olduğu zamanlarda ise minberde ayağa kalkarak konuşurdu.⁹⁴ Bu da Hz. Peygamber'in dini tebliğde minberi kullandığını göstermektedir.

3. Konferans

Tebliğ araçlarından biri de konferanslardır. Herhangi bir ilmi ve fikri yahut akademik meseleyi izah, orijinal bir fikri ifade, bir tezi müdafaa maksadıyla konferans salonlarında aydın bir dinleyici kitlesi karşısında yapılan konuşma konferans diye adlandırılır. Diğer tebliğ araçlarından farklı olarak konferansta dinleyiciler aydın kimselerdir. Konferansçı dinleyicilerin duygularından ziyade düşüncelerine hitap eder.⁹⁵ Konferansta dinleyiciler tarafından konuşmacıdan açıklama istenebilir. Konferansçı sözlerinin bittiğini, sualler beklediğini belirterek gelen soruları cevaplandırır. Bazen dinleyici ile konferansçı arasında bir tartışma bile olabilir. Buna “münakaşalı konferans” denir.⁹⁶

Bir konferansta ekseriyetle muayyen bir konu ele alınır, delil ve ispatlar zikredilerek konu genişçe araştırılır. Bu konu etrafında söylenen açıklamalar ve sözler zikredilir. Doğru olanlar ortaya konur. Binaenaleyh başarılı bir konferans, belirli ve kesin bir hedefe yönelen, ikna edici ve yeterli açıklamayla konunun açıklığa kavuştuğu konferanstır.⁹⁷

Vaaz ve hutbe sınırlarının rahatlıkla aşıldığı, daha serbest konuşma imkânı, tertipli, cami cemaatinin dışındaki kişilere de açık oluşu gibi yönleriyle konferanslar dini tebliğe elverişli ortamlardır. Konferanslar, din adamlarının münevver tabakayla karşı karşıya gelme vasıtalarıdır. Camiye gelmeyen veya gelemeyenlere, konferans salonlarında dini konular alakalı bilgiler verilebilir.⁹⁸

⁹⁴ Özbalkıç, M. Reşit, *Asr-ı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet*, Akademi, İzmir 2005, s. 44.

⁹⁵ Ünsel, a.g.e. s. 7.

⁹⁶ Kazancı, a.g.e. s. 25.

⁹⁷ Zeydan, a.g.e. II, 245.

⁹⁸ Çakan, *Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, s. 101.

4. Kitap

Kitabı olmayan doktrin, fikri cereyan, temelsiz bina gibidir. Kitabın devamlılık, derli toplu ve açık olma nitelikleri, her devirde kitaba olan ilgiyi arttırmaktadır. Temel meseleleri, çeşitli kültür seviyesindeki zümrelerin rahatça anlayabileceği bir anlatımla yazılmış eserlere her zaman çok ihtiyacımız vardır.⁹⁹ İslâmî konularda kitaplar yazmak, inceleme, makalelerle broşürler neşretmek, tebliğ açısından son derece faydalı ve gerekli birer araçtır. Özellikle İslâm'a davette hedef kitle olan milletlerin dillerine tercümeler yapmak suretiyle bu görev yapılabilir.¹⁰⁰

İslâmî gerçekler, İslâm daveti devam ettiği müddetçe konuşulan tüm dillerde kaleme alınmalıdır. İslam âleminin bir kısmı, bugün İslâmî gerçekleri, ona düşman olanların kendi arzularına göre yaptıkları nakillerden öğreniyorlar. Bunlar İslam 'a tarafsız ve kabul edici bir gözle bakmayan, içlerindeki düşmanlıkları da içeren, hedefe ulaştırmayan, yalan dolanla ve saptırıcı iftiralarla doludur. İnsanların acı içinde kıvrandığı, özellikle insanlığın varlığını tehdit eden çekişmelerin yaygın olduğu bu ortamda, bu dertlerin ilacının İslâm'da olduğunu ortaya koyacak kitapların, yazıların toplum içinde çoğaltılmasında fayda vardır.¹⁰¹

5. Mektup

Hız. Peygamber, risalet vazifesi ile görevlendirilmesinden itibaren vefatına kadar bu davet vazifesini şifahi olduğu kadar aynı zamanda yazılı olarak da yapmış ve davet mektupları göndermiştir. Bu sayede İslâm'dan haberdar edilmişlerdir.¹⁰² Hız. Peygamber, Arap ve Acem reislerine yazmış olduğu mektuplarında veya şifahi konuşmalarında her topluma, mizacına uygun şekilde hitap ederdi. Kaba ve haşin

⁹⁹ Çakan, *a.g.e.* s. 95.

¹⁰⁰ Zeydan, *a.g.e.* II, 257.

¹⁰¹ Zehra, *a.g.e.* s. 176,77.

¹⁰² Sönmez, Abidin, *Resûlullah'ın İslâm'a Davet Mektupları*, İnkilap, İstanbul 1984, s. 5.

mizaca sahip olanlara kısmen daha sert, kültür seviyesi yüksek, daha anlayışlı ve medeni sayılabilecek toplumlara hitabı ise daha yumuşaktı¹⁰³

Aynı şekilde İslâm âlimleri de gerektiğinde müslüman idarecilere mektuplar yazar, onları Allah'ın emrine davet ederlerdi. İmam Evzâ'î'nin Şam'daki Abbasî valisine “zimmîler ve onların meşru haklarına riayet” hakkında yazmış olduğu mektup buna bir örnektir.¹⁰⁴

Bugün okuma yazma bilenlerin devamlı artmakta olduğu, hatta yabancı dillerin bile mektupla öğretiminin yapılmaya çalışıldığı göz önüne alınırsa, İslâmî tebliğ hususunda bu vasıtanın halen geçerli olduğu söylenebilir. Haberleşme vasıtası olarak da kullanılan mektup, tebliğde vazgeçilmez bir unsurdur.¹⁰⁵

6. Dergi

Yazılı tebliğ araçlarının en etkili vasıtalarından biri de dergilerdir. Dergiler, kitap ağırlığından kurtulmuş, gazete basitliğinden uzak kalmış oluşuyla entelektüel hayatımızda önemli rol oynamaktadır.¹⁰⁶ Her şeyden önce dergileri satın alanlar, ilgileri ve bilgileri itibarıyla alanla daha ilişkili ve belli ölçüde uzman kişilerdir. Bu yüzden dergi üzerinden edindikleri bilgiyi anlamlı bir şekilde bağlamına yerleştirebilecekleri bir entelektüel arka plana sahiptirler.

Dergi ve kitap yazmada, yazılan bu dergi ve kitapları bütün insanların okuyacağı düşünülmelidir. Bu yazılanları çeşitli ilim ve anlayış seviyesindeki insanlar okurlar. Bu itibarla tebliğci, yazdıklarını basit ve anlaşılır bir üslupla yazarsa daha geniş halk kitlesine hitap etmiş olur.¹⁰⁷

¹⁰³ Dahlan, Ahmed, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve'l-Âsâru'l Muhammediye*, Daru'l Marife, Beyrut ty. II,179.

¹⁰⁴ Zeydan, a.g.e. II, 252.

¹⁰⁵ Çakan, a.g.e. s. 91.

¹⁰⁶ Çakan, a.g.e. s. 94.

¹⁰⁷ Zeydan, a.g.e. II, 252.

C. GÖRÜNTÜLÜ TEBLİĞ

1. Televizyon

Araştırmacılar, insanların farklı şekillerde öğrendiğini söylemektedirler. Bazılarımız daha çok gördüklerimizden, bazılarımız da daha çok duyduklarımızdan öğreniriz. Bu yüzden bilgi hem görsel hem işitsel yollarla yayıldığında öğrenme en verimli düzeye ulaşır. Görsel-işitsel cihazların içindeki mesaj bize görme ve işitme kanalından gelir. Söze dayanan iletişim, görsel iletişimle desteklendiği zaman daha çok öğreniriz ve öğrendiğimiz daha kalıcı olur.¹⁰⁸

Günümüz insanının çoğu saatleri, radyo dinlemek ve televizyon seyretmekle geçmektedir. Bunun için dini tebliğde ve televizyondan yararlanılabilir.¹⁰⁹ Radyo ve televizyon gibi yayın organlarıyla, ülkemizde ve diğer İslam ülkelerinde İslâmî tebliğ yapılmaktadır. Dolayısıyla teknoloji harikası olarak kabul edilen televizyonlarda, her yaş gurubuna ait programlar düzenlemek suretiyle azami ölçüde faydalanılabilir.

2. Sinema

Sinema, doğrudan doğruya dimağımıza hitap etmek itibarı ile emsalsizdir. Görüşümüzü, duygularımızı, bütün ruhumuzu ihata eder ve ruh üzerinde çok müessir olur. Evet, sinema kitaptan bile daha mühimdir. Sinemanın telkin kudreti, kitabinkine nispetle daha üstündür. Çünkü manzara, bütün canlılığı ile kara cahiller kitlesine kadar tesir yapabilir. Halka iyi telkinler vermek ve kitapların sesini işitmeyen kalabalıkları İslâm'ın ışıyla aydınlatmak için dinî tebliğde kullanılabilecek kuvvetli bir vasıta.¹¹⁰

Hitap kabiliyetinin genişliği ve tesir gücünün çok yüksek olduğunu göz önüne alan ideolojiler sinemayı, kendi yararlarına kullanmaktadırlar. Birçok muhitlerde sosyal hayatın zarureti olarak kabul edilmeye başlanan sinemadan şimdiye kadar müslümanların tam anlamıyla faydalandığı söylenemez, ama gördükleri zarar ortadadır.

¹⁰⁸ Altalib, Hishab, *İslâm Davetçilerine Eğitim Rehberi*, (çev: Kemal Kahraman), Balkan İlmi Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1994, s. 243.

¹⁰⁹ Çakan, a.g.e. s. 105.

¹¹⁰ Abisel, Nilgün, *Türk Sineması Üzerine Yazılar*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2005, s. 48.

Her gün milyonlarca insanın film seyrettiğini düşünmek meselenin ehemmiyetini ifadeye kâfidir.¹¹¹

Ülkemizdeki sinema faaliyetleri, birkaç istisna haricinde toplumu özellikle de gençleri olumlu mecralara yöneltmek yerine olumsuz gayelere hizmet etmiştir. Gerekli eğitimden yoksun kalan kitleler, ekranda gördükleri olumsuz imgelerin etkisi altında kalmışlar, kendi inanış ve kültürlerine karşı yabancılaşmışlardır.¹¹² Buna, Türk sinema, tiyatro ve medyasında canlandırılan din adamı veya hoca tiplerini, kullandıkları karakterleri örnek olarak verebiliriz. O halde sinemanın insanlar üzerindeki olumlu veya da olumsuz etkisini düşünerek bu tebliğ aracını en verimli şekilde kullanmaya çalışmalıyız.

3. Tiyatro

Tiyatro, bütün güzel sanatlar içinde toplum ögesi en ağır basan daldır. İçinde bulunduğu toplumu yalnız genel eğilimleri ile değil, ayrıntılı gerçekleri ve sorunları ile de yansıtır. Tiyatro, seyircinin duyuş, düşünüş, anlayış ve zevk düzeyini yükseltir. Bireyi ve kitleyi daha iyiye, daha güzele doğru yöneltir. Tiyatronun en büyük gücü, güzel sanatların hemen tüm dallarını (resim, müzik ve edebiyat) kendinde toplamasından, tüm duyu organlarımızı etkilemesinden gelir. Tiyatro, insana olayları yaşatır, yaşantı kazandırır.¹¹³ Bundan dolayı tiyatronun önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bugün halk efkârına yön verme durumunda bulunan aydınlara, tiyatro yoluyla gerçeklerimizi duyurmakta fayda vardır. Onun için de kültür derecelerine göre yazılmış çeşitli kalitede tiyatro eserlerine ihtiyacımız olacaktır.¹¹⁴

Bazı İslam alimleri, her türlü İslâmî mahiyeti haiz olsa bile sinema ve tiyatronun İslâm davetini yaymada müessir bir vasıta olamayacağı, aktör ve aktrislerin sahnelerdeki yapmacık ve zoraki rol ve durumları ile İslâm davasına hiçbir fayda temin

¹¹¹ Çakan, *a.g.e.* s. 102.

¹¹² Colin, Gönül Dönmez, *Kadın İslâm ve Sinema*, (çev: Deniz Koç), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005, s. 48.

¹¹³ Cahit Kavcar, Ferhan Oğuzkan, Özlem Aksoy, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 5. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 316,17.

¹¹⁴ Çakan, *a.g.e.* s. 103,104.

edemeyecekleri görüşünü savunuyorlarsa da ¹¹⁵ gençlik üzerinde televizyon, sinema ve tiyatronun icra ettiği tesir, yönlendirme inkar edilemez. ¹¹⁶

4. Resim ve Karikatür

Hiç şüphe yok ki, resim, en tesirli ve en çok dikkati çeken bir tebliğ vasıtasıdır. Görmek için hiçbir gayret sarf etmeye gerek yoktur. Hele altında kısacık bir de lejant (altlık) olursa, herhangi bir nutuktan veya yazıdan daha fazla tesir eder. ¹¹⁷

Kitle iletişim araçları mesaj iletiminde çeşitli yollardan yararlanırlar. Ama karikatürün iletiminde öteki araçlara göre bazı üstünlükleri vardır. Karikatür kısadır, çarpıcıdır, şok etkisi yapar, yarı okuma yazma bilenlere bile seslenir. Her gazete okuru kendine göre bazı konulara öncelik tanır. Buna karşın tüm okurlar önce karikatüre göz atarlar. Bir araştırmaya göre, okuyucuların % 60'ı önce siyasal haberleri, %30'u uluslararası haberleri, %10'u ekonomik haberleri okur, karikatürü ise, okuyucuların %95'i izlemektedir. Bu yüzde oranı, karikatürün yaygınlığını ve topluma etkisini vurgulamaktadır. ¹¹⁸

Bu yüzden resim ve karikatür, yığın yığın nutuktan ve sayfalarca yazılan kitaplardan daha tesirlidir. İslâm tebliğcisi, resimli namaz hocası gibi kitaplarla ve gazetede ki karikatür köşelerini de kullanarak insanları bilgilendirme yoluna gidebilir.

Basın, yayın ve propaganda alanında yeni vasıtaların ortaya çıkışı din adamları için yeni faaliyet alanı açmıştır. Eskiden olduğu gibi din adamı sadece hutbe okuyan, vaaz eden veya ders yapan kimse değil; bunların yanı sıra daha pek çok mesele ile ilgilenmesi gereken kimsedir. ¹¹⁹

5. Vizyon

Tebliğcinin muhataba tesiri veya muhatabın tebliğciye bakışını etkileyen faktörlerden birisi, tebliğcinin muhataba karşı sergilediği imajdır. İlk defa karşılaşılan

¹¹⁵ Gazalî, Muhammed, *Dirâsât Fi'd-Daveti ve'd-Du'ât*, 4. Basım, Kahire 1976, s. 332.

¹¹⁶ Önkâl, a.g.e. s. 277.

¹¹⁷ Domenech, J.M, *Siyasi Propaganda*, (çev: Cevdet Perin), Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, s. 56.

¹¹⁸ Topuz, Hıfzı, *İletişimde Karikatür ve Toplum*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1986, s. 72.

¹¹⁹ Uludağ, a.g.e. s. 242.

bir kimsenin görünümü ve insanlar üzerinde bıraktığı izlenim, onun insanlar tarafından algılanmasında ve değerlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Çünkü insanlar, göze hoş görünen ve bakmaktan rahatsız olmadıkları kimselerle beraber olmaktan ve onlara yakın bulunmaktan hoşlanırlar. Temiz düzenli ve hoş görünümlü olanlar, insanların taklit duygusunu harekete geçirerek kendilerinin örnek alınmalarına yol açarlar. Görünüşleriyle çevresini rahatsız eden kimseler itici ve antipatik özellik taşırlar, insanları kendilerinden uzaklaştırırlar.¹²⁰

İnsanın kazanacağı imajda etkili olan faktörlerin başında kişinin kılık kıyafeti gelir. Tebliğcinin, evi ve mabedi haricinde kullandığı kıyafet vakara, sekinete ve ciddiyete uygun olmalıdır. Cemiyette hakim olan kılık ve kıyafetin ortasını, iyisini ve iyi ile orta arasını tercih etmeli, ortanın aşağısına düşmemelidir.¹²¹

İslam, mana ve muhtevaya verdiği önem kadar, şekle ve dış görünüşe de değer verir. İnsanın içindeki inanış, düşünce ve tefekkür, onun dış görünüşünü şekillendirir. Ayette belirtildiği gibi (Fetih, 48/49) secde, iman edenlerin yüzüne bir nur, bir beyazlık vermekte, alamet ve nişan teşekkül ettirmektedir. Meselenin aksi de söz konusu: Kişinin ruhundaki sertlik, yüz hatlarına vuracak hareket ve davranışlarında kendini gösterecektir.¹²² Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiği zaman O'nu ilk kez gören Yahudi alim Abdullah b. Selam, İslâm'a girmesine vesile olan durumu şöyle anlatır: “O'nun yüzünü gördüğüm zaman bir yalancı yüzü olmadığını derhal anladım.”¹²³

6. Kişisel Yaşam Tarzı

Tebliğin kabulünde, şüphesiz tebliğcinin şahsiyetinin çok önemli bir etkisi vardır. Tebliğci olumlu kişiliği ile gönüllere nüfuz eder, onları kendine yaklaştırır. Eğer yapısında kabalık ve hoyratlık, ruhunda da sertlik varsa tabiatıyla ona kimse

¹²⁰ Şanver, *a.g.e.* s. 118.

¹²¹ Uludağ, *a.g.e.* s. 202.

¹²² Önkal, *a.g.e.* s. 217.

¹²³ İbn Kesir, *el-Bidaye Ve'n –Nihaye*, (thk: Abdullah b. Abdülmühsin et-Türki), Cize 1997, III, 210.

meyletmez.¹²⁴ Nitekim Allah şöyle buyurur: “Eğer kaba, katı yürekli olsaydın muhakkak onlar etrafından dağılıp gitmişlerdi.”¹²⁵

Tebliğ için gerekli ve geçerli bütün usul ve çarelere başvurularak yapılan bir tebliğ, şayet muhataptan istenen hususlar tebliğci tarafından yerine getirilmiyorsa tesirli olmaktan çok uzaktır. Bu bakımdan tebliğcinin yaşayışı, sözlerini nakzetsin, sözleri ile fiilleri arasında uygunluk bulunacak, diliyle yaptığı davetten ziyade o, hayatı ile tebliğci olacaktır.¹²⁶ Yüce Allah, bununla ilgili olarak “Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında büyük gazaba sebep olur”¹²⁷, “İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?”¹²⁸ buyurmaktadır. Yine Kur’an-ı Kerim, Şuayb peygamberin kavmine söylediği sözü bize şöyle ifade etmektedir: “Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak, aykırı davranmak istemiyorum.”¹²⁹

İnsanlar hiçbir zaman eksik gördüğü kişilerin arkasından uzun süre gitmezler. Yani insanlardaki eksiklikleri giderebilmek için, tebliğcinin söz davranış uygunluğu içerisinde olması gerekir. Başkalarını temizlemek isteyen kişinin, başta kendisinin temiz bir vasfa sahip olması zorunludur. Şu halde büyük eğitimcilerin hayatlarını araştırmak istediğimizde, en başta dikkat edeceğimiz nokta, söylediklerini yaşama ve kişilik bakımından güvenilir olup olmadıklarını ortaya koymaktır.¹³⁰

Hız. Peygamber’in tebliğinin başarıya ulaşmasının çeşitli etkenleri vardır. Bunların başında, bizzat kendisinin davet ettiği dine samimiyetle bağlanması ve bu dinin prensiplerini kendi hayatında uygulamış olması gelmektedir. Gerçekten O, İslâm’ın insanlara yüklediği yükümlülüklerin hiçbirinden kendisini hariç tutmamıştır. Farzları önce kendi uygulamış, yasaklara önce kendisi uymuş ve en yakınlarına tatbik ettirmiştir.¹³¹

¹²⁴ Zehra, *a.g.e.* s. 181.

¹²⁵ Al-i İmran (3), 159.

¹²⁶ Önköl, *a.g.e.* s. 214.

¹²⁷ es-Saf (61), 2,3.

¹²⁸ el-Bakara (2), 44.

¹²⁹ el-Hûd (11), 88.

¹³⁰ Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, 3. Baskı, Esra Yayınları, İstanbul 1994, s. 208.

¹³¹ Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, D.İ.B. Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2004, s. 263.

Şüphesiz ki İslâm, birçok dünya ülkesinde gayr-i müslimlerin dikkatini üzerine çeken ve onları İslâm'ı kabul etmeye sevk eden şey, müslümanların temiz yaşayışı sayesinde yayılmıştır. Davetçinin temiz yaşayışıyla gerçekleştirdiği örnek hayat, aslında İslâm'a fiili bir davettir. Müslüman olmayan bir kimse, İslâmî esasların doğruluğuna, Allah katından olduğuna, örnek yaşayışı görerek kanaat getirir.¹³²

III. TEBLİĞDE YÖNTEM

Bir din, doktrin ya da sistem, ne kadar derin ve yüksek hakikatler içerirse içersin, gereği gibi tanıtılmadıkça etkili olması mümkün değildir. Bir şeyin kesin bir hakikat olması kadar, bu hakikatin duyurulması, tanıtılması ve neticede bunun insanların davranış ve tutumlarına etkide bulunmasının yol ve yöntemlerini bilmek de büyük önem arzeder.¹³³ Tebliğde muhataba verilmek ve kazandırılmak üzere ele alınan konuya en uygun düşen tebliğ yöntemleri, ilke ve teknikleri bir uyum içinde, gerektiğinde ve yeteri kadar kullanılırsa, o zaman bilinçli ve uygun tebliğ yapılmış olur.¹³⁴ Bir ilaç ne kadar faydalı olursa olsun gelişi güzel hastaya verilmez. Hastanın bünyesine ve hastalığın durumuna göre uzman hekimin dozajı ayarlaması şarttır. Aksi takdirde ölümle sonuçlanabilecek vahim durumlara bile sebebiyet verebilir.¹³⁵

İslâm'ın birinci temel kaynağı olan Kur'an, insanları nasıl ikna ederek onlara Allah'ın varlığı ve birliğini kabul ettirmeye çalışmıştır? Yine yüce Allah, Kur'an'da koymuş olduğu prensipleri insanlara benimsetirken nasıl bir yol takip etmiştir? İşte bu gibi sorulara ayetler ışığında cevap verildiğinde Kur'an'ın tebliği ve davet yöntemi de ortaya çıkmış olacaktır.¹³⁶ Tebliğ yöntemlerini Nahl suresinin bir ayetinde bulmaktayız. Bu ayette ön görülen yöntemler, muhatabın durumuna göre düzenlenmesi gerekli yöntemlerdir. Mealen şöyle buyrulur: “Rabbinin yoluna insanları hikmetle, güzel

¹³² Zeydan, a.g.e. II, 257.

¹³³ Hökelekli, Hayatı, “*Dinî Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar*”, Diyanet Dergisi, Ankara 1983, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 27

¹³⁴ Şanver, a.g.e. s. 34

¹³⁵ Ersöz, İsmet, *İslâm'da Davet Metodu*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1992, s. 16

¹³⁶ Soysaldı, a.g.e. s. 110

öğütle davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”¹³⁷

Bu ayetten anlaşıldığına göre insanlar üç ana gruba ayrılmaktadırlar.

1. Eşyanın hakikatlerini öğrenmeye istekli olan alimlerdir ki, haklarında hikmetle davet emri onlar hakkındadır. Hikmetten maksat kesin olan delillerdir.

2. Halkın çoğunluğunu oluşturan, birinci derecedekilerin durumuna varamamış olmakla beraber, temiz yaratılışını muhafaza eden, öğüt kabul edebilen orta sınıf insanlar yani halk

3. Mücadeleci, inatçı, hatta düşmanca tavır sergileyen insanlar.¹³⁸

A. HİKMETLE TEBLİĞ

Hikmet kelimesi h-k-m fiilinden türeyen bir mastardır. Hükm; karar verme, hâkimiyet kurma, yönetme, idare etme¹³⁹ zabtetme, ayırma, emretme ve tutma¹⁴⁰ gibi anlamları içerir.

Hikmet Allah’ a nispet edildiğinde, ilimlerin en üstünüyle, nesnelerin en üstününü bilmek manasına gelir. Buna göre hikmet sahibi veya hakîm olmak demek, sanatların inceliklerine derinlemesine vakıf olup gereğini en sağlam ve kusursuz bir şekilde yerine getirmek demektir. Hikmet, insana nispet edildiği durumlarda ise, aşırılıktan uzak olma, dengeli, orta yol üzere bir tutum izleme, kısaca adalet vasfına sahip olma anlamına gelmektedir.¹⁴¹

Hikmet, illet ve sebepleri bilerek, gayeye isabet edecek şekilde ameli ilme, ilmi amele uydurmaktır. Bunun için kendine hikmet verilene birçok hayır verilmiş olduğu beyan buyrulmaktadır: “Allah hikmeti kime dilerse ona verir; kime de hikmet verilirse,

¹³⁷ en-Nahl (16), 125.

¹³⁸ Çantay, Hasan Basri, *Kur’an-ı Kerîm ve Meali Kerîm*, 4. Baskı, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1962, II, 507.

¹³⁹ İsfahânî, *a.g.e.* s. 127.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *a.g.e.* XII, 140.

¹⁴¹ İbn Manzûr, *a.g.e.* II, 140,45.

muhabbâk ona çok hayır verilmiştir. Salim akıl sahiplerinden başkası iyi düşünmez.”¹⁴² Allah’ın alemde hikmetiyle koyup tahsis buyurduğu sebepleri ve hükümleri, yani kanunları keşfederek ondan bir takım ilmi sonuçlar çıkarma yeteneği, şüphe yok ki Allah’ın büyük bir vergisidir.¹⁴³

Zamahşerî, “Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et” mealindeki ayette geçen hikmeti, gerçeği açıklayıp şüpheyi gideren delil, sahih ve muhkem söz olarak tanımlamakta, bu ayette hikmetle kastedilen şeyin doğrudan doğruya Kur’an olabileceğini söylemektedir.¹⁴⁴

Fahrettin er-Razî ise hikmeti, kesin delillere dayanan bilgi şeklinde açıklar. Bu bilgilerle temellendirilmiş olan davetin hedef kitlesi araştırmacı hekimler, hikmet sahibi dediği, entelektüel zümredir.¹⁴⁵ Hikmet yalnızca Allah’ın peygamberlere veya Müslümanlara bir lütfu değildir. Sonuçlardan sebeplere gidebilen tefekkür fiili, esasen akli bir yöneliştir; ancak doğru bilgiye ulaşan akıl sahibi, hikmete sadece kendi aklî başarısıyla ulaştığına inanırsa ona ulaşmasını mümkün kılan gerçek sebebi kavrayamamış, dolayısıyla hikmetten uzaklaşmış olur.¹⁴⁶

Diğer bir ifadeyle hikmet, evrenin sırlarını çözmek, ibadetlerin sırlarını kavramak, eşyanın hakikatini anlamak, baktığı yerde Allah’ın ayetlerini, tecellilerini, isimlerinin cilvelerini görmek, bütün bu cilvelerden geçip Allah’a ulaşmak, onun yolunu keşfetmek, bu yolda dosdoğru yürümek, kâinat kitabıyla Kur’an kitabının ve bunların özü olan insan kitabının aynı olduğunu kavrayıp yürüyen kitap olmaktır.¹⁴⁷

Hikmetle tebliğin muhatapları alimler, bilginler, münevver ve filozoflardır. Akademik konferanslar, ilmi eser ve makaleler, üniversite ve yüksek okullardaki dersler bu tür çalışmalardır. Bilginlere veya kültürlü zümreye hitap ederken sağlam bir mantıki silsile, konunun neden ve niçinleri, tevlit edeceği müspet neticeler, varsa mahsurlu

¹⁴² el-Bakara (2), 269

¹⁴³ Yazır, *a.g.e.* VI, 271

¹⁴⁴ Zamahşerî, Ebu’l Kasım Carullah, *Tefsîru’l-Keşşaf ‘an Hakâiki Ğavâmiz’t Tenzîl ve Uyûni’l Ekâv’i’l fi Vucûhi’t Te’vîl*, Daru’l-Fikr, Beyrut 1983, II, 435.

¹⁴⁵ Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Mefâtihi’l-Ğayb*, 3. Baskı, Dar’u İhyait Turasi’l-Arabi, Beyrut 1934, XX, 138,140.

¹⁴⁶ Razî, *a.g.e.* VII, 69.

¹⁴⁷ Ünal, Ali, *Kur’anda Temel Kavramlar*, Beyan Yayınları, İstanbul 1986 s. 187.

tarafları, olgun bir üslupla anlatılmak veya yazılmak mecburiyeti vardır. Muhatapların bilgi ve kültürlerini inkâr edercesine, hissi ve seviyesiz, delilsiz ve ispatsız konuşmalar dinlenmemeye, yazılar okunmamaya, nezaketen dinlense veya okunsa bile fayda yerine zararlı olmaya mahkûmdurlar.¹⁴⁸

B. GÜZEL ÖĞÜTLE TEBLİĞ

Muhataplardan öyle insanlar vardır ki, şartlanmış, akılları durmuş ve donmuştur. Delil ve hüccet onlar için fazla bir şey ifade etmez, işte o zaman onların ruhlarına seslenmek ve güzel öğütler vermek gerekli olur.¹⁴⁹ İyilikle öğüt vermek, ikna edici, doyurucu deliller getirmektir. Böylece öğüdün, iyilikle güzel bir üslupla yapılması gerekir.¹⁵⁰

Vaazlar, hutbeler, sohbet konuşmaları “öğüt” cümlesinden olup “güzel” niteliğini taşımak zorundadırlar. Masallar, hikayeler, atasözleri ve vecizeler, şiir ve manzûmeler de güzel öğüde dahil edilebilirler.¹⁵¹ Hikmetin güzel olması şeklinde bir kayıt bulunmadığı halde “öğüt” ün güzel olması gereği vurgulanmıştır. Bunun nedeni şudur: Çoğu zaman öğüdün maksadı, kendisine öğüt verilen kimseyi yaptığı kötülüklerden veya en azından yapacağı tahmin edilen kötülüklerden vazgeçirmektir. Bu da öğüt veren kimsede öfke oluşması, öğüt verilenin ise kalbinin kırılması ihtimalini taşıdığından dolayı Allah, öğütte güzel olma özelliğinin hedeflenmesini istemiştir.¹⁵²

Bu metodun uygulanacağı zümrenin kimlerden oluştuğu konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birkaç tanesini zikrederim:

a. İnsanların çoğunluluğunu oluşturan ve yaratılmış oldukları fitrat üzere bulunan, yani fıtratı bozulmamış kimselere uygulanan yöntemdir.¹⁵³

¹⁴⁸ Çakan, *a.g.e.* s. 60,61.

¹⁴⁹ Ersöz, *a.g.e.* s. 23.

¹⁵⁰ Soysaldı, *a.g.e.* s. 119.

¹⁵¹ Çakan, *a.g.e.* s. 61.

¹⁵² İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus Yayınları, Tunus 1984, XIV, 329.

¹⁵³ Ateş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan, İstanbul 2002, s. 63.

b. Gaflete dalıp hakka aykırı şeylerle meşgul olan, buna karşılık hakkı tanıdığı takdirde onu tercih edebilecek yapıda olanlara uygulanacak yöntemdir.¹⁵⁴

Ayrıca, öğüdün herkese değil de, bazı özelliklere sahip olanlara has olduğunu da Kur'an-ı Kerîm'deki bazı ayetlerden öğrenmekteyiz. Öğüt vermenin fayda sağlayacağını bildirdiği kimselerin bazı özellikleri şöyledir:

“...işte bununla, Allah’a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilir”¹⁵⁵

“Allah’tan, içi titreyerek korkan öğüt alır düşünür”¹⁵⁶

“Ancak temiz akıl sahipleri öğüt alıp düşünebilirler”¹⁵⁷

“İçten (Allah’a) yönelenden başkası öğüt alıp düşünmez”¹⁵⁸

“Benim kesin tehdidimden korkanlara Kur’an’la öğüt ver”¹⁵⁹

Tebliğ görevi yerine getirilirken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de yumuşak bir üslup kullanmaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerîm, “Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Doğrusu şeytan aralarını bozmak ister. Şüphesiz şeytan insanın apaçık düşmanıdır”¹⁶⁰ buyurarak bu hususa dikkat çekmiştir.

Yumuşaklık, söyleyiş tarzı, açıkça suçlamamak ve fakat gerçeği olduğu gibi söylemektir. Tebliğ ve irşatta veya vaaz ve nasihatte olsun, cidal ve münazarada olsun, dava sahibinin yumuşak, tatlı ve sakın bir üslup ile konuşması lazımdır. Sert ve kırıcı konuşma, şiddet gösterme nefret ve düşmanlık doğurur.¹⁶¹ Şeytan, kaba ve sert sözleri vasıta yaparak insanların arasının açılmasına ve birtakım kötülüklerin çıkmasına sebep

¹⁵⁴ İbni Kayyım el-Cevziyye, *Bedâi’ut Tefsir el-Câmi’li Tefsiri’l İmam İbn Kayyım el-Cevziyye*, Daru İbn Kayyım el Cevziye, III, 64,65.

¹⁵⁵ et-Talak (65), 2.

¹⁵⁶ el-A’la (87), 10.

¹⁵⁷ er-Ra’d (13), 19.

¹⁵⁸ el-Mümin (40), 13.

¹⁵⁹ el-Kaf (50), 45.

¹⁶⁰ el-İsra (17), 73.

¹⁶¹ Çakan, *a.g.e.* s. 46.

olur. Kaba ve sert sözlerin cevapları daha da kaba ve sert olursa, giderek tartışma kavgaya dönüşür. Bu yüzden beşeri münasebetler iyice bozulmuş olur.¹⁶²

Allah, tanrılık iddiasına kalkışacak kadar azılı bir müşrik olan Firavun’u dine davet etmek üzere görevlendirdiği Hz. Musa ve Hz. Harun’a takip etmeleri gereken metodu önceden bildirmiş ve şöyle buyurmuştur: “Gidin de ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasihat dinler yahut Allah’tan korkar.”¹⁶³ Yüce Allah, Firavun’a söylenecek yumuşak sözü de şu şekilde ifade etmiştir: “De ki (küfürden, azgınlıktan) temizlenmeye senin meylin var mı? Sana Rabbine giden yolu göstereyim ki, ondan korkasın.”¹⁶⁴

Burada görülüyor ki muhataba gayet yumuşak bir tarzda ve her çeşit nezaket kuralını içeren bir soru cümlesiyle “temizlenmeye niyetin var mı” şeklinde ifade edilmektedir. Muhatap kim olursa olsun, isterse burada olduğu gibi, en azılı bir din düşmanı bile olsa, kullanılacak dilin yumuşak olmasına dikkat çekilmiştir.¹⁶⁵ Öte yandan bu yumuşaklıkla yapılan tebliğ emrine ve uygulamasına rağmen, Firavun’un etkilenmediği, aklını başına toplamadığı dikkatten uzak tutulmamalıdır. Yani yumuşaklık, mutlaka sonuca ulaştırır gibi bir kanaatin doğru olmayacağı, fakat en üst düzeyde tesir etme ihtimali bulunan sözün “yumuşak söz” olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ Allah, Firavun’un nasıl hareket edeceğini gayet iyi bilmektedir. Ne var ki davetin vasıtalarına başvurmak gerekir.

C. EN GÜZEL YOLLA MÜCADELE ŞEKLİNDE TEBLİĞ

Bazı insanlar vardır ki, her türlü delil ve beyyineyi, apaçık hakikatleri görmelerine rağmen diretirler, gerçeğe karşı koymaya çalışırlar. İnsanlığın her devrinde Allah’ın kalplerini mühürlediği böylesi tipler bulunmuştur. Peygamberler böyleleriyle, aşırı davranmadan, onların seviyelerine asla düşmeden en güzel ve en iyi üslup ve metotlarla mücadele ve münakaşa etmişlerdir. Bu hususta en çarpıcı örnek Hz. İbrahim’dir. Hz. İbrahim kâfirlerle birlikte şenliklere katılmayıp geride kalmış, irili ufaklı, taştan, tahtadan bir sürü putu elindeki baltayla yerle bir etmiştir. Sadece en

¹⁶² Soysaldı, *a.g.e.* s. 132.

¹⁶³ et-Taha (20), 44.

¹⁶⁴ en-Naziât (79), 18,19.

¹⁶⁵ Saka, Şevki, *Kura’an-ı Kerîm’in Davet Metodu*, 2. Baskı, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 176.

¹⁶⁶ Çakan, *a.g.e.* s. 45,46.

büyüklerini bırakmış ve baltayı da onun boynuna asmıştır. Müşrikler döndükleri zaman gördükleri manzara onlar açısından fevkalade müthiş olmuştur. Yapanın Hz İbrahim olduğunu tespit edince, O'nu getirip topluluk karşısında sorguya çekmişlerdir. Hz İbrahim'in cevabı son derece ibretli ve düşündürücüdür: “Bilakis şu büyükleri yapmıştır bu işi. Eğer konuşuyorlarsa soruverin bunlara.”¹⁶⁷ Hiç bir şey diyemeyecekleri bu susturucu cevap karşısında yine hakikati kabullenmediler.¹⁶⁸

Bir tebliğ yöntemi olan tartışma ve cedel, Kur'an'da geniş bir yer tutar. Çünkü insan, tartışmaya daha düşkün bir varlıktır.¹⁶⁹ Dolayısıyla Kur'an, bu yöntemle de insan tabiatına uygun bir yol izlemektedir. Kur'an'a göre tartışma, bilgiyi gerektirir: “Haydi, hakkında bilgi sahibi olduğunuz konuda tartışınız; fakat bilgi sahibi olmadığımız konuda niçin tartışıyorsunuz.”¹⁷⁰ Kurtibî, bu ayeti şöyle izah eder: “Bu ayet, bilgisiz olan kimselerin tartışmaya girmesinin yasak olduğuna, bilgili olan kimselere de tartışmanın emredildiğine delildir.”¹⁷¹

Genel görüşüyle Kur'anî tartışma, hasımlara, ilmî seviyelerine ve inanç durumlarına uygun düşen bir muâmeleden ibarettir. Müşriklerle yapılan tartışmaların çoğunda, hidayet ve irşad amacı güdülür. Bazen iddialarındaki hataları da gösterilir. Diğer yandan kitap ehliyle yapılan tartışmalar, onları ilzâm etmek ve hatalarını ortaya çıkarmak için yapılmıştır. Zîra onlar bilgi sahibi kişilerdir. Münafıklarla yapılan tartışmalarda ise, tehditlerle birlikte sertlik ve şiddet damgası görülür¹⁷².

Tartışmalarda toplumların türlü hakaret ve tehditlerine rağmen peygamberlerin, muhataplarını düşünmeye ve aklî muhâkemeye sevk edecek ve onları inatlaşmaktan uzaklaştıracak bir üslupla bilgilendirmeye çalıştıkları, tartışmayı sırf tartışmak, muhatabını inatlaşmaya sevk etmek ve ona üstün gelmek amacıyla yapmadıkları, fakat muhatabı bilgilendirmede bir fırsat ve araç olarak kullandıkları görülmektedir. Özellikle Hz. İbrahim'in, babasıyla tartışması sırasında ona karşı kullandığı “Babacığım” gibi

¹⁶⁷ el-Enbiya (21), 63.

¹⁶⁸ Ersöz, *a.g.e.* s. 24,25.

¹⁶⁹ el-Kehf (18), 54.

¹⁷⁰ Ali İmran (3), 66.

¹⁷¹ Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*, 3. Baskı, Daru'l Kütübi'l Arabi, Kahire 1968, IV, 108.

¹⁷² Elmâî, Zahir b.Awad, *Kur'an'da Tartışma Metodları*, (çev: Ercan Elbinsoy), Pınar Yayınları, İstanbul 1984, s. 26.

yumuşak ve merhamet yüklü ifadeler dikkat çekicidir.¹⁷³ Bu durum tartışmaların sert ve kırıncı değil, yumuşak ve muhatabı tebliğciye yaklaştıracı, onun gönlünü alıcı ifadelere dayalı olması gerektiğine işaret eder.¹⁷⁴

Muhatabın amacını hedefinden saptırmak, ileri sürmediği bir görüşü isnat edip onu mağlup etmeye çalışmak, muarızın kişiliğini küçük düşürücü tavırlar takınmak, kesin delile dayanmadan cedele girişmek, gerçeğin ortaya çıkmasından sonra tartışmayı sürdürmek gibi ilmî ve ahlakî nitelikler taşımayan tartışmalar yerilmiştir.¹⁷⁵

IV. TEBLİĞDE ZAMAN VE MEKÂN

İslam'da esas itibarıyla bir yer diğer bir yerden, bir zaman diğer bir zamandan daha faziletli değildir. Faziletli ve şerefli olan insandır, mekân değildir. “Şerefü'l mekân bi'l-mekân”vecizesi bu gerçeği ifade eder. Fakat bazı zamanlarda ve mekânlarda çok hadiseler vukua geldiği için bu zaman ve mekânlar diğerlerine nazaran daha faziletlidir. Bu gibi faziletli zaman ve mekânlarda yapılan tebliğ faaliyetleri sair yer ve zamankilerden çok daha faydalı ve tesirli olur, tebliğci bu faydayı ve tesiri ihmal etmemelidir.¹⁷⁶

Yerine ve zamanına göre hareket ile yerinde ve zamanında faaliyet, İslâm'a davet metodunun iki önemli meselesini teşkil eder. Davetin neticeye ulaşabilmesi, müspet bir sonuç verebilmesi için yer ve zaman faktörlerine dikkat ve itina gereklidir.¹⁷⁷

A. ZAMAN

Tebliğ ve irşadda tesiri, tebliğcinin samimiyet derecesine ve Allah'a havale etsek de konuşacak ve yazılacak zamanı iyi ayarlamamanın fevkalade ehemmiyetini inkâr edemeyiz. Kaldı ki, İslâm emrettiği bütün ibadetler için birer vakit tayin etmiştir.

¹⁷³ el-Meryem (19), 41,48.

¹⁷⁴ Şanver, *a.g.e.* s. 227.

¹⁷⁵ Yavuz, Yusuf Şevki, “Münâzara”, DİA, XXXI, 576.

¹⁷⁶ Uludağ, *a.g.e.* s. 110.

¹⁷⁷ Önkol, *a.g.e.* s. 238.

İbadetlerin böyle birer vakitle tahdit edilmeleri, tebliğde zaman seçiminin önemini göstermektedir.¹⁷⁸

Söylenecek sözlerin dikkatlerin dağılmayacağı bir süre içinde, kısa ve özlü bir şekilde söylenip bitirilmesi kadar, dinleyicilerin istekli olup olmayacağını da dikkate almak gerekir. Hz. Peygamber'in karşısındakilerin dinlemeye istekli olma konusundaki hassasiyetini Abdullah b. Mes'ud şöyle anlatmaktadır :

Bize Şakik rivayet edip şöyle dedi: Biz Abdullah İbn Mes'ud'u bekleyip duruyorduk. Bu sırada Yezid İbn Muaviye yanımıza geldi. Biz ona:

(Ya Yezid) Ders meclisi yapmaz mısın? Dedik O:

Hayır, lakin ben İbn Mes'ud'un evine girer ve Abdullah İbn Mes'ud'u size getiririm. Eğer onu getiremezsem, ben gelir sizin için ders meclisine otururum, dedi. Müteakiben Abdullah İbn Mes'ud, Yezid'in elinden tutarak evinden dışarı çıktı, gelip bizim yanımıza dikildi ve şöyle dedi:

Dikkat edin! Sizin benden (sık sık) ders isteme durumunda olduğunuz bana haber verildi. Fakat gerçek şudur ki; Beni sizin yanınıza va'z ve ders için çıkmaktan engelleyen şey, Resülullah'ın va'z ve ders hususunda bize bıkkınlık gelmesini istemediği için halimize bakıp kollar ve ona göre bazı günlerde vaaz eder olmasıdır, dedi.¹⁷⁹

İnsanların dinî duygularının yoğun olduğu mübarek günlerden Arefe, cuma, bayram ve aşure günleri veya mübarek gecelerden sayılan Kadir, Miraç, Berâat, Mevlit, Regâip geceleri ya da cuma, pazartesi, bayram, aşure ve arife günlerinin geceleri tebliğ için önemli zaman dilimleridir. Doğum, düğün ve ölüm anları da tebliğci için görevlerini yerine getirme noktasında çok önemli günlerdir. Özellikle ölüm anı her bakımdan kritiktir. İnsanın zaaf ve aczi bütün açıklığıyla ortaya çıkarken, Allah'ın kudret ve saltanatı bütün azameti ve dehşeti ile zuhur eder. Onun için ölüm anında istisnasız bütün cemiyetlerde ilahi kudret ve saltanatın temsilcisi olarak görülen din

¹⁷⁸ Çakan, *a.g.e.* s. 63.

¹⁷⁹ Buhârî, *Davât*, 69.

adamına şiddetle ihtiyaç duyulur. Çok ibretâmiz bir zaman olan ölüm vakalarında davetçinin yapacağı telkinlerin tesir derecesi oldukça yüksektir.¹⁸⁰

Yine cuma ibadeti ve cuma psikolojisinin ilmî bir analizinin yapılması durumunda ortaya çok önemli sonuçlar çıkabilir. Çünkü “cuma gecesi” denilen perşembeyi cumaya bağlayan geceden itibaren tövbe –istiğfar, zikir, dua ve salavatla yoğunlaşan gecenin devamında cuma namazı hazırlığı, va’z’u-nasihât ve hutbe, icabet saatini (duaların kabul edileceği müjdelenen saati) yakalayabilme arayışı, kulu son derece duyarlı hale getirir. Bunun her hafta tekrarlanması kişide iyilik duygularının gelişmesine, kötülük duygularının azalmasına yol açar. Bundan dolayı kişilerin manevi duygularının yoğun olduğu cuma günlerini tebliğci iyi değerlendirme yoluna gitmelidir.

181

Vaaz ve irşat faaliyetinde bulunurken süreye de dikkat etmek gerekir. Vaiz, cemaatin sabrını taşırmamalı, ezandan sonra yapılan vaazın etkili ve faydalı olmadığını bilmelidir. Çünkü cemaat camiye öncelikle namaz kılmak amacıyla geldiğinden, ezanla birlikte artık namaza hazırlanmaktadır. Bu sebeple ezandan sonra yapılan ve uzatılan vaazı can kulağı ile dinlememekte, hatta biran önce kesilmesini beklemektedir. Buna göre ezanla birlikte özet ve ana fikir, sonuç verilerek vaaz sona erdirilmelidir. Şöyle de diyebiliriz: Vaiz, konuyu zevkle dinlenebilecek bir süre ile sınırlandırılmalıdır.¹⁸²

Bu manada Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Hutbeyi kısa tutun.”¹⁸³ Çünkü vaaz ve hutbenin uzatılması bıkkınlığa sebep olabileceği gibi, bir yönüyle cemaatin hakkına tecavüz de sayılabilir.

Toprağa atılan bir tohumdan, anında filizlenip yeşermesi, meyve vermesi, yeni doğan bir çocuktan hemen koşup oynaması, konuşup anlaşması beklenemez. Bütün bunlar zamana muhtaçtır. Aynı şekilde muhataba tebliğ ve teklif yapıldıktan sonra onun

¹⁸⁰ Uludağ, *a.g.e.* s. 116.

¹⁸¹ Algül, Hüseyin, *Mübarek Gün ve Geceler*, Işık Yayınları, İstanbul 2004, s. 54.

¹⁸² Bayraktar, *a.g.e.* s. 67.

¹⁸³ Müslim, *Cum’a*, 47.

tarafından kabul edilmesi, inancın yaşayışa intikal ettirilmesi zamanla olacaktır. Bildiğimiz gibi İslam 23 senelik bir müddet zarfında tamamlanmıştır.¹⁸⁴

B. MEKAN

Tebliğ ya da tebliğcinin muhatap üzerindeki etki ve nüfuz derecesi, muhatabın bulunduğu ortamla da yakından ilgilidir. Her etkileyici tebliğ, belli bir ortam içinde oluşur. Bu ortamın özelliklerinin de tebliğ etkinliğinde rol oynadığı görülmektedir.¹⁸⁵ Üç mescidin dinî önemi nasla sabittir. Peygamberimiz şöyle buyurmaktadır: “(İbadet maksadıyla) şu üç mescidden başkasına yolculuk edilmez: El-mescidü'l-harâm, mescidu'r-resûl ve mescidu'l aksâ.”¹⁸⁶ Bu bakımdan tebliğci hac farızasını yerine getirirken bulunduğu mekânı iyi değerlendirip insanları bilgilendirme yoluna gitmelidir.

Yine bir takım yerler vardır ki, insanın hissi, fikri ve ruhu üzerinde diğer yerlerden daha fazla tesirli olur. Bu gibi yerler üstün bir etkileyici manevi güce sahiptirler. Tebliğci bu tesiri nazarı dikkate almaya mecburdur. Hastaneler, kabristanlar ve özellikle de medrese-i Yusufiyye olarak da adlandırılan hapisaneler tebliğ faaliyeti için müsait yerlerdir.¹⁸⁷ Örneğin hürriyetleri ellerinden alınmış ve mahkûm olmuş insanlara, Hz. Yusuf'un tebliğde bulunması bizler için tebliğ yaparken mekânın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Hz. Yusuf önce onlara tevhit dinini anlatmakta ve şöyle söylemektedir:

“Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı birçok ilahlar mı daha hayırlıdır, yoksa hepsine galip ve hâkim bir Allah mı? Sizin O'nu bırakıp taptığınız şeyler, bir takım kuru isimlerden ibarettir, onları siz ve atalarınız takmışsınızdır. Yoksa Allah, onlara hiçbir burhan indirmemiştir. Hüküm ancak Allah'ındır. O, yalnız kendisine ibadet etmenizi emir buyurmuştur. İşte doğru ve sabit din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.¹⁸⁸ Daha sonra da kendisine sormuş oldukları rüyanın tabirini anlatmaktadır.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Önkol, *a.g.e.* s. 240.

¹⁸⁵ Kağıtçıbaşı, Çiğdem, *İnsan ve İnsanlar*, 7. Baskı, Evrim Basımevi, İstanbul 1988, s. 191.

¹⁸⁶ Buhârî, *Kitâbu's-Salât*, 1; Müslim, *Hac*, 74.

¹⁸⁷ Uludağ, *a.g.e.* s. 120.

¹⁸⁸ el-Yusuf (12), 39,40.

¹⁸⁹ el-Yusuf (12), 41,42.

Bugün reklâm ve propaganda afişleri bile rasgele yerlere asılmamakta, insanların yoğun olarak bulundukları yerler tercih edilmektedir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Çakan, *a.g.e.* s. 64.

İKİNCİ BÖLÜM

HUTBE

I. HUTBE ve HİTABET

A. HİTABET TARİHİ

“Bir şeyler anlatmak için sözü başkasına yöneltmektir.” şeklinde tanımlanan hitabet, insanın yeryüzünde yaşamaya başladığı günden beri devam ede gelmektedir. Çünkü konuşmak ve düşünmek, insana özgü bir nimet ve güzelliştir.¹⁹¹ Bu özelliğin “bir topluluğa bir maksadı anlatmak, bir fikri açıklamak, öğüt vermek, bir görüşü benimsetmek, bir eyleme teşvik etmek gibi amaçlarla yapılan güçlü ve etkileyici konuşma veya güzel bir söz söyleme” sanatı haline getirilmesi bugünkü anlamda hitabetin tanımını vermektedir.¹⁹²

Hitabet bir milletin, bir cemiyetin siyasi terbiyesi ve kültürle tenevvür edip etmemesiyle ilgilidir. Kültür ve hürriyet bakımından gelişmemiş milletlerde ve cemiyetlerde hitabet genellikle o kadar revaçta değildir. Söz ve fikir hürriyetinin hakim olduğu yerlerde ve zamanlarda hitabet sahasında da ilerleme olmuş, meşhur hatipler yetişmiş ve bu nev’in deha derecesindeki mahsulleri meydana gelmiştir.¹⁹³

Homeros’un destanlarından da öğrenildiği üzere, Eski Yunan toplumu iletişim açısından sözel ifadeye dayanan bir toplumdu. Agoralarda ya da ihtiyar meclislerinde, halkı ikna edebilen kişilerin övülmesi, bunlara savaşta zafer kazananlara gösterilen saygının gösterilmesi, Eski Yunanlıların ulusça söz sanatına verdiği önemin kanıtıdır.¹⁹⁴ Aynı zamanda Agoralar bir bakıma günümüzün millet meclislerini andırmaktadır. Buradaki konuşmaları yakından izleyen insanlar, kendiliğinden eğitilmiş olurlardı. Buradaki işin önemini belirtmek için, Belağat Okulları’nın açılmış olduğunu, bu okullarda ünlü hatiplerin, bilginlerin yetiştiğini söylemek yerinde olacaktır. Mesela

¹⁹¹ Çakan, *Dini Hitabet*, s. 15.

¹⁹² Kaya, Mahmut, “*Hitabet*”, DİA, XVIII, 156.

¹⁹³ Ünsel, *a.g.e.* s. 3.

¹⁹⁴ Dürüşken, Çiğdem, *Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi RHETORİCA Roma’da Rhetorica Eğitimi*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995, s. 7.

şöhreti yaygın olan İzokrat'ın Okulu gibi. Domesthenes (M.Ö. 383–322), Perikles (492–429), Eşin (389–313) meşhur Yunan hatiplerinden bazılarıdır.¹⁹⁵

Romalılar da hitabete Yunanlılar kadar önem vermiştir. Eski Roma'da siyasi ve sosyal olayların tartışıldığı, halkın da yapılan konuşma ve tartışmaları dinlediği yerlere forum denirdi. Forumlarda imparator Caesar tarafından hatiplere mahsus kürsüler konmuş ve büyük bir disiplin içinde yapılan konuşmalarla halkın kültürel yönden gelişmesi ve eğitilmesi düşünülmüştür. Hükümdarların ve kralların saatlerce süren uzun ve güzel konuşmalarla karşılanması, Roma'yı temsilen dış ülkelere gönderilecek elçilerin ve diplomatik misyon şeflerinin hatipler arasından seçilmesi hitabete ve hatibe verilen önemin göstergesidir. Cicero (M.Ö. 106–43), Genç Plin (M.Ö. 113–62) ve İhtiyar Seneco (M.Ö.55-M.S. 37) Roma'nın ünlü hatiplerinden bazılarıdır.¹⁹⁶

Yunan ve Roma medeniyetinden sonra orta çağlarda hitabet sanatına mevcudiyet verecek bir sebep yoktu. Ancak Rönesans'tan sonra, özellikle 17.yüzyılda dini hareketlerle beraber, ilim ve fikir hareketleri de canlı bir şekilde devam edip gidiyordu. Bunun neticesi olarak dini hitabetle akademik hitabet sahasında başlayan inkişaf meşhur hatiplerin yetişmesine sebep olmuştur.¹⁹⁷

Türklerde ise hitabet diğer millet ve medeniyetlerle mukayese edildiğinde bir edebi tür olarak dini ve askeri çeşitlerinin dışında yetersiz kalmış ve geç gelişme göstermiş bir saha olarak zikredilmektedir. Türk hitabeti hakkında en eski ipuçlarını Türk destanlarında bulmak mümkündür. Bunlar arasında en dikkate değer olan, Oğuz Kağan Destanı'nda, Kağan'ın ikinci eşinden doğan çocukları şerefine ziyafet düzenlediğinde, beylere ve halka karşı “buyruk” adı verilen konuşmadır.¹⁹⁸

Ayrıca Türk hitabetinde Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın önemli bir yeri vardır. Tezimizle de ilgisi olduğu için Cuma günü tam Cuma namazı vaktinde atından inip askerlerin gözü önünde secdeye kapanarak dua ettikten sonra okuduğu hutbeyi burada zikretmekte fayda vardır:

¹⁹⁵ Yüzendağ, Ahmet, *Hitabet Dersleri*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1964, s. 13.

¹⁹⁶ Soysaldı, a.g.e. s. 23.

¹⁹⁷ Ünsel, a.g.e. s. 27.

¹⁹⁸ Uzun, Mustafa, “*Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış*”, M. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 2000, Sayı: 19, s. 146,147.

“Biz ne kadar az olursak olalım, onlar ne kadar çok olurlarsa olsunlar, bütün müslümanların minberlerinde bizim için dua ettikleri şu saatte, kendimi düşmanın üzerine atmak istiyorum, ya muzaffer olur gayeme ulaşırım, ya şehit olarak cennete giderim. Beni takip etmeyi tercih edenler peşimden gelsin, ayrılmayı isteyenler gitsinler. Burada Allah’tan başka emreden sultan yoktur. Emir ve kader tamamıyla onun elindedir. Bugün ben de sizlerden biriyim, sizlerle birlikte savaşan bir gaziyim. Beni takip edenler ve canlarını Ulu Tanrı’ya adayanlardan şehit olanlar cennete, sağ kalanlar ganimete kavuşacaklardır. Ayrılanları ahirette ateş, dünyada ise alçaklık beklemektedir. Bu sebeple benimle birlikte savaşmakta veya savaşmadan uzaklaşmakta serbestsiniz.” deyince askerler bir ağızdan:

“Ey sultan! Biz senin kullarınız, ne yaparsan arkadayız, istediğini yap. Asla emrinden ayrılmayacağız” şeklinde cevap vermişlerdir.

Bu sözlerden sonra konuşmasını bazı geleneksel hareket ve jestlerle pekiştiren Alparslan, atına binerek şu hitabesiyle vasiyetini de yapmıştır:

“Ey askerlerim! Eğer şehit olursam bu beyaz elbise kefenim olsun! O zaman ruhum göklere çıkacaktır. Melikşah’ı yerime tahta çıkarınız ve ona bağlı kalınız. Zaferi kazanırsak önümüzde çok hayırlı günler olacaktır.”¹⁹⁹

Hitabetin bir sanat olarak ele alınması daha doğrusu onu, tekniği ve metodu ile inceleme konusu yapmak, bu yolda eleman yetiştirmek, bizde henüz yeni yeni gelişmektedir. 19. yüzyılda açıkça görülen Batılılaşma gayretlerine paralel olarak hitabette de bir gelişme başladı. 1839 da Reşit Paşa’nın, padişah ve devrin ileri gelenleri ile yabancı elçilik temsilcileri, büyük bir halk kitlesi önünde okuduğu Tanzimat hatt-ı Hümayunu bir örnek olarak gösterilebilir.²⁰⁰

Demokrasi ve hürriyet havasının dünyayı kaplamağa başladığı asrımızda hitabet sanatı bütün çeşitleriyle çok büyük bir önem kazanmış, her tarafa yayılmış

¹⁹⁹ Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, İstanbul 1969, I, 137,139. (Alparslan’ın bu hutbesinde önemli olan hususlardan biri de zaferin kazanılmasında Cuma hutbesinin desteğine başvurulmuş olmasıdır. Bu da Cuma hutbelerinin Türk ve İslâm tarihindeki önemli yerini göstermektedir.)

²⁰⁰ Yüzendağ, a.g.e. s. 15.

bulunmaktadır. Bugün halka yeni fikirler aşlamak, halkı her türlü siyasi, dini, içtimai ve fikri cereyanlar hakkında aydınlatmak, kültür bakımından iyi vatandaşlar yetişmesini sağlamak açısından hitabet nevinin bütün çeşitlerinde yetişmekte olan hatipler, üzerlerine büyük roller almaktadırlar.²⁰¹

B. ARAPLARDA HİTABET ve ÖNEMİ

Arapların İslâm öncesi dönemde hitabete büyük önem verdikleri ve meşhur hatiplerin yetiştiği bilinmektedir. Ancak sözlü rivayete dayanan bu edebi mahsullerin pek çoğu zamanımıza ulaşmamıştır. Cahiliye devri hitabetinin başlıca temaları; karşılıklı övgü ve yergi, kabileler arasında meydana gelen savaşlarda yapılan intikam nutukları, nişan ve düğün törenlerinde yapılan konuşmalardır.²⁰²

Bilindiği gibi insanlar bulundukları yerlere göre gelişirler. Araplarda havası temiz, seması parlak, etrafı dağlarla çevrili olan ıssız kumlu çölde yaşadıklarından dolayı, zihinleri bir sema gibi saf, berrak ve temiz idi. Güzel söz söylemeye büyük önem veriyorlardı. İki edebi yazı türü olan nazım ve nesir onların arasında ileri idi. Toplanıp bir araya geldikleri zaman, şiir ve edebi söz söyleme yarışmaları düzenlerlerdi.²⁰³

Hız. Peygamber'den önceki Araplar, her ne kadar ilim ve sanayide ilerlemeseler de, dünyaya yayılmış olan fenalıklara bulaşmayıp, Romalıların çirkin adetlerine de alışmadıklarından dolayı, içlerindeki fesahat ve belâğat merakı artmış ve pek çok şair ve hatibin yetişmesine sebep olmuştur. Şairler ve güçlü hatipler, güzel şiirler ve tesirli hutbelerle halk topluluklarına vaaz-u nasihat etmişler ve halkın ahlakının güzelleşmesine vesile olmuşlardır. Araplarda fesahat ve belâğatın bu derece ilerlemesi, Allah tarafından bu lisan üzere bir kitap ineceğine işarettir.²⁰⁴

Araplar her yıl Ukaz, Mecenne, Zü'l-Mecaz gibi panayırarda toplanıp, sadece alış veriş ile uğraşmazlardı. Bu panayırları edebi değeri yüksek bir akademi gibi kabul

²⁰¹ Ünsel, *a.g.e.* s. 28.

²⁰² Elmalı, Hüseyin “*Hitabet*”, DİA, XVIII, 158.

²⁰³ Turgay, Nurettin, *Kur'an ve Arap Dili*, Diyanet İlmi Dergi, Emel Matbaacılık, Ankara 1998, Cilt: 34, Sayı: 3, s. 371.

²⁰⁴ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârihi Hulefa*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966, I, 45.

ederlerdi. Böylece yıl içinde ele geçen fırsatlar, kabile hatibi tarafından değerlendirilmekle kalmaz, aksine kabileler arası hitabet ve şiir müsabakaları düzenlenirdi. Bu panayırarda her kabilenin şair ve hatipleri kendi şan ve şöhretlerini yükseltmeye, cömertlik ve konukseverliklerini tanıtmaya çalıştığı gibi düşmanı olan kabileyi de kötülemek için iyi bir fırsat bulmuş olurlardı.²⁰⁵

Bu edebi faaliyetler, hatiplerin konuştuğu bu saflaşmış dilin her tarafta umumileşmesine ve Arabistan'ın farklı diyarlarında konuşulan farklı şivelerin tek bir dil halinde birleşmesine katkıda bulundu. Bu sayede çok parlak edebi bir seviyeye ulaştılar.²⁰⁶

Yine bu gibi faaliyetler yalnız dilin değil, ahlakın da düzelmesine yardım etmiştir. Bu sebeptendir ki, ahlaki faziletler konusunda kabileler birbirleriyle yarış ederlerdi. Ukaz'ın hac yolu üzerinde bulunması ve Nahle ile Taif arasında vadi içinde bir hurmalık olması nedeniyle bütün Arap kabileleri orayı ziyaret ederler ve çarşılar kurarlardı. Burada hutbeler okunur, kasideler söylenir, kelime, mana ve ibare üzerine münakaşalar yapılır ve bu edebi meclis günlerce devam ederdi. Bu çarşıda en belîğ şair kasidesini, en belîğ hatip hutbesini ortaya koyardı.²⁰⁷

Cahiliye devrinde şair ve hatibin cemiyetteki rolü, günümüz müelliflerince, televizyonun, radyonun, gazetenin, sporun, politikanın, yeni kitapların ve benzeri diğer efkâr-ı umumiye-yi yönlendirenlerin rolü ile kıyaslanmaktadır. Bu suretle Araplar, güzel konuşma silahını elde edip, onunla akılları aldatıyorlar, azizleri zelil ediyorlar, korkakları cesur kılıyorlar, nakısları kâmil yapıyorlar ve meşhurları unutulmaya mahkûm ediyorlar.²⁰⁸

Cahiliye dönemi hatiplerinin hitabet özelliklerinden de bahsetmek gerekirse, hatipler maksatlarını ifade etmeye yardımcı olduğu için ellerini kullanmaya çalışırlardı. Düz bir arazide konuşacakları zaman yüksek bir yerde, insanlara yönelerek ve ayakta hitap ederlerdi. Yüksek bir yer bulamazlarsa binek sırtında konuşurlardı. Yine

²⁰⁵ *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 303.

²⁰⁶ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Tebliğ Metotları I*, Nesil, İstanbul 1998, I, 307.

²⁰⁷ Özbalıkçı, a.g.e. s. 27.

²⁰⁸ Canan, a.g.e. s. 305,309.

topluluğun karşısına güzel bir kıyafetle çıkmak, elinde asa, mızrak veya kılıç bulundurmak, başa sarık örtmek bu dönem hatiplerinin en bariz özelliklerindendir.²⁰⁹

C. MEŞHUR ARAP HATİPLERİ ve HUTBELERİ

Cahız, her kabilenin hatibi hakkında geniş bilgi verir ve bazı hatiplerin bir takım hadiselerde yaptıkları konuşmalarla meşhur olduklarını söyler. Mesela; Fadl b. İsa er-Rakâsî, insanların en hatibi idi. Abdüssamed b.el-Fadl ise babasından daha iyi hatip idi. Yezid b. Ebân da zahit, alim aynı zamanda iyi bir kıssa anlatıcısı idi.²¹⁰ Özellikle İyad ve Temim kabileleri hitabetteki üstünlükleriyle tanınmışlardır. İyâd kabilesinden Zerkâ ile Lakit b. Ma'bed; Temim'den de Eksem b. Sayfî, Hâcib b. Zürâre ile Kays b. Asım meşhur birer hatiplerdi.²¹¹

İslâmiyet'ten önceki devirde büyük panayırarda bazı hatipler tarafından konuşmalar yapılırdı. Buna örnek olarak Ukaz panayırında, kıvılcımlı bir deve üzerinde Hz. Muhammed'in geleceğine dair Kus b. Saide el-İyâdî'nin parlak ve güzel konuşmasını verebiliriz:

“Ey insanlar! Gelin, dinleyin, belleyin ve ibret alın. Yaşayan ölür, ölen fena bulur, olacak olur. Yağmur yağar, otlar biter. Çocuklar doğar, analarının babalarının yerini tutar. Sonra hepsi mahvolup gider. Kulak veriniz, dikkat ediniz, gökte haber var, yerde ibret alacak şeyler var. Yeryüzü bir döşek gibi serilmiş, gökyüzü de bir tavan gibi yükseltilmiştir. Yıldızlar yürür, denizler durur. Gelen kalmaz, giden gelmez. Acaba vardıkları yerden hoşnut olupta mı kalıyorlar? Yoksa orada bırakılıp uykuya mı dalıyorlar? Yemin ederim, Allah'ın indinde bir din vardır ki, şimdi bulunduğunuz dinden daha sevgilidir. Ve Allah'ın gelecek bir peygamberi vardır ki, gelmesi pek yakındır. Gölgesi başımız üstüne geldi. Ne mutlu o kimseye ki, ona iman edipte o dahi ona hidayet eyleye. Vah o bedbahta, kim ona isyan ve muhalefet eyleye. Yazıklar olsun ömürleri gaflet ile geçen ümmetlere.”²¹²

²⁰⁹ el-Hatip, Ahmet b. Abdullah el-Fakih, *Hitabet-i Arabiye Tarihi ve Arapça Hutbelerin Usul-ü Tertibi*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1335, s. 11,12.

²¹⁰ el-Cahız, Ebu Osman Amr b. Bahr, *el-Beyan Ve't-Tebyin*, Daru'l Fikr, Beyrut 1968, I, 206,8.

²¹¹ Elmalı, Hüseyin, “*Hitabet*”, DİA, XVIII, 158

²¹² İbn Kesîr, *a.g.e.* III, 299.

Yine meşhur Arap hatipleri ve hutbelerine, Faddâl el-Ezrâk'ın Minkar kabilesinden bir adamın anlattığı şu olayı örnek olarak verebiliriz: Halit b. Safvan bir sulh konusunda, daha önce benzerini kimseden işitmediğim bir konuşma yaptı. Birde baktım, üzerinde kalın bir aba bulunan yalın ayak bir bedevide ona karşı hitabede bulundu ki, vallahi bu belağat dolu konuşmayı dinlemektense ölmeyi tercih ederdim. Halit bendeki bu hali görünce şöyle dedi:

“Ey Minkarlı! Neden garipsedin? Biz onlarla nasıl boy ölçüşebiliriz ki, bize düşen onların belağatını hikâye ve taklit etmektir. Bizim marifet ve hünerimiz onların damarlarından bize akıp gelen belağat vadisinde yürümek olunca onlarla nasıl yarışabiliriz.”²¹³ Ayrıca bu olay, bedevilerin hitabette şehirlilerden daha iyi olduklarına bir delildir.

Meşhur hatiplerden biri de Bahîle kabilesine mensup Suhban Vâil el-Bahilî'dir. Bu şahıs öyle bir hatipti ki beyan ve fesahatıyla darb-ı mesel olmuştu. Öyle ki bir kimseyi övmek istediklerinde, Suhban Vâil'den daha hatiptir derlerdi. İsmeî onun hakkında şöyle der: Hutbe okurken teri devamlı akar, hiçbir kelimeyi tekrarlamaz, hiç durmaz ve hutbesini bitirmedikçe oturmazdı. Belig hutbelerinden biri de şöyledir:

“Dünya geçici, ahiret ise kalıcıdır. Binaenaleyh insanlar geçici olan bu dünyadan kalıcı olan ahirete gidecekleri zaman lazım olan şeyleri götürsünler. Bedenleriniz dünyadan çıkmadan önce kalplerinizi çıkarınız. Zira her ne kadar bu dünyada yaşıyor olsanız da başkası için yaratıldınız. Kişi öldüğü zaman insanlar ne bıraktı, melekler ise ne getirdi derler.”²¹⁴

D. HATİPTE ARANAN VASIFLAR

Hatiplerin doğuştan bu kabiliyete sahip olduğu adeta değişmez bir kaide olarak kabul edilmiştir. Bu durumda diğer insanlar için oturup onları dinlemekten başka bir iş kalmıyor demektir.²¹⁵ İlginçtir: Birçok insan hiç de anlamadıkları işlere, hem de şaşılası bir rahatlıkla giriyorlar. Söz gelimi, yüzmeyi doğru dürüst beceremeyenler denizde

²¹³ Cahız, *a.g.e.* I, 120; Kazancı, *a.g.e.* s. 34.

²¹⁴ el-Hatib, *a.g.e.* s. 19,20.

²¹⁵ Fernand Corcos, *Güzel Konuşma Sanatı*, (çev: Erdoğan Meto, Naim Yamaner), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul ty. s. 13.

uzaklara açılmaya cesaret ediyor; bazı deneyimsiz turistler hayati tehlike arz eden, üç bin metreden yüksek dağlara büyük bir gözü peklikle tırmanmaya kalkışıyor. Ne var ki bu girişken ve gözü pek kimselerden küçük bir konuşma yapmaları istense büyük bir korkuyla hemen karşı çıkar ve “yapamam” derler. Ama sonra bu görevden kaçamayacakları kendilerine anlatılırsa konuşma yapacakları güne kadar kimselerle konuşmaz, gecelerce uyuyamazlar. Aslında bunlara hiç gerek yoktur. Çünkü konuşma da öğrenilebilir.²¹⁶

O halde konuşmak için doğuştan böyle bir kabiliyet gerekmiyor ve sonradan da öğrenilebiliyorsa o zaman hatibin dikkat etmesi gereken bir takım hususlar vardır:

Her şeyden önce hatip, işlediği konu üzerinde derin bir bilgiye sahip olması gerekir. Ayrıca hatip iyi düşünmesini, insan ve kitle psikolojisini, fikirlerini, duygu ve heyecanlarını kendisini dinleyen topluluğun fikri seviyesini, duygu ve heyecanlarına uygun bir biçime sokmasını, dinleyicilerin dikkatini dağıtmamak ve daima uyanık tutmasını, heyecanlarını tazelemek için çeşitli çarelere başvurmasını, kendisine iyice hakim olmasını, topluluk karşısında nasıl durulacağını, en uygun jesti nerede ve nasıl yapması gerektiğini bilmelidir.²¹⁷

Bunun yanında hatibin geniş kültürlü, konuştuğu dile bütün incelikleri ve edebiyatıyla vakıf olması, gerekmedikçe bir metni seslendirmek yerine irticalen konuşması, doyurucu bir muhtevayı planlı, ölçülü ve edebi bir tarzda ortaya koyması icap eder. Kısa cümlelerle açık, sade ve kolay anlaşılır, mantıklı, tesirli bir anlatıma sahip olması hatibin en önemli vasıflarındandır.²¹⁸

Başarıya ulaşmada en önemli şartlardan biri de yanlışsız konuşma, telaffuz ve ses olduğu unutulmamalıdır. Telaffuz hataları, duraklamalar, sesi idare edemeyiş hatipteki büyük kusurlardır. Hatibin ses ve telaffuzu, davranış, yüz ifadesi ve jestleri bir kompozisyonun ahenkli, birbirini tamamlayan unsurları halinde olmalıdır.²¹⁹

²¹⁶ Gerd Ammelburg, *Konuşma Sanatı Konuşmacı Eğitimi*, (çev: Nurettin Yıldırım), Doruk, Ankara 2003, s. 9,10.

²¹⁷ *Türk Ansiklopedisi*, “Hitabet”, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971, XIX, 302.

²¹⁸ Uzun, a.g.e. s. 146.

²¹⁹ *Türk Ansiklopedisi*, XIX, 302.

Manaya nazaran lafızlar, insanın vücuduna nazaran elbise gibidir. Güzel ve yakıştırılmış elbise insanın şahsına bir asalet ve güzellik getirdiği gibi mana da güzel tabirler ve güzel buluşlarla ifade edilecek olursa dinleyenlerin hislerine heyecan verilmiş ve kendileri maksada doğru kazanılmış olur.²²⁰

E. HUTBENİN ÖNEMİ ve AMACI

Hutbe, Allah’a hamd etmeyi ve O’nu layık olduğu şekilde övmeyi, Rasûlullah’a salâvat getirmeyi, Müslümanlara vaaz ve nasihat vermeyi ve onlara dua etmeyi ifade eden bir isimdir.²²¹

Hz. Peygamber Medine’ye hicretlerinden sonra, yaşamı boyunca müminleri Cuma ve bayram hutbeleriyle tebliğe devam etmiş ve dinin sağlam bir şekilde kıyamete kadar devam edebilmesinin nasihatle mümkün olabileceğini vurgulamıştır.²²² Hz. Peygamberden sonra, Müslümanların idaresini ele alan Hülefa-i Râşidin, aynı yolu takip ettikleri gibi, daha sonra gelen idareciler de ya bizzat kendileri veya görevlendirdikleri kimseler vasıtasıyla günümüze kadar, Müslümanları hutbeleriyle irşada devam ede gelmişlerdir. Zira Müslümanları irşad etmek Allah’ın emridir ve hiçbir zaman ihmalî düşünülemez.²²³

Hutbe, müslümanların yüreklerini temiz İslâm inancıyla doldurmak, onları eğitmek, iyilik ve güzelliğe yöneltip kötülüklerden vazgeçirmek için çok önemli bir vasıta ve farz derecesinde bir ibadettir. Fakihler, Cuma namazında hutbenin şart olduğu ve hutbesiz cumanın sahih olmayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.²²⁴

Ayrıca hutbe, Allah tarafından “zikrullah” olarak bildirilen farz bir ibadettir. Bu konuda Kuran-ı Kerim’de şöyle buyrulur:

“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alış verişini bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha

²²⁰ Yalatkaya, M.Şerafettin, *Hatiplik ve Hutbeler*, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1946, s. 11.

²²¹ el- Kâsânî, el- İmam Alaaddin Ebi Bekir b. Mesut el- Hanefiyyi, *Kitab-u Bedâiu’s- Sanâî fî Tertibi’ş- Şerâi’*, 2. Baskı, Daru’l Kitabi’l Arabi, Beyrut ty. I, 262.

²²² Buhari, *İman*, 42; Müslim, *İman*, 95.

²²³ Görgülü, Hasan Ali, “Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metot ve Günümüz Hutbe Uygulamaları”, S.D.U.Dergisi, Isparta 1997, Sayı: 3, s. 173.

²²⁴ Zuhaylî, Vehbe, *İslâm Fıkhu Ansiklopedisi*, (çev: Komisyon), Feza Yayıncılık, İstanbul 1994, II, 385.

hayırlıdır.”²²⁵ Ayetteki “zikrullah” mefhumu, esas itibariyle Allah’ı anmak veya Allah’ın müjde ve tehdidi demek olduğundan Kuran; tespih, hamd, vaaz, hutbe ve namaz gibi hususların hepsini kapsamaktadır. Fakat cumanın şart ve esaslarından olan zikirden maksadın, hutbe ve namaz olması cihetiyle, burada koşulması vacip olan zikir, hutbe ve namaz olarak tefsir edilmiştir.²²⁶ Bu ayet gereğince hutbe “zikrullah” tabiriyle ifade edilmiş olduğundan İmam-ı Azam Ebu Hanife, Allah’ı zikretmeyi hutbenin rüknü saymıştır. Dolayısıyla elhamdülillah, sübhanallah, Allah-u Ekber gibi zikrullah denilebilecek en kısa bir zikirle de hutbenin farzı yerine getirilmiş olur.²²⁷

Fethu’l-Kadir’de de şöyle denilmiştir: Zikrullahın tefsirinden maksat, hutbe ve namazdır. Hz. Peygamber ömründe Cuma namazını hutbesiz kılmadığı için, hutbe cumanın şartlarından biridir. Şart olmasaydı kimi zaman onu terk ederek farz olmadığını gösterirdi.²²⁸

“Zikrullah” tan maksat her ne kadar hutbedir diyenler ağırlıkta olsa da şu hususa dikkat etmek gerekir: Hutbe namaz değildir, namaz olmadığı içindir ki, hutbe irad ederken kıbleye değil cemaate dönülür. Abdestli olarak hutbenin okunması sünnettir. Eğer hutbe namaz olsaydı, mutlaka abdestli olmak ve kıbleye yönelmek gerekirdi. Hutbenin yarı namaz olduğuna dair rivayet, “sevap” açısından bir açıklamadır.²²⁹

“Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp oraya giderler ve seni ayakta bırakırlar. De ki, Allah’ın yanında bulunan, eğlenceden ve ticaretten daha hayırlıdır. Zira Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.”²³⁰ Bu ayet, hutbenin ne ticaret ne de başka bir şey için terk edilmeyecek önemde olduğunu ifade etmektedir. Bu ayet şu olaya binâen inmiştir: Dıhye b. Halife el-Kelbî’nin ticaret kervanı Şam’dan geldi. O sırada Medine’de kıtlık ve pahalılık vardı. Hz. Peygamber minberde hutbe irad ederken, gelen kervanın sesini duyanlar, Hz. Peygamber’i öyle ayakta bırakıp kervana koştular.

²²⁵ el-Cuma (62), 9.

²²⁶ Elmalılı, *a.g.e.* VIII, 39.

²²⁷ Kâsânî, *a.g.e.* I, 262.

²²⁸ İbnü’l Hümmam el-Hanefî, *Şerh-u Fethi’l-Kadir*, Mustafa el-Bâbi’l-Halebî, 1970, II, 49.

²²⁹ Çakan, *Dini Hitabet*, s. 27.

²³⁰ el-Cuma (62), 11.

Yalnız on iki erkek ve bir kadın kaldı.²³¹ Bu olaya binâen inen ayet, hutbenin önemini ortaya koymaktadır.

Hız. Peygamber'in hutbelerinin içeriğine baktığımız zaman, okunan hutbenin amacının neler olması gerektiğini daha iyi kavramış oluruz. Hız. Peygamber'in hutbeleri putperestliğı ve her türlü cahiliye inancını terk etmeye çağrı, bütün insanları karanlıktan aydınlığa çıkaracak olan İslâm'a davet, İslâm inançlarının güzelliğı, insanların dünya ve ahirette mutluluğına erişmelerinin yolları ve cihadın fazileti gibi konuları ihtiva etmektedir.²³² Bu bilgilerden hareketle Müslümanlara, kendilerini ruhen Allah'a yaklaştıracak ve cennete girmelerini sağlayacak ibadetleri yapmaları tavsiye edilir; Allah'ın gazabına ve cehennemine yaklaştıracak kötülüklerden kaçınmaları gerektiğı hatırlatılır.

Başka bir ifadeyle hutbenin amacı İslâmi bir fikri, bir düşünceyi veya bir konuyu usulüne uygun olarak cemaate sunmak ve benimsetmektir. Bunun için hutbenin anlaşılır bir dil ve hitabet üslubuyla icra edilmesi gerekir. Aksi halde hutbeden beklenen amaç gerçekleşmemiş, hatip de hedefine ulaşmamış olur.²³³

II. Hız. PEYGAMBER VE HUTBE

A. HİTABETİN DIŞ UNSURLARI

Sözsüz iletişim de diyebileceğimiz hitabet esnasındaki dış unsurlar, kişinin duygu ve düşüncelerini, isteklerini, karşısındakine bilinçli veya bilinçsiz olarak aktarmasıdır. Sözcüklerin kullanılmadığı bu iletişim biçimi; jestler, mimikler, oturuş duruş gibi çeşitli tavırlarla beden dilini ortaya koyar. Sözsüz iletişim araçları, sözlü olanlar kadar kişinin kontrolünde olmadığından, daha doğru, daha gerçek bilgiler verir. Nitekim bir iletişim sürecinde ortalama olarak kelimelerin %10, ses tonunun %30 ve beden dilinin %60 rol oynadığı belirtilir. Hitabetin dış unsurları arasında saydığımız

²³¹ Buhari, *Tefsir*, 62; Tirmizi, *Tefsir*, 62.

²³² Elmalı, Hüseyin, "*Hitabet*", DİA, XVIII, 159.

²³³ Görgülü, *a.g.d.* s. 174.

kılık-kıyafet, ses tonu, jest, mimik gibi hususlar ilişkilerin belirlenmesinde ve duyguların dile getirilmesinde önemli rol oynar.²³⁴

İnsanlar elleri, kolları, duruşları, yüz hatları, bakışları, giyim kuşamları hülasa bedenlerinin bütün göstergeleri vasıtası ile her an iletişim halindedirler. Silinmesi güç ilk izlenimler de bedensel göstergelerle kazanılır.²³⁵ Şimdi de kelimelerden daha önemli olan bu hususları, Hz.Peygamber nasıl kullanmış onları açıklamaya çalışalım.

1. Kıyafeti

İnsanlarla dini iletişime giren kişiler hakkındaki en kalıcı yargıları ve kanaatleri, onların kılık kıyafetleri ile ortaya koydukları görüntü sağlamaktadır. Görüntünün verdiği ilk izlenimler sözel ve ilişkisel iletişimlerini etkilemekte ve yönlendirmektedir. İnsanlar bu ilk izlenimlerin tesiri altında birbirleri ile iletişimlerinin yönünü tayin etmektedirler.²³⁶

Söz gelişi konferans salonunu dolduran dinleyiciler, hatibin gelmesini bekliyorlar. Bekledikleri şahsın bilgili, vakur, kıyafeti düzgün olması kadar tabii bir şey olamaz. Hakikaten zihinlerde yaşattıkları da böyledir. Bu hava içerisinde bir de görüyorlar ki, kürsüye garip yürüyüşlerle, saç baş dağınık, kıyafeti bozuk biri çıkıyor.²³⁷

Bu bakımdan giyim kuşam dini hitabette daha büyük bir öneme haizdir. Cami kürsüsünde, minberinde cübbesiz, sarıksız bir hatip yadırganır. En azından hafife alınır. Kirlili veya dağınık bir sarık cübbeyle konuşan hatip ise, yadırganmaktan da öte ayıplanır ve cemaat rahatsız olur. Bu sebeple giyim kuşamda temizlik, sadelik ve tabiiyet esas alınmalıdır.²³⁸

²³⁴ Macit, Yusuf, *İletişimde Model Olarak Hz. Muhammed*, Akademi Yay. 2006 İzmir, s. 24

²³⁵ Cebeci, Suat, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 235

²³⁶ Cebeci, a.g.e. s. 241

²³⁷ Yüzendağ, a.g.e. s. 97.

²³⁸ Çakan, a.g.e. s. 113.

İbni Sa'd, Hz.Peygamberin altı zir'a uzunluğundaki Yemen hırkasını, dört zir'a uzunluğundaki Amman işi olan ve alt kısma giyilen izârını Cuma ve bayramlarda giydiğini, sonra dürüp kaldırdığını rivayet eder.²³⁹

Yine Cabir b. Abdullah'ın anlattığına göre: "Rasûlullah Cuma ve bayramlarda kırmızı cübbesini giyerlerdi." Diğer bir rivayete göre de: "Rasûlullah, Cuma ve bayram günlerinde, kırmızı hırkalarını giyerler ve kırmızı sarık sararlardı."²⁴⁰

Kaynaklar, Hz. Peygamberin Cuma ve bayram günleriyle heyetleri karşılama ve ağırlama sırasında özellikle böyle zamanlar için saklayıp giydiği çok güzel elbiselerinden söz ederler. Bu elbiseler halifelerce de kullanıla geldiğinden iyice yıprandıkları için elbiselere astar geçirerek tamir etmişler, kurban ve ramazan bayramlarında giymişlerdir.²⁴¹

Bütün bunlardan Hz.Peygamber'in mübarek günler için tahsis ettiği bir elbisesi olduğu Cuma ve bayram hutbelerini bu elbiseyle okuduğu anlaşılmaktadır.

Gerçi Hz.Peygamberin "Sizden birine bulabilirse Cuma günü için günlük elbiselerinden başka iki elbise temin etmesinde günah yoktur."²⁴² hadisi Peygamberimizin Cuma ve bayram günleri giydiği elbiseleri hutbe okumak için değil de o günlerin hürmetine binaen giydiği anlaşılrsa da, sonuç itibari ile Hz.Peygamber hutbelerini, diğer günlerde giymediği o güzel elbiseleri ile okumuştur.

Bu bakımdan hatiplerin kıyafetlerine dikkat etmeleri mutlaka şarttır. Cenap Şehâbetin 'in kıyafetin başkaları üzerindeki önemini belirten şu sözü ne kadar manalıdır: "İyi bir kıyafet, iyi bir tavsiye mektubundan daha tesirlidir."²⁴³

2. Ses Tonu

Konuşma sırasında, üzerinde durulan konu gereğince sesi yükseltmek veya alçaltmak konunun içeriği kadar önemli bir meseledir. Hatip yavaş yavaş konuşulacak

²³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, Daru Sâdır, Beyrut, ty. I, 250.

²⁴⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.* I, 451.

²⁴¹ ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *es-Siyerü'n-Nebeviye*, Daru'l-Kitabi'l Arabi, Beyrut 1987, s. 495.

²⁴² Ebu Davud, *Salat*, 212.

²⁴³ Yüzendağ, *a.g.e.* s. 97.

yerde hızlı, alçak sesle anlatılması gereken konuyu yüksek sesle söylerse çok gülünç duruma düşer.²⁴⁴

Önemine binaen Hz.Peygamber de konuşurken sesini dinleyicilerin sayısına, durumuna ve konuya göre ayarlardı. Dinleyicilerin az olduğu ve özellikle sohbet tarzında yaptığı konuşmaları oturarak yapardı. Gerektiğinde sesini daha iyi duyurabilmek için konuşurken ayağa kalkar, konuştuğu yere, zamana ve zemine göre minberde, bineğinin veya yüksek bir kayanın üzerinde hitap ederdi. Bu, hem dinleyicilerin kendini görmesi ve hem de sesini duyurabilmesi amacına yönelikti.²⁴⁵

Veda haccında peygamberimiz, hutbeyi okurken kalabalığa sesini daha iyi duyurabilmek maksadıyla işaret parmaklarını kullandığını ve mikrofon olmadığı için gür sesli insanlar tarafından kendi konuşmalarını “Rasûlullah diyor ki...” şeklinde tekrarlattığını görüyoruz. Bununla alakalı Abdurrahman b. Muaz et-Teymî’den rivayet edildiğine göre: Biz Mina’da iken Rasûlullah bize bir hutbe irad etti de işitme gücümüz öyle gelişti ki söylediği şeyleri evlerimizin içindeyken bile işitebiliyorduk. Halka hacla ilgili görevlerini anlatmaya başladı. Nihayet söz sırası cemrelere geldi. Bu sırada sesinin daha uzaklara ulaşmasını sağlamak maksadıyla şehâdet parmaklarının uçlarını kulak deliklerine koydu, sonra konuşmasına devam etti.²⁴⁶

Bazen de konunun içeriğine göre Hz. Peygamber’in sesini yükselttiğini görüyoruz. Bununla alakalı kaynaklarda bir çok bilgiye rastlamak mümkündür. Fakat konunun anlaşılmasını sağlayacak bir kaç örnek vermekle yetineceğiz:

Ümmü’l Husayn’ın anlattığına göre: Rasûlullah’ı Veda Hacc’ında hutbe irad ederken dinledim. Üzerinde koltuğunun altından geçirerek giydiği bir elbisesi vardı. Ben O’nun (Yüksek sesle konuşmasından dolayı) titreyen pazısına bakıyordum. Şöyle diyordu: “Ey insanlar! Allah’tan korkun! Sizin başınıza emir olarak burnu kesik bir köle bile getirilmiş olsa Allah’ın kitabına göre hükmettiği müddetçe ona itaat edin.”²⁴⁷

²⁴⁴ Yüzendağ *a.g.e.* s. 81.

²⁴⁵ Sarıçam, *a.g.e.* s. 326,27.

²⁴⁶ Ebu Davud, *Menasik*, 73.

²⁴⁷ Tirmizi, *Cihad*, 28.

Yine Abdullah b. Ömer Rasûlullah'ın şöyle dediğini rivayet eder: “Allah kıyamet gününde gökleri dürecektir sonra onları sağ eline alacaktır. Sonra melik benim cebbarlar nerde? Nerede mütekebbirler? Buyuracaktır. Hz. Peygamber bunu anlatırken parmaklarını yummuş ve açmış. Abdullah b. Ömer olayı anlatmaya şöyle devam ediyor: hatta minbere baktım altından bir şey kıpırdıyordu. Kendi kendime acaba bu minber Rasûlullah'ı düşürecek mi? dedim.”²⁴⁸

Hz. Peygamber, Müslümanlar arasında çok önemli bir hatayı görüp düzeltmek için, hutbe okurken de sesini çok yükseltmiştir.

Rasûlullah bize bir hutbe okudu ve sesini o kadar çok yükseltti ki, odalarında oturan veya örtü altında bulunan yeni yetişmiş genç kızlar bile hutbesini işittiler. Allah Rasûlü hutbesinde şöyle buyuruyordu: “Ey diliyle iman eden fakat kalplerine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanları çekiştirmeyin ve onların gizli hallerini araştırmayın. Zira kim kardeşinin gizli halini araştırırsa Allah da o kimsenin gizli halini araştırır. Allah kimin gizli halini araştırırsa onu evinin içinde bile olsa rezil eder.”²⁴⁹

Hz. Peygamber bir gün, çok tesirli bir öğüt verdi. Hatta bundan dolayı insanlar ürperdi ve ağladılar. Bunun üzerine insanlar: “ Ey Allah'ın elçisi, bu öğüt sanki ayrılmak üzere olan birinin öğüdüne benziyor, bari bize bir tavsiyede bulun” dediler.”²⁵⁰

Bu hadiste insanların, sadece konuşmanın içeriğinden değil, aynı zamanda Hz. Peygamber'in sesi etkili ve dikkat çekici bir şekilde kullanmasından da etkilendikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak konuşurken, duygu ve düşünceleri doğru ve üslubuna uygun olarak anlatmak için sesin tonunu, ahengini, söylenişini yerli yerinde yapmak gerekir. Günümüzde bunu diksiyon kavramı ifade etmektedir.

²⁴⁸ Müslim, *Kitab'ü-Sıfâtü'l-Münafikin ve Ahkâmihim*, 24,25.

²⁴⁹ Kandehevî, Muhammed Yusuf, *Hayatü's-Sahabe*, (çev: Ahmet Meylanî), İslâmi Neşriyat, Konya, ty. IV, 220.

²⁵⁰ Ebu Davud, *Sünnet*, 5; Tirmizi, *İlim*, 16.

3. Jestleri

Hatip konuşurken sözlerindeki tesiri artırmak maksadıyla bir takım hareketlerde ve davranışlarda bulunur, bunlara jest adı verilir. Aynı anda radyo ve televizyondan verilen bir konuşmayı radyodan dinlemeyi tercih eden pek az bulunur. Çünkü hatip birinde sadece kulağa, diğerinde kulakla beraber göze de hitap etmektedir.²⁵¹

Jestler, konuşma esnasında çok önemli olmakla beraber geliş güzel veya lüzumundan fazla yapılırsa (mesela bir elini devamlı havaya kaldırmak gibi) konuşmaya yardımcı değil bilakis hatibi gülünç duruma düşürür. Jestler yerine göre ve ölçülü yapılırsa hatibe başarı sağlar.²⁵²

H.z.Peygamber de hutbelerini gerekli gördüğü durumlarda jestlerle desteklemiş, böylece konunun cemaat tarafından daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Mesela Veda hutbesinin sonunda Peygamberimiz ashabına şöyle seslendi: “Benim hakkımda size sorulacak, acaba ne diyeceksiniz?” Ashab-ı Kiram: Risaletini tebliğ, vazifeni eda ettiğine ve nasihatte bulunduğu şahitlik ederiz, dedikten sonra şehadet parmağını semaya kaldırıp onunla insanlara işaret ederek üç defa “Şahid ol Ya Rabb! Şahid ol Ya Rabb! Şahid ol Ya Rabb!” buyurdular.²⁵³

Yine H.z. Peygamber hutbe irad ettiği zaman gözleri kızarır, sesi yükselir, “düşman sabah ve akşam üzerinize hücum edecek, kendinizi koruyunuz” diye ordusunu uyaran kumandan gibi öfkesi artar ve şehadet parmağı ile orta parmağını bir araya getirerek : “Benimle kıyametin arası şu iki parmağın arası kadar yaklaştığı sırada ben peygamber olarak gönderildim” derdi.²⁵⁴

H.z. Peygamber bazen de konuşmalarında, öneminden dolayı eliyle kalbine işaret etmiş ve dilini tutmuştur.

²⁵¹ Kazancı, *a.g.e.* s. 51.

²⁵² Yüzendağ, *a.g.e.* s. 82.

²⁵³ Ebu Davud, *Menasik*, 56.

²⁵⁴ Müslim, *Cuma*, 43.

Rasûlullah şöyle buyurdu: “Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona haksızlık etmez, onu yardımsız bırakmaz, küçük görmez. (Göğsüne işaret ederek) Takva buradadır, takva buradadır!” dedi.²⁵⁵

Eliyle dilini tutmasına Peygamberimizle Muaz b. Cebel arasında geçen şu konuşmayı örnek olarak verebiliriz:

Rasûlullah şöyle buyurdu: “Sana bütün işlerin başını, ana direğini ve doruk noktasını belirteyim mi?” Muaz: Evet bildiriniz Ya Rasûlallah! dedim. “İşin başı İslam, direği namaz, doruğu cihaddır.” buyurdu. Sonra: “Sana bütün bunların kıvamının kendisinde olduğu şeyi bildireyim mi?” dedi. Muaz: Evet bildir Ya Rasûlullah! dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber dilin tuttu ve: “Şunu koru” buyurdu. Muaz Ya Rasulallah biz konuştuklarımızdan sorguya çekilecek miyiz? dedim. Hz.Peygamber: “Annen yokluğuna yansın ey Muaz! İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen, ancak dillerinin ürettikleridir!” buyurdu.²⁵⁶

4. Mimikleri

Beden dili de denilen sözsüz iletişimde, vücuttaki değişik organların ayrı ayrı rolü vardır. Bunlardan en çok alıcı ve verici konumunda olan ise baş bölgesi, yani mimiklerdir. Mimik; duygu ve düşünceleri hedef kişi veya kişilere iletmek üzere, yüz hareketleriyle yansıtmadır.²⁵⁷

H.z.Peygamber mesajını insanlara ulaştırmada mimiklerini mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Ashab-ı Kiram H.z.Peygamberin söyleyeceği sözleri onun yüzünde okuma imkanı bulurdu. Daha konuşmasına başlamadan nasıl, ne tarzda bir konuşma yapacağının kestirildiği zamanlar olmuştur. Mesela, Ka’b b. Malik tövbesinin kabulünü şöyle anlatıyor: Rasûlullah’a selam verdiğim zaman, H.z. Peygamber sevinçten yüzü şimşek gibi parlar bir halde: “Ananın seni doğurduğu zamandan beri üzerinden geçen günlerin en hayırlısı olan bir günün hayır ve saadetiyle sevin!” buyurdu. Ka’b H.z. Peygamber’in durumunu şöyle tasvir eder: Esasen H.z. Peygamber, Allah tarafından

²⁵⁵ Müslim, *Birr*, 28.

²⁵⁶ Tirmizi, *İman*, 8; İbn Mace, *Fiten*, 12.

²⁵⁷ Macit, *a.g.e.* s. 118.

sevindirildiği zaman yüzü parlardı, hatta yüzü ay parçasına benzerdi. Biz de sevinçli bir vahiy geldiğini onun bu sevimli yüzünden anlardık.²⁵⁸

Hiz. Peygamber bilhassa lüzumsuz aşırılıkları, İslâm'a söz getirebilecek ölçüsüz davranışları ve temel prensipleri zedeleyici hareketleri hiç hoş karşılamazlar, bu türden olaylar kendisine intikal ettikçe üzürlürler, öfkelenirler açıktan tavır takınırlar ve sert bir dille ikaz ederek bunları önlemeye çalışırlardı.

Öfkesinin artması ve yüzünün kızarmasına şu iki olayı örnek olarak verebiliriz: Hiz. Peygamber döneminde fetih gazasında hırsızlık eden kadının durumu Kureyşi üzmüş de bunun hakkında Rasûlullah'la kim konuşacak? Demişler. (Bazıları) Buna Rasûlullah'ın sevgilisi Üsame b. Zeyd'den²⁵⁹ başka hiç kimse cesaret edemez, bunu ancak o söyleyebilir demişler. Bunun üzerine kadın Hiz. Peygamber'e getirilerek onun hakkında kendileri ile Üsâme b. Zeyd konuşmuş. Derken Rasûlullah'ın yüzü renkten renge girmiş ve: "Üsame! Sen, Allah'ın kesinlikle uygulamasını istediği bir cezanın affı hususunda mı şefaati oluyorsun" buyurmuş. Bunun üzerine Üsame, kendilerine: Benim için mağfiret dile Ya Rasûlallah demiş. Bu hadise üzerine akşam olunca ayağa kalkarak şöyle bir hutbe okumuş: "Sizden önceki milletlerin helak oluşlarına şu davranışları sebep olmuştur: Onlar, eşraftan biri suç işlediği zaman ört bas etmişler, sıradan biri hırsızlık yaptığında ise onu cezalandırmışlardır. Şurasını çok iyi bilin ki, hırsızlık yapan kimse, eğer Muhammed'in kızı Fatıma da olsa, vallahi elini keserdim!"²⁶⁰

Yine ashabdan birisi: Ya Rasulallah, falanca zat bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki, bu yüzden sabah namazından geri kalmaktayım dedi. Bu şikayet üzerine Rasûlullah efendimiz ayağa kalkıp şu veciz hutbeyi okumuştur: "Ey insanlar! İçinizde halkı nefret ettirenler, onları bıkmaya noktasına getirenler var. Herhangi biriniz imamet mevkiine geçipte halka namaz kıldırırsa, namazı münasip bir şekilde kısa tutsun. Zira onlar arasında hasta olanlar, yaşlı olanlar, iş güç sahibi olanlar vardır." buyurdular. Hadiseyi anlatan İbn Mesud, Hiz. Peygamberin o anda ki tavrını şöyle ifade eder: Hiz.

²⁵⁸ Buhari, *Megazi*, 81.

²⁵⁹ Üsame b. Zeyd, Hiz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen ile azadlısı Zeyd'den olma seçkin bir sahabidir. Hiz. Peygamber onun hakkında: "Üsame, insanlar içinde benim en çok sevdiğim kimsedir." Buyurmuşlardır. Bu sebeple kaynaklar ondan bahsederlerken hep "Hibbu Rasûlillah" (Hiz. Peygamberin sevgilisi) tabirini kullanırlar.

²⁶⁰ Müslim, *Hudud*, 9; Buhari, *Hudud*, 12.

Peygamber'i o günkü konuşmasındaki kadar öfkeli konuştuğunu hiçbir zaman görmedim.²⁶¹

5. Bakışları

Bakışlar, insanın dili olmadan konuşan uzuvları ve iç dünyasının dışa açılan penceresidir. Korku, heyecan, sevgi, hayret, hüzn gözlerden okunur. Kendisiyle konuştuğunuz birisinin sizi dinlerken ve size cevap verirken sürekli başka tarafa baktığını düşünün, bu durumda neler hissederdiniz? Herhalde sizi ciddiye almadığı hissine kapılır, moraliniz bozulur, sözü kısa kesip iletişimden vazgeçerdiniz. Her ne kadar iletişimi sözlerle kuruyor olsak da konuşanla dinleyen arasındaki zihinsel bağlantıyı sağlayan köprü büyük ölçüde bakışlarla olmaktadır.²⁶²

Cemaatin bakışlarını hatipten ayırmaması ne kadar önemli ise, cemaati konuya bağlamanın, konuyu monotonluktan kurtarmanın daha önemli yollarından biri de, hatip hutbe esnasında gözlerini cemaatten bir kaçının yüzüne dikmemesi, aksine gözlerini hepsinin üzerinde gezdirmesi gerekir. Hatip, cemaatin durumundan tepkilerini yakalayıp, ilgi duyup duymadıklarını anlamalıdır. Bu itibarla hatip, sürekli cemaatini dikkatli bir şekilde izlemeli ve onların iç alemini okumaya çalışmalıdır.²⁶³

H. Peygamber de konuşurken bakışlarıyla cemaatini devamlı kontrol altında tutmuş, tek bir ferde veya noktaya bakmamıştır.

Hasan Basrî, ben Ebu Bekre'den işittim o şöyle diyordu: Ben Rasulullah'ı minber üzerinde torunu Hasan b. Ali yanı başında olduğu halde gördüm. H. Peygamber bir insanlara, bir de kucağında tuttuğu Hasan'a bakıyor, "Şüphesiz bu benim oğlumdur, bir seyyiddir. Umulur ki, Allah Müslümanlardan iki büyük topluluğun arasını onun vasıtasıyla düzeltir." Diyordu.²⁶⁴

Yine Câbir b. Abdullah şöyle bir rivayette bulundu: H. Peygamber Cuma günü insanlara hutbe okurken bir kişi geldi. Hemen H. Peygamber: "Ya filan sen

²⁶¹ Buhari, *Ezan*, 63.

²⁶² Cebeci, *a.g.e.* s. 264.

²⁶³ Bayraktar, *a.g.e.* s. 77.

²⁶⁴ Buhari, *Sulh*, 9.

namaz kıldın mı?” diye sordu. O zat: Hayır, dedi. Hz. Peygamber: “Öyleyse kalk da iki rekat namaz kıl.” buyurdu.²⁶⁵

Bu olaylar, Hz. Peygamber’in hutbe esnasında bakışlarını insanlar üzerinde gezdirdiğini, gözleriyle cemaati kontrol altında tuttuğunu göstermektedir. Konuşurken daima aynı insana ya da ön safta oturanlara değil , bütün cemaate bakmak, yine zaman zaman herkese birden bakmak, bakışın sabit ve anlamsız olmaması için herhangi bir insana bakmaktan kaçınmak gerekir.

6. Minbere Çıkışı

Hz. Peygamber Cuma günü, Müslümanlar mescidde toplanıncaya kadar evinde bekler, onlar toplanınca evinden çıkar, mescide giderdi. Kendisine yol açacak herhangi birini hizmetinde kullanmazdı. Mescide girince cemaate selam verir, hemen minbere çıkar, yüzünü insanlara çevirir ve meclis olarak adlandırılan bölüme oturur, ayaklarını ikinci basamağa koyardı.²⁶⁶ Bilal kalkar ezan okur, ezan bitince Hz. Peygamber ayağa kalkar teşehhütte bulunur, Allah’a hamd ve senadan sonra “Amma ba’dü”²⁶⁷ der, nasihat kısmına başlardı.²⁶⁸ Hz. Peygamber’in “Bugünkü hutbemizin konusu... hakkındadır.” şeklinde konuyu takdim ettiğini bilmiyoruz. Ancak “Büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi?” gibi bu mahiyette takdimlere rastlayabiliyoruz.²⁶⁹ İki hutbe okur, ikisi arasında bir süre otururdu.²⁷⁰

Hutbe okurken eline ne bir kılıç ne de başka bir şey alırdı. Minber yapılmadan önce yaya ya da bastona dayanırdı. Kılıca dayandığına dair herhangi bir nakil yoktur. Yani ne minber yapılmadan önce ne de yapıldıktan sonra kılıca dayanarak hutbe okumamıştır. O yalnız ve yalnız bir bastona veya yaya dayanarak hutbe irad etmiştir.²⁷¹

Kaynaklarda Hz. Peygamber’in minber önünde, minberin –son basamak dahil- herhangi bir basamağında dua okuduğuna dair herhangi bir kayda rastlayamadık.

²⁶⁵ Buhari, *Cuma*, 31.

²⁶⁶ Görgülü, *a.g.e.* s. 176.

²⁶⁷ Amma Ba’dü: Sözlükte “*Şimdi, bundan sonra*” demek olan bu söz “*Şimdi asıl maksada gelelim*” anlamında kullanılmaktadır.

²⁶⁸ Buhari, *Cuma*, 28.

²⁶⁹ Kazancı, *a.g.e.* s. 204.

²⁷⁰ Buhari, *Cuma*, 29.

²⁷¹ İbnü’l Kayyim, *el-Cevziyye, Zadü’l-Meâd*, I, 429.

Anlaşıldığına göre buralarda okunan dualar, bazı imam hatipler tarafından sonradan ilave edilmiştir.²⁷²

B. HZ. PEYGAMBER'İN HİTABETİNDE MİNBER

Mescid (cami), İslâm medeniyet tarihinde, başlangıcından itibaren en önemli kurumlardan biri olagelmıştır. Esasen bir ibadet yeri olan mescid, cemaatin ihtiyaçlarına ve çağın gereklerine paralel olarak çeşitli unsurlarla donatılmış, değişik fonksiyonlar icra etmiştir. İşte bu unsurlardan biri ve belki de en önemlisi minberdir. Minberler, genellikle hatibin Cuma ve bayram hutbelerini üzerinde okuması için yapılmış konuşma kürsüleridir. Mescidin konumuna bağlı olarak, minberin zaman içerisinde, hem dini siyasi etkinliği, hem de mimari değeri artmıştır.²⁷³

1. Minberin Anlamı ve Ortaya Çıkışı

Minber, “sesini yükseltmek” anlamına gelen (N-B-R) fiilinden türetilmiş olup “hatibin konuşmak için üstüne çıktığı yüksek yer” manasına gelmektedir.²⁷⁴ Başka bir ifadeyle minber, “bir şeyi yüksekte tutan şeydir.” Minber, yüksek ve yukarıda oluşundan dolayı minber ismini almıştır.²⁷⁵

Terim olarak da, genelde camilerde Cuma ve bayram namazlarında, hatibin hutbe okurken daha iyi görülmek ve sesini daha iyi duyurmak üzere çıktığı basamaklı mimari unsura denir.²⁷⁶

Minber kelimesi Kur'an'da geçmemekle beraber çok sayıda hadisi şerifte geçmekte olup, İslâm kültür tarihinde geniş bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte minberin yabancı kökenli bir kavram olduğuna dair görüş ve iddialar ortaya atılmaktadır.²⁷⁷

²⁷² Görgülü, *a.g.e.* s. 177.

²⁷³ Acar, Abdurrahman, “*Minber-i Nebi Hakkında Bazı Notlar*”, Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) –Özel Sayı- D.İ.B. Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2003, s. 589.

²⁷⁴ ez-Zamahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım Muhammed, *Esâsü'l-Belâğa*, , el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, 3. Baskı, Kahire 1985, s. 803.

²⁷⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.* V, 189.

²⁷⁶ Bozkurt, Nebi, “*Minber*”, DİA, XXX, 101.

²⁷⁷ Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) –Özel Sayı, s. 595.

Mesela minber Habeşçe bir kelime olup sonradan Arapçalaşmıştır. Hatta bu kelimenin Habeşçe’de kürsü manasında vinber olduğu, Arapların vav harfini mim harfine çevirmeleri suretiyle minber olduğu söylenir. Rivayete göre ilk defa minber kullanan kişinin Hz. İbrahim olduğu söylenir.²⁷⁸

H. 9 (M.630) yılında bazı Müslümanların, Peygamberimize Habeşistan ve Suriye’deki Hristiyan mabedlerinde olduğu gibi, bir seki üzerinden hutbe okumasını teklif etmeleri üzerine, Hz. Peygamber Bakumu’r-Rûmî’ye üç basamaklı bir minber yaptırmıştır.²⁷⁹

Minberin menşei konusundaki görüşler ne olursa olsun, sonuçta Hz. Peygamber’in İslâm toplumu için yararlı gördüğü hususları ve araçları nereden gelirse gelsin kabul etmekte bir sakınca görmediği görülmektedir. Köklerinde ister Habeşistan’ın hükümdar tahtının, ister Suriye’nin kilise kürsüsünün tesirleri görülsün, sonuçta Hz. Peygamber’in ashabına hitap ederken dinlenmesine ve hem de sesinin bütün cemaat tarafından duyulmasına vesile olmuş, böylece bir kitle iletişim aracı vazifesi görmüş, hem dini hem siyasi ve hem de toplumsal alanda önemli fonksiyonlar icra etmiştir.²⁸⁰

2. Minber-i Nebi’nin Kuruluşu

H. Peygamber ilk yıllarda yere çakılı bir hurma kütüğüne, ya da gölgesi tutan direklerden birine yaslanarak veya bir kütüğün üzerine çıkarak hutbe okumuştur.²⁸¹ Konuyla alakalı Cabir b. Abdullah şöyle bir bilgi vermektedir: Bir hurma kütüğü vardı. Rasûlullah hutbe okurken onun üzerinde dururdu. Kendisi için minber konulduğu zaman biz bu kütükten, gebeliği on aylık develerin iniltisine benzer sesler işittik. Ta ki Peygamberimiz minberden inip de elini onun üzerine koyunca sustu.²⁸²

Peygamberimizin bir minber yaptırmaya karar verdiğini daha önceden ifade etmiştik. Fakat minberin hangi ağaçtan yapıldığı ile alakalı bilgileri Sehl b. Sa’d es-

²⁷⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, (nşr: Hamdi Abdülmecid Selefî), Musul 1404/1984, XX, 167.

²⁷⁹ Yılmaz Can, Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları Ve Estetiği*, db Kitapları, Samsun 2005, s. 55.

²⁸⁰ Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) –Özel Sayı, s. 597.

²⁸¹ Yılmaz Can, *a.g.e.* s. 55.

²⁸² Buhari, *Cuma*, 25.

Sâ'idî'den öğrenmekteyiz. Sehl şöyle dedi: Vallahi ben onun neden yapıldığını bilmekteyim. Ve yine yemin olsun ki, ben onu, ilk kurulduğu günü de, Rasûlullah'ın ilk defa üzerine oturduğu günü de görmüşümdür. Rasûlullah, Ensar kadınlarından falan kadına: “Marangoz kölene emret de, benim için insanlara hitap ettiğim zaman üzerine oturabileceğim, tahtalardan bir şeyler yapsın” buyurdu. O kadın da kölesine emretti. O da ılgın ağaçlarından onu yapıp getirdi. Kadın Rasûlullah'a haber yolladı. O da emretti, işte şuraya kondu.²⁸³

Hülasa değişen şartlar karşısında bazı rivayetlerde halkın talebi üzerine bazı rivayetlerde ise Rasûlullah'ın şahsen ihtiyaç duyması üzerine minberin inşası konuşulmaya başlanmış, neticede Hz.Peygamber, herkesin görme ve işitmesine imkan sağlayacak bir yükseklikte konuşma çaresini minber inşasında bularak, bunun yapılmasına karar vermiştir.

3. Minber-i Nebinin Şekli Ve Konumu

Minber, biri oturma yeri olmak üzere üç basamaktan, daha doğru bir deyişle üç kademededen oluşuyordu. Kademelerden biri oturma yeri (meclis, mek'at, müsterah) idi. Dolayısıyla oturma yeri dışında, minber iki basamaktan ibaretti. Hz. Peygamber, otururken mübarek eliyle tuttuğu minberin iki korkuluğu vardı. İki korkuluğun her birinin uzunluğu bir karış ve iki parmaklı.²⁸⁴ Ayrıca minber çok sade olup süsleme sayılabilecek tek unsur, korkuluklardaki yuvarlak babalardı.

Muaviye zamanında ise basamak sayısı altıya, 1.Velid zamanında da dokuza çıkarılmıştır.²⁸⁵

Konumuna gelince minber, mescidin ortasına değil de, batı tarafına, mihrabın sağ tarafına, kible duvarı önüne gelecek şekilde yerleştirildi. Öyle ki kible duvarı ile minber arasında bir koyun geçecek kadar bir mesafe bulunuyordu.²⁸⁶

²⁸³ Buhari, *Cuma*, 26.

²⁸⁴ Diyanet İlmi Dergi Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) –Özel Sayı, s. 601.

²⁸⁵ Yılmaz Can, *a.g.e.* s. 55.

²⁸⁶ Buhari, *Salat*, 91.

C. HZ. PEYGAMBER'İN HUTBELERİNİN ÖZELLİKLERİ

Bu başlık altında Hz.Peygamber'in hutbelerinin genel karakteristik özelliklerinden bahsedeceğiz.

1. Kısa ve Öz Olması

Hz. Peygamber, hutbelerinde ve diğer konuşmalarında gerçekleri olduğu gibi kavratma amacı gütmüştür. Günümüzün ifadesiyle hutbelerinde demagoji yapmamıştır. Rasulullah hiçbir zaman yaldızlı söz söyleyerek gerçekleri abartma ve insanların takdirini kazanma yoluna gitmemiştir. Kendisinin ifadesiyle “Cevâmiu'l-kelim (az, öz söz söyleme kabiliyeti) ile gönderildim” buyurmaktadır.²⁸⁷ Bu özelliğinden dolayı Rasulullah'ın ilk hutbesi Arapça metin olarak sekiz-on satırdan ibarettir. Kendisinin hutbeleri kısa olduğu gibi insanlara da hutbe okurken kısa ve öz okumalarını emretmiştir. Bu tavsiyesini Ebu Vail'in şu rivayetinden öğreniyoruz: Bize Ammar hutbe okudu, ama hutbeyi hem kısa hem de belîğ bir şekilde okudu. Minberden inince (kendisine) Ya Ebe'l Yakzân! Gerçekten kısa ve özlü bir hutbe irad ettin. Biraz daha uzatsan iyi ederdin, dedik. Bunun üzerine Ammar: Ben, Rasulullah'ı “Şüphesiz ki kişinin namazı uzun, hutbeyi kısa tutması anlayışlı olduğuna işarettir. Binaenaleyh siz, namazı uzun tutun fakat hutbeyi kısa kesin. Muhakkak beyanın sihir alanı vardır.” buyururken işittim.²⁸⁸

Birkaç farklı yerde okumasına rağmen hutbelerinin en uzununu Veda hutbesidir. Bu konuşmanın matbaa harfleriyle yazıya geçirilmiş şekli 40 satırdan ibarettir. Hacim olarak da iki sayfadır. Bunun dışında diğer hitabe tarzında ki konuşmaların içerisinde bu kadar uzununa rastlanmamaktadır. Bu tür konuşmaları, üslup bakımından, sohbet tarzındaki konuşmalarından çok farklı olup, hepsi de kısa cümleli, açık ve kesin ifadelerdir.²⁸⁹

²⁸⁷ Buhari, *Cihad*, 122; Müslim, *Mesâcid*, 5.

²⁸⁸ Müslim, *Cuma*, 47.

²⁸⁹ Ali Yardım, *Peygamberimiz'in Şemâili*, Damla Yayınevi, İstanbul 1997, s. 268.

Şunu da unutmamak gerekir ki ne kadar gayret edilirse edilsin, bir hutbede her şeyi anlatma imkanı yoktur. O halde konunun en can alıcı noktalarını normal bir hutbe süresi içinde söylemekle yetinmek en uygun hareket tarzı olacaktır.²⁹⁰

2. Anlaşılır ve Akıcı Olması

Hutbe okurken kelimeleri, tesbih taneleri gibi tek tek ve fasılalarla telaffuz etmek, önemli bazı kelimeler üzerinde durarak dikkati meselenin esasını anlatmaya yarayan kelimelere çekmek ve kelimelerin altlarını çizme konuşmak önemlidir.²⁹¹

Urve'den gelen şu rivayet Hz. Peygamber'in anlaşılır ve akıcı konuştuğunun bir göstergesidir. "Bir gün Ebu Hureyre namaz kılmakta olan Hz. Aişe'nin odasının yanına oturup iki defa: " Ey odanın sahibi, beni iyi dinle" diyerek söze başladı ve (Hz. Peygamber'den bir hadis nakledip gitti.) Hz. Aişe namazı bitirince; (Ey Urve), sen Ebu Hureyre'nin şu davranışını, sözünü ve söyleyiş tarzını beğendin mi? Şunu iyi bil ki Rasulullah bir söz söylediği zaman onu saymak isteyen bir kimse sayabilirdi.²⁹²

Bu hadisten Hz. Peygamber'in hutbeler de dahil bütün sözlerini tane tane, muhatabın rahatça takip edebileceği derecede yavaş konuştuğunu, kelimeleri alelacele, arka arkaya sıralamaktan kaçındığını öğrenmekteyiz. Bu sebepten dolayı, onun konuşmasını takip edemediği için sözünü tekrarlamasını isteyen bir tek ferdin varlığını bilmiyoruz.

Hz. Cabir de Rasulullah'ın hitabet tarzını şu şekilde ifade ediyor: "Hz. Peygamber'in konuşmasında tertil ve tersil vardı."²⁹³ Yani kelimeleri ağır ağır ve tane tane telaffuz ederdi. Rasulullah Kur'an-ı Kerim'i de harf harf, tane tane okurlardı. Acele konuşmak kelimeleri hızlı bir şekilde peş peşe sıralamak, telaffuz esnasında kelimeleri yutmak, az zamana çok laf sığdırmaya çalışmak dini hitabet bakımından yanlış konuşma usulleridir.

²⁹⁰ Çakan, *Dini Hitabet*, s. 53.

²⁹¹ Uludağ, *a.g.e.* s. 232.

²⁹² Ebu Davud, *İlim*, 7; Buhari, *Menakıb*, 23; Müslim, *Zühd*, 71.

²⁹³ Ebu Davud, *Edeb*, 18.

O halde iyi bir hatipten beklenen, okuyacağı hutbeyi, rahat, mutedil bir konuşma şekliyle okumasıdır. Hutbeyi okurken takip edilemeyecek derecede hızlı ve acele konuşan hatipler, cemaate fazla bir şey veremezler. Sözlerinin doğru ve haklı, kendilerinin samimi ve bilgili olması neticeyi fazla değiştirmez.²⁹⁴

3. İrticâî Olması

Hitabet şekillerinin en zoru olmasına rağmen en güzeli, hatta en tesirlisi irticalen konuşmadır. İrticalen konuşmadan maksat, hatibin daha önceden ele almış, yani hazırlamış olduğu bir konuyu topluluk karşısında hiçbir suretle kağıda ve benzeri şeylere başvurmadan yaptığı hitaptır. İrticalen konuşmanın dinleyiciler üzerinde çok müspet tesirler ortaya koyduğu bir gerçektir.²⁹⁵

Hız. Peygamber de, konuşmalarının tamamını irticalen yapmıştır. Yani bütün hutbelerini, bütün sohbetlerini hiçbir yazılı metne dayanmadan yaptığını söyleyebiliriz.²⁹⁶ Hutbelerini irticalen okuduğunu şuradan anlıyoruz: Mekke'nin fethini müteakip hutbe irad edince Yemen'li bir zat olan Ebu Şah ayağa kalktı ve: Bunları benim için yazınız Ya Rasulallah! Dedi. Rasulallah da: “Bunları Ebu Şah için yazınız.” Buyurdu. Hadisi rivayet eden Velid, Evzâ'i'ye: “Benim için yazınız Ya Rasulallah!” sözü nedir? Dedim. Evzâ'i de: Rasulallah'tan işitmiş olduğu şu hutbesinin yazılmasını istedi, dedi.²⁹⁷ Elinde yazılı bir metin olsaydı Peygamberimiz yazın demez elindeki hazır yazılı metni verirdi.

Şunun da altını çizmekte fayda var. Hız. Peygamber hutbeleriyle diğer konuşmalarını yazıp hazırlamamış olmakla beraber, söylemek istediği her şeyi yerli yerinde söylemiş, söylemek istediğinden başka sözler söylemediği gibi söylemek istemediği bir sözü ağzından kaçırma durumuna da düşmemiştir. Bu bakımdan hem hitabelerini yazılı olarak hazırlamamak, hem de irticali olarak en ideal manasıyla gerçekleştirmek, bir hatip için en üstün başarı derecesiyle değerlendirilmelidir.²⁹⁸

²⁹⁴ Kazancı, *a.g.e.* s. 114.

²⁹⁵ Yüzendağ, *a.g.e.* s. 95,96.

²⁹⁶ Özbek, *a.g.e.* s. 129.

²⁹⁷ Buhari, *Lukata*, 7.

²⁹⁸ Kazancı, *a.g.e.* s. 116.

Ancak günümüzde hutbeler yazılı metne bakılarak okunmaktadır. Çünkü irticali ifadeler ne kadar değerli hatipler tarafından okunursa okunsun teferruata dalmak ve dağıtılmaktan uzak değildir. Bundan dolayı hutbelerin Türkçe kısımlarının yazılarak okunmasında fayda vardır. Yazılı metin Cuma günü okunmadan önce iyice hazmedilmeli ve cemaate karşı okunacağı zaman da arada bir gözünü yazılı metinden kaldırmak suretiyle, hatip bakışlarıyla cemaati kontrol altında tutmalıdır.

4. İfadelerinin Kırıcı Olmaması

Hz. Peygamber hutbelerinde ahlaki prensiplere riayet etmiş, hiçbir zaman edebe muğayir, müstehcen ifadeler kullanmamış, kaba ve kırıcı davranmamıştır. Dikkatli konuşmuş, etrafındakileri de konuşmalarında dikkatli olmaya teşvik etmiştir. “Kölelerinize kulum, cariyem demeyin, oğlum kızım deyin. Köle de sahibine “Rabbi, mevlaya” demesin. Rabb, Mevla yüce Allah’tır. Ancak “Efendim” desin. Çünkü hepiniz yüce Allah’ın kulusunuz.”²⁹⁹ demesi, Rasulullah’ın hutbelerinde ve diğer konuşmalarında kullandığı ifadelere ne kadar dikkat ettiğinin bir göstergesidir.

Ayrıca va’z, hutbe ve diğer dini konularda şahıslardan bahsetmemek, tenkit edilen kişilerin isimlerini zikretmemek gerekir. Bundan kaçınmak din adamının görevidir. Esas olan zemm-i fail değil zemm-i fiildir. İçki içeni değil içkiyi, zaniyi değil, zinayı yermek ve kötülemek daha uygundur. Rasulullah hoşuna gitmeyen veya tasvip etmediği bir iş yapıldığı zaman bir konuşma yapar, fakat o işi yapanların isimlerinden bahsetmez, davranışları tenkitle yetinirdi.³⁰⁰

Bunu şu olaydan öğrenmekteyiz: Bir gün Rasulullah bir iş yapmış, sonra sahabeye bu işi yapabilirsiniz diye ruhsat vermişti. Bir topluluk o işten çekindi ve ona yanaşmadılar. Onların bu çekinmeleri Hz. Peygamber’e ulaşınca hemen hutbeye çıkıp Allah’a hamdetti, sonra: “Bir takım kimselere ne oluyor ki, benim yapmış olduğum işten çekiniyorlar? Allah’a yemin ederim ki, Allah’ı en iyi bileniniz benim, O’ndan en çok korkanınız da yine benim.”³⁰¹ Buyurdu.

²⁹⁹ Müslim, *Elfaz*, 13,15.

³⁰⁰ Uludağ, *a.g.e.* s. 236.

³⁰¹ Buhari, *Edeb*, 72.

Kuran’da da yerilen isimlerin açıkça zikredildiği çok enderdir, hatta hiç yok denecek kadar azdır. Kevser, Hümeze, Nas, Felak gibi bir çok sureler müşrik, münafık ve Yahudiler hakkında nazil olduğu halde bunların isimlerinden bahsetmemiştir.

Günlük hayatta bile düşüncesizce söz söylemeyi hoş karşılamayan Hz. Peygamber, belli bir topluluğa karşı söylenecek telkin ve tebliğ niteliğine sahip hutbeler de rasgele sözleri elbette hiç tasvip etmeyecektir. O halde hatipler, ağızlarından çıkacak kelimeleri dikkatle seçmeye özel itina göstermelidirler.³⁰²

5. Bazen Soru Cevap Şeklinde Olması

Hz. Peygamber bazen öğreteceği bir hususu söylemeden önce bir soru şeklinde cemaate sorar, onların bu meseleyi bilmediklerini tespit edip zihinlerini hazırladıktan ve dikkatlerini çektikten sonra sorduğu sorunun cevabını yine kendisi verirdi.³⁰³ Bu metodu hutbelerinde görmekte mümkündür.

Veda haccında cemaatine sormuştu: “Bu ay hangi aydır?” Cemaat: Allah ve Rasulu daha iyi bilir. Hz. Peygamber susar, o kadar ki ayın ismini değiştirip, yeni bir isim düşünüyor zannedilir. Sonra tekrar sorar: “Bu ay Zilhicce değil midir?” Ashab evet öyledir, derler. O belde ve o gün için de soru aynı minval üzere sorulur ve cemaatin dikkatini tamamen çektikten sonra Hz. Peygamber şöyle devam eder: “Kanınız, malınız ve ırzınız bu ay, bu belde ve bu yıl gibi diğerinize haramdır.” buyurur.³⁰⁴

Mekke’de müşrikleri İslâm’a davet etmek üzere okuduğu hutbede de aynı metodu kullanmıştır. “Önce en yakın akrabayı uyar.” Mealindeki ayet inince Hz. Peygamber, Safa tepesinin yanına geldi. Tepeye çıkıp halka “baskın var...” diye seslendi. Bunun üzerine insanlar oraya toplandılar. Hz. Peygamber onlara şöyle hitap etti: Ey Muttalib oğulları! Ey Fihri oğulları! Ey Ka’b oğulları! Şu tepenin arkasında size saldırmak üzere beklemekte olan atlıların bulunduğunu söylesem bana inanır mısınız?”

³⁰² Çakan, *Dini Hitabet*, s. 116.

³⁰³ Uludağ, *a.g.e.* s. 230.

³⁰⁴ Buhari, *Meğazi*, 78.

Onlar, evet deyince şöyle buyurdu: “Öyleyse şiddetli bir azap ile karşı karşıya olduğunuzu söyleyerek sizi uyarıyorum!”³⁰⁵

Bazen de hutbesine devam ederken bahsettiği konuyla alakalı sorular gelmiş, o konuyla ilgili sorulara cevap vermiştir.

Rasulullah kurban bayramı günü bayram namazının ardından şöyle bir hutbe irad etti:

“Her kim bizim namazımızı kılar ve ondan sonra kurbanını keserse muhakkak kurban sünnetine uygun iş yapmış olur. Her kim de kurbanını namazdan önce keserse o, eti yenmek için kesilmiş bir davar olmuş olur.”

Bunun üzerine Ebu Burde b. Niyar ayağa kalkıp şöyle dedi: Ya Rasulallah, yemin olsun ki, ben namaza gelmeden önce kurbanımı kestim. Ve bu günün yeme içme günü olduğunu bildiğim için acele ettim, hem kendim yedim hem de aileme ve komşularıma yedirdim. Rasulullah da: “bu, eti yenmek için kesilmiş bir hayvan olmuştur.” Buyurdu. Ebu Burde: Benim yanımda yaşına girmemiş dişi bir oğlak vardır ki, o bence iki koyundan daha iyidir. (Onu kesecek olsam) benim adıma kurban yerine yeterli olur mu? dedi. Rasulullah: “Evet, fakat senden sonra hiçbir kimse için yeterli olmaz.” Buyurdu.³⁰⁶

Hız. Peygamber her ne kadar hutbelerinde soru cevap metodunu kullanmış olsa da bugünün ortamında bu metodu kullanmak biraz zor gibi görünmektedir.

6. Hutbelerine Bazen Ara Vermesi

Hız. Peygamber, hutbesini irad ederken, hiç değişmeyen belli bir takım davranış ve söz kalıplarına bağlı kalmaksızın; duruma göre hareket eder, gerektiği zaman hutbesini yarıda bırakır, o anda yapılması uygun olanı yapar, daha sonra hutbesine döner ve tamamlardı.

³⁰⁵ Müslim, *İman*, 355 ; İbn Kesîr, *a.g.e.* IV, 967.

³⁰⁶ Buhari, *İdeyn*, 23.

Bunun en güzel örneğini şu hadisede görüyoruz. Humeyd b. Hilal, Ebu Rifaa'nın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber'in yanına vardım, hutbe okuyordu. Ya Rasulallah! Yabancı biri dinini sormaya gelmiş, dinin ne olduğunu bilmeyen bir adamım dedim. Bunun üzerine Rasulallah bana döndü ve hutbesini bırakarak ta yanıma kadar geldi. Kendisine bir sandalye getirdiler. Zannederim ayakları demirdendi. Rasulallah bu sandalyenin üzerine oturarak, Allah'ın kendisine öğretmiş olduğu bilgilerden bana öğretmeye başladı. Sonra tekrar hutbesine dönerek, onu sonuna kadar tamamladı.³⁰⁷

Bir defasında da Hz. Peygamber yağmur duası için hutbeye ara vermiştir. Hz. Enes şöyle rivayet etti: Cuma günü Rasulallah hutbe okurken bir adam geldi ve: Ya Rasulallah, yağmur azaldı. Allah'a dua et de bize yağmur yağdırsın dedi. Rasulallah hemen dua etti. Derken üzerimize yağmur yağmaya başladı. Öyle ki, az daha evlerimize ulaşamayacaktık.³⁰⁸

Yine Cabir b. Abdullah şöyle buyurdu: Cuma günü Rasulallah, hutbe okurken Süleyk el-Gatafânî geldi ve oturdu. Bunun üzerine Rasulallah ona: “Ya Süleyk! Kalk iki rekat namaz kıl, ama onları hafif tut.” Buyurdu. Sonra şunları söyledi: “Biriniz Cuma günü imam hutbe okurken gelirse iki rekat namaz kılsın ve onları hafif tutsun.”³⁰⁹

Bu bilgilerden hareketle hatip hutbe irad ederken gerekli gördüğü zaman konuyu kesip başka bir konuya geçebilir, cemaate müdahale edebilir ve hatta minberden inip tekrar çıkabilir.

7. Aynı Hutbede Çeşitli Konulardan Bahsetmesi

Hz. Peygamber, günümüzde okunan hutbelerde olduğu gibi tek bir konudan bahsetmeyip bazen aynı hutbede farklı konulardan da bahsettiği olurdu.

Abdullah İbni Zem'a'dan (r.a) rivayet edildiğine göre O, Hz. Peygamber'i bir gün hutbe okurken dinlemiş ve O'nun şöyle hitab ettiğini söylemiştir:

³⁰⁷ Müslim, *Cuma*, 60.

³⁰⁸ Buhari, *İstiska*, 7.

³⁰⁹ Buhari, *Cuma*, 32.

Rasulullah (s.a.v) Salih (a.s)’ın dişi devesinden ve onu öldüren adamdan bahsederek:

“Onların en azgını ileri atıldı”³¹⁰ ayetini okudu ve Semûd kavminde gücü kuvveti ile tanınan ve son derece fena olan bir adam deveyi öldürmek için ileri fırladı, diye açıkladı.

Sonra kadınlardan bahsetti. Onlar hakkında nasihat ederek şöyle buyurdu:

“Sizden biriniz karısını köleyi döver gibi dövmeye kalkışıyor. Belki de o akşam onunla aynı yatakta yatacaktır.”

Sonra yellenmeden ötürü gülmemelerini tavsiye ederek şöyle buyurdu:

“İnsan bizzat kendisinin de yaptığı bir şeye ne diye güler?”³¹¹

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber bu hutbesinde, üç konuya temas ettiği görülmektedir.

III. HZ. PEYGAMBER’DEN HUTBE ÖRNEKLERİ

Bu bölümde, Hz. Peygamber’in hutbelerinden misaller vermek suretiyle, Rasûlullah’ın hutbelerinin içerdiği konularla alakalı malumat sahibi olacağız.

A. İLK NEBEVİ HİTABET

“Sen ilkin en yakın akrabalarını uyar.”³¹² ayeti nazil olduğu zaman, Rasulullah, günlerden bir gün Safa tepesine çıktı. Şehadet parmaklarını kulaklarına tıkadı. Yüksek sesle: “Ya sabahah!”³¹³ Ey Kureyş halkı” diyerek bağırdı. “Kim bu seslenen?” diye sordular. “Muhammed Safa tepesinden sesleniyor” dediler.

Kureyş kabileleri içinde, Hz. Peygamber’e akraba olmayan bir kabile bulunmadığından, Rasulullah da kabile kabile bütün Kureyşlilere seslenmiştir. İşitenler,

³¹⁰ eş-Şems (91), 12.

³¹¹ Müslim, *Cennet*, 49; İbn Mace, *Nikah*, 51.

³¹² Şuara (26), 214.

³¹³ “*Ya Sabâhah*”: “Düşman tarafından kuşatıldık! Sarıldık! Sabah vakti gelip çattı! Hemen çarpışmaya hazırlanın!” gibi anlamlara gelir. (Köksal, *a.g.e.* I, 256).

gelip peygamberimizin karşısında toplandılar. Yanına gelen Kureyşliler Peygamberimize:

“Ya Muhammed! Ne haber var?” diye sordular. Peygamberimiz de:

“Ne dersiniz? Ben, size şu dağın eteğinden bir takım atlıların çıkıverdiğini, yahut akşama, sabaha düşman baskınına uğrayacağınızı haber versem, beni tasdik eder, doğrular mısınız?” diye sordu.

“Evet! Sen bizim katımızda herhangi bir suçla suçlanmış bir kişi değilsin. Hakkındaki tecrübelerimizde, sende hiç bir yalana rastlamış değiliz.” dediler. Bunun üzerine, Peygamberimiz:

“Öyle ise, ben sizi önünüzdeki şiddetli bir azaptan dolayı uyarıyorum:

Ey Abdulmuttalip oğulları!

Ey Abdimenaf oğulları!

Ey Zühre oğulları!

Diyerek birer birer Kureyş kabilesinin bütün ailelerine seslenerek:

“Yüce Allah, en yakın hısımlarımı azap ile korkutmamı bana emretti. Sizler Allah’ tan başka ilah yoktur demedikçe ben size ne dünyada bir yarar, ne de ahirette bir nasip sağlayabilirim.” Buyurdu. Ebu Leheb:

“Yuh sana! Sen, bugün, bizi bunun için mi topladın?” diyerek bağırdı. Bunu üzerine Tebbet Suresi indi.³¹⁴

Rasulullah, hitap ve uyarısına şöyle devam etti:

“Ey Ka’b b. Lüey oğulları! Kendinizi cehennem ateşinden kurtarınız!

Ey Murre b. Ka’b oğulları! ! Kendinizi cehennem ateşinden kurtarınız!

³¹⁴ İbn Sa’d, *a.g.e.* I, 200; Belâzurî, Ahmed b.Yahya, *Ensabu’l- Eşraf*, (thk: Muhammed Hamidullah), Daru’l- Meârif, Kahire 1959, I, 120,121.

Ey Abduşşems oğulları! Kendinizi cehennem ateşinden kurtarınız!

Ey Abdimenaf oğulları! Kendinizi cehennem ateşinden kurtarınız!

Ey Haşim oğulları! Kendinizi cehennem ateşinden kurtarınız!

Ey Abdulmuttalip oğulları! Kendinizi cehennem ateşinden kurtarınız!

Ey Fatıma! Kendini cehennem ateşinden kurtar!”

Ben sizi Allah’ın azabından kurtaracak hiçbir şeye malik değilim.

Ey Abdulmuttalip oğulları! Kendinizi Allah’tan satın alınız.

Ben sizi Allah’ın azabından kurtaracak hiçbir şeye malik değilim.

Ey Abbas b. Abdulmuttalip oğulları! ! Kendinizi Allah’tan satın alınız!

Ben sizi Allah’ın azabından kurtaracak hiçbir şeye malik değilim.

Ey Rasullulah’ın halası Safiye!

Ey Rasulullah’ın kızı Fatıma! Kendinizi Allah’tan satın alınız!

Siz, benim malımdan, dilediğinizi benden isteyiniz. Fakat, ben sizi Allah’ın azabından kurtaracak hiçbir şeye malik değilim.³¹⁵

B. İLK CUMA HUTBESİ

Miladi 622 yılında Mekke’den Medine’ye gerçekleştirilen hicret esnasında Hz. Peygamber Kuba mescidini inşa edip yoluna devam ederken Salim b. Avf oğullarının yurduna vardığında Ranuna vadisinin ortasındaki bugünkü Cuma mescidinin yerinde Efendimiz, hutbe irad ederek Cuma namazını kıldı. İşte Peygamberimizin Medine’de ilk kıldığı Cuma namazı, burada kıldığı namazdır. Hz. Peygamber ilk Cuma hutbesinde ayağa kalkıp Allah’a layık-ı vehiyle hamd-ü sena ettikten sonra hutbesine şöyle devam etti:

³¹⁵ Müslim, *İman*, 348,351; Buhari, *Tefsir*, 233.

“Ey İnsanlar! Her şeyden önce kendi nefislerinize dikkat edin, size yararlı olacak ameller hazırlayın. Biliyorsunuz ki, sizden biriniz yıldırımla vurulmuş gibi kendinden geçerek sürülerini çobansız bıraktığı ve Allah’ın huzuruna tercümanınız, vasıtasız gittiği zaman Allah ona: “benim elçim sana gelip de tebliğatta bulunmadı mı, sana ihtiyacından fazla mal verdiğim halde kendin için ne hazırladın?” diye soracak. O gün bazıları sağına, soluna bakacak ve bir şeyler bulamayacaklar. Sonra önüne bakacak ve cehennemden başka bir şey göremeyecekler. İçinizde, bir hurma parçası bile vermek suretiyle kendisini cehennem ateşinden koruyabilecek kimse varsa bunu yapsın. Elinde sadaka olarak verecek hiçbir şeyi yoksa güzel bir söz söylesin. Çünkü bir iyilik, on katından yediyüz katına kadar mükafat görür. Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”

Birinci hutbeyi bitirdikten sonra Hz. Peygamber ikinci hutbeye şöyle devam etti:

“Allah’a hamd-ü senalar olsun. O’na layık bir şekilde hamdeder ve O’ndan yardım isterim. Nefislerimizin şerrinden ve kötü amellerimizden Allah’a sığınırız. Allah’ın hidayet ettiğini kimse delalete düşüremez. Allah’tan başka ilah olmadığına ben şahadet ederim. O birdir, ortağı ve benzeri yoktur. Sözlerin en güzeli Allah’ın kitabıdır. Allah kimin kalbini Kuran ile süslerse, kafir iken İslâm’a girip Kuran-ı diğer sözlere tercih ederse işte o kimse kurtuluşa ermiş olur. Doğrusu Allah’ın keliması sözlerin en güzeli ve en belîğidir. Allah’ın sevdiğini severiz. Allah’ın kelimadan ve zikrinden asla usanmayız. Allah kelimadan kalbinize asla sıkıntı gelmesin. Zira Allah keliması her şeyin en iyisini, en güzelini ayırıp seçer. Amellerin hayırlısını, kulların en seçkinini ve kıssaların en iyisini zikreder. Helal ve haramı açıklar.

O halde Allah’a ibadet ediniz ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayınız. O’ndan hakkıyla sakınınız. Sözünüz ve özünüz Allah’a yönelik olsun. Aranızda Allah’ın keliması ile nasihatleşiniz. Şüphesiz Allah, sözünden dönenlere gazap eder. Allah’ın selamı üzerinize olsun.”³¹⁶

³¹⁶ İbn Hişam, *a.g.e.* I, 349,50; Şâmî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Sübülü’l Hüdâ ve’r-Reşâd fî Sireti Hayri’l-İbâd*, (thk: Cevat Ahmet Süleyman, Hamit Abdülmecid), İhyâü’t-Türasi’l-İslâmî, Kahire 1994, III, 477; İbn Süheylî, Ebu’l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah, *er-Ravzü’l-*

C. FETİH HUTBESİ

Hiz. Peygamber Mekke'yi fethedince Kureyşliler, Mescid-i Haram'a dolmuşlar, Kabe'nin çevresinde Peygamberimizin ne yapacağını merakla gözlüyorlardı. Peygamberimiz de, Kabe kapısının eşiğinde ayakta duruyor, iki eliyle kapının sövelerine tutunuyordu. Gün, fethin ikinci günü idi. Peygamberimiz, üç kere tekbir getirdikten sonra şöyle buyurdu:

“Hamd (Bütün övmeler övülmeler) Allah'a yaraşır. Allah'tan başka ilah yoktur. Yalnız ve sadece O vardır. O'nun eşi ve ortağı yoktur. O, vadini yerine getirdi, kuluna yardım etti. Toplanan düşmanları tek başına bozguna uğrattı.

İyi biliniz ki, bütün cahiliye adetleri, bütün mal ve kan davaları şu iki ayağımın altındadır. Ancak, Beytullah Perdedarlığı (Hicâbe) hizmeti ile hacılara su dağıtma hizmeti (Sikâye) bunun dışındadır.

Eski kan davaları kaldırılmış olmakla beraber, bundan sonra bir cinayet vuku bulacak olursa bilersiniz ki, kamçı ve sopa ile yapılan ve kasta benzer sayılan hata cinayetine ağır diyet ödenmesi gerekir ki, kırk tanesi gebe olmak üzere yüz deve diyet vardır.

Ey Kureyş cemaati! Allah sizden cahiliye gururunu, babalarla soylarla övünüp böbürlenmeyi kaldırmıştır. Bütün insanlar Adem'den, Adem ise topraktan yaratılmıştır. “Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Tanışasınız diye sizi büyük büyük topluluklara, küçük küçük kabilelere ayırdık. Şüphe yok ki, sizin Allah katında en şerefliiniz, Allah'tan en çok sakınanınızdır. Allah sizin her halinizi çok iyi bilir, her halinizden haberdardır.”³¹⁷

Muhakkak ki Allah fili Mekke'ye girmekten men etmiştir. Rasulünü ve müminleri de ona hakim kılmıştır. Mekke şehri benden önce hiç kimseye helal olmamış,

Ünüf fî Şehri's-Sireti'n-Nebeviyye li-İbn Hişam, (tah: Abdurrahman el-Vekil), Kahire, 1967/1387-1970/1390, IV, 239.

³¹⁷ Hucurat (49), 13. İbn Hişam, a.g.e. IV, 32; Köksal, a.g.e. VIII, 287,288.

bana da gündüzün bir saatinde helal kılınmıştır. Benden sonra da hiçbir kimse için ebediyen helal olmayacaktır. Mekke'nin av hayvanları ürkütülmez, dikenini koparılmaz. Yitiğini kimse (elini uzatıp) alamaz. Meğer ki sahibini arayıp bulmak isteyen olsun. Her kimin bir kimsesi öldürülürse o, iki şeyden hangisi kendi hakkında daha hayırlı ise onu isteyebilir. (yani iki şey arasında muhayyerdir): Ya kendisine diyet verilir yahut öldüren kimse kisasen öldürülür.”

Abbas:

Ya Rasulallah! İzhir otu müstesna (olsa). Çünkü biz mezarlarımızın ve evlerimizin inşasında onu kullanıyoruz, dedi.

Bunun üzerine Rasulallah:

“İzhir otu müstesnadır.” dedi.³¹⁸

Daha sonra Hz. Peygamber karşısındaki mahşeri kalabalığa göz gezdirdikten sonra: “Ey Kureyş topluluğu! Şimdi size ne gibi bir muamele yapacağımı sanıyorsunuz?” diye sordu. “Hayır ümit ediyoruz. Çünkü sen iyi bir kardeşsin ve iyi bir kardeşin oğlusun!” diye cevap verdiler.

Ben de kardeşim Yusuf gibi “Bugün size bir kınama ve ayıplama yoktur. Allah sizi mağfiret etsin. O merhametlilerin en merhametlisidir.”³¹⁹ Derim. Gidiniz hepiniz serbestsiniz.³²⁰

Allah, onların hepsini, eline düşürmüş, kendisine boyun eğdirmiş iken, Peygamberimiz onları serbest bırakmıştır.

Bunun içindir ki: Mekkeliler’e tulekâ (azad edilenler) adı verilmiştir.³²¹

Şiblî, bu hutbeyi yorumlarken bir yerinde şöyle diyor: “Müslümanlığın, insanlığa sağladığı en büyük nimetlerden biri, tam ve eksiksiz olan toplumsal eşitliktir.

³¹⁸ Buhari, *Lukata*, 7; İbn Kesîr, *a.g.e.* VI, 580.

³¹⁹ Yusuf (12), 92.

³²⁰ Köksal, *a.g.e.* VIII, 289

³²¹ İbnü'l Esir, *el-Kâmil Fi't-Tarih*, Daru Sâdır, Beyrut 1979, II, 252

Arap, acem, zengin, fakir, asil, bayağı herkes eşittir. İnsanlar arasında ırk, renk, sınıf, dil, memleket farkı yoktur. Müslümanlık, terakki ve yükselme yollarını, beşer cinsinden olan her varlığa açar. Her insan, kendi gayretleriyle en yüksek ictimai mevkie varabilir.³²²

Fransız inkılabı neticesinde yayınlanan “İnsan Hakları Beyannamesi” ile “Fetih Hutbesi”nin mukayesesini yapan batılı hukukçuların hakkı teslimle ilgili sözleri bir yana, bu beyannameyi hazırlayan General Lafeyette’nin o günlerde bu vazife dolayısıyla Kuran-ı mütâla ettikten sonra: “Aşk olsun ey şanlı Arab, adeleti sen kurmuşsun” sözü bir iltifattır.³²³

D. VEDA HUTBESİ

Bu hutbe, 632 yılında Hz. Peygamber tarafından yüzbini aşkın müslümana irad edilmiştir. Hz. Peygamber Allah’a hamd ve senadan sonra şöyle buyurdular:

EY İNSANLAR!

Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum, belki bu seneden sonra sizinle burada ebedi olarak bir daha birleşmeyeceğim. İnsanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

ASHABIM!

Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimizi burada bulunanlar, bulunmayanlara bildirsin! Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup da işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur.

³²² Şiblî, *İslâm Tarihi Asrı Saadet*, Amedî Matbaası, İstanbul 1928, I, 472.

³²³ Demir, İsmet, *Hz. Muhammed’in Hutbe Ve Hitabeleri*, Seçil Ofset, İstanbul 1996, s. 169.

ASHABIM!

Kimin yanında bir emanet varsa onu sahibine versin! Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lakin borcunuzun aslını vermek gerekir. Ne zulüm ediniz ne de zulme uğrayınız. Allah'ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliyeden kalan bu çirkin adetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faizde Abdülmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir.

ASHABIM! Cahiliye devrinde güdülen kan davalarında tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu (amcazadem)Rebîa'nın kan davasıdır.

İNSANLAR! Bugün şeytan sizin şu topraklarınızda yeniden tesir ve hakimiyetini kurmak gücünü ebedi suretle kaybetmiştir. Fakat siz; bu kaldırdığım şeyler dışında, küçük gördüğünüz işlerde ona uyarmanız bu da onu memnun edecektir. Dininizi korumak için bunlardan da sakınız.

EY İNSANLAR! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin onlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız; onların evlerinize hoşlanmadığınız kimseleri almamaları, ayrıca açık bir edepsizlik yapmamalarıdır. Şayet yaparlarsa Allah size onları yataklarda terk etmenize, yaralama olmaksızın dövmenize izin vermiştir. Kadınların da sizin üzerinizdeki hakları, memleket adetine göre, her türlü giyim ve yiyeceklerini temin etmenizdir.

MÜMİNLER!

Sözlerimi hatırlınızda tutunuz. Ben size tebliğ etmiş bulunuyorum. Size sınıksız sarıldığınız takdirde ebediyen şaşkınlığa düşmeyeceğiniz açık bir emir halinde Allah'ın kitabını ve Peygamberinin sünnetini bırakıyorum.

EY İNSANLAR!

Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz! Müslüman müslümanın kardeşidir, böylece bütün Müslümanlar kardeştir. Din kardeşinize ait olan herhangi bir hakka tecavüz başkasına helal değildir. Meğer ki gönül hoşluğuyla kendisi vermiş olsun. O halde kendinize zulmetmeyiniz. Kendinizin de üzerinizde hakkı vardır.

EY İNSANLAR! Muhakkak ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Varise vasiyet etmeye gerek yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuşsa ona aittir. Zina eden için mahrumiyet vardır. Kim ki babasını reddederek, babasından başkasına kendini nisbet ederse, yahut kölesi olmayanı köle edinmeye kalkarsa; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah ondan azabı çevirecek olan bir şefaati ve fidyeyi kabul etmeyecektir.

EY İNSANLAR! Rabbiniz birdir. Babanız birdir; hepiniz Adem'in çocuklarıdır. Adem ise topraktır. Allah katında en kıymetli olanınız O'na en çok saygı göstereninizdir. Arabın Arap olmayana bir üstünlüğü yoktur.

EY İNSANLAR! Yarın beni sizden soracaklar ne diyeceksiniz?

Şehâdet ederiz ki sen tebliğ ettin vazifeni yerine getirdin. Samimiyetle görevini yaptın.

Rasulullah (s.a) parmağını göğsüne kaldırdı, sonra onu insanlara doğru çevirdi ve:

Şahid ol ya Rab! Şahid ol ya Rab! Şahid ol ya Rab! Dedi.³²⁴

E. OKUDUĞU SON HUTBE

Hizmet Peygamber vefatından önce son olarak şu hutbeyi irad etmişlerdir. Rasulullah iki omzuna geniş bir rida alıp bürünmüş ve başı boz bir sarıkla sımsıkı bağlanmış olarak minberde görünmüştü. Ve bu, minberde son görünüşü olmuştu.

³²⁴ Bu metin, 1 Ocak 1972 yıl, 34 sayılı Diyanet Gazetesinden iktibas edilmiştir. (Hz. Peygamber Veda Haccı esnasında değişik zamanlarda ve değişik yerlerde muhtelif konularda hutbeler okumuştur. Fakat biz burada Veda hutbesini inceleme amacımız olmadığı için ve yukarıdaki mezkur kaynağın değişik yerlerde okunan hutbeleri bir arada toplamasından dolayı burada zikrettik.)

Allah’a hamd ve sena etti. Sonra “Ammâ ba’dü” diye başladığı hutbesini şöyle sürdürdü.

“Ey insanlar! Size Ensar halkına iyi davranmanızı vasiyet ediyorum. Çünkü onlar, sizden önce iman yurdunu hazırladılar. Onlara iyi muamele ediniz. Onlar sizi kendi mahsullerine ortak etmediler mi? Evlerini sizinle paylaşp, sizi vaktiyle evlerinde ağırlamadılar mı? Kendileri ihtiyaç içinde oldukları halde, her hususta sizi nefislerine tercih etmediler mi? O halde sizden biriniz iş başına geçerse iyilik veya kötülük edebilecek kadar nüfuz sahibi olursa, Ensar’ın iyilik edenlerine ikram etsin, fenalık yapanların kusurlarından da vazgeçsin.”³²⁵

“Ey insanlar! Belki aranızda benden hak iddiasında bulunanlar çıkabilir. Kimin sırtına vurduysam, işte sırtım gelsin vursun! Kime hakaret etmiş ya da onurunu incitmişsem, işte şerefim gelsin intikamını alsın. Kimin malını almışsam, işte malım alsın ve benden bir itiraz gelecek diye asla çekinmesin, zira bu benim sünnetime sığmaz. Gerçekten benim yanımda sizin en değerli olanınız, hakkını istemeyi bilen yada hakkını helal edendir. Böylece Rabbimin huzuruna yüzüm ak olarak çıkabileceğim.” O zaman cemaatten biri ayağa kalkıp, kendisine bir miktar (Taberi’ye göre üç dirhem) borcu olduğunu söylemiş ve bu para kendisine derhal ödenmiştir. Hutbesine şöyle devam etti:

“Ey insanlar! Eğer içinizden birinizin başkasına borcu varsa onu versin, aşağılanma korkusu onu bundan alıkoymasın, zira bu dünyadaki utanma ahirettekine göre daha hafif kalır.”³²⁶

“Ey insanlar! Duydum ki siz, Peygamberinizin ölmesinden korkuyormuşsunuz. Allah’ın benden önce gönderdiği Peygamberlerden ebedi yaşayan biri var mı ki ben sizin içinizde ebedi kalayım? Biliniz ki elbette ben Rabbime kavuşacağım, siz de bana kavuşacaksınız. Buluşacağımız yer, Kevser havuzunun kenarıdır. Benimle havuz kenarında buluşmak isteyenler ellerini, dillerini günahlardan çeksinler. Size, ilk Muhacirlere iyi davranmanızı vasiyet ederim. Bütün Muhacirler de birbirlerine karşı

³²⁵ Buhari, *Menâkıbu'l-Ensar*, 10.

³²⁶ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihü'l Ümem ve'l-Mülûk*, (tah: Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim), Daru Süveydân, Beyrut 1967, III, 189,90.

hayırlı olsunlar. Her iş Allah'ın izni ve iradesiyle cereyan eder. Siz, olacak şeylerin sırasını değiştiremezsiniz. Allah sizden birinizin acelesiyle acele davranmaz. Allah'ın iznine, iradesine üstün gelmeye çalışanlar, en sonunda mağlup olurlar. Allah'ı aldatmak isteyende mutlaka aldanır.”³²⁷

IV. HZ. PEYGAMBER'İN HUTBELERİNİN TAKSİMATI

Hiz. Peygamber'in hutbeleri gerek içerik ve gerekse irad olundukları zaman açısından tetkik edildiğinde, bunların genelde řu iki grupta toplandığı müşahade edilmektedir:

A. NORMAL ZAMANLARDA OKUDUĞU HUTBELERİ

1. Cuma Hutbeleri

Hiz. Peygamber hicret esnasında Medine'ye bir saat mesafede bulunan Kuba'ya ulaşınca orada konaklamış, pazartesiden perşembeye kadar ahabı ile çalışarak İslâm'ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü Kuba'dan hareket edip Ranuna vadisine varmış ve Salim b. Avf kabilesine misafir olmuştur. Bu sırada Cuma vakti girdiğinden vadideki namazgahta ilk hutbesini okumuş ve ilk Cuma namazını da kıldırmıştır.³²⁸ Bu Cumadan itibaren hayatının sonuna kadar her Cuma namazından önce hutbe okumuştur.

Hiz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra on yıl yaşadığına göre ortalama 520 hafta demektir. Seferlerde geçenler bir tarafa alınırsa 400 civarında Cuma hutbesi irad ettiği söylenebilir. Bu hutbelerin pek çoğu Cuma hutbesi olduğu kaydı ile bize kadar intikal etmiş değildir. Edenler de tam metin olmaktan çok o metinlerde geçen parçalar, paragraflar veya cümleler halindedir.³²⁹ Dolayısıyla raviler, Cuma hutbesi ifadesini kullanmadan hadisleri rivayet ettikleri için, o hadislerin, Peygamberimizin Cuma hutbesinin bir parçası olma ihtimali de her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

³²⁷ Zebîdî, Zeynüddin Ahmet b. Ahmet b. Abdüllatif, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve şerhi*, (er: Kamil Miras), 4. Baskı, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1978, XI, 15,16.

³²⁸ İbn Hişam, *a.g.e*, I, 494.

³²⁹ Kazancı, *a.g.e*, s. 262,63.

H. Peygamber'in hutbe olarak, bazı ayet ve sureleri okuduğu olurdu. O'nun sık sık Kaf suresini okuduğunu ve bu sebeple onun hutbelerini dinleyerek bu sureyi ezberlediğini söyleyen sahabe bile olmuştur.³³⁰

Öte yandan Cuma hutbeleri baştan beri sadece dini öğüt vermekten ibaret kalmamış, önemli olayların, siyasi, askeri ve idari karaların halka duyurulmasına vasıta olmuştur. Sonraları halife ve hükümdarlar hakimiyet ve istiklallerinin ifadesi olarak kendi adlarına hutbe okutmaya başlamışlar, Cuma namazı ve hutbeler zamanla siyasi bir anlam ve ağırlık kazanmıştır.³³¹

2. Bayram Hutbeleri

İslâm dininde ramazan ve kurban olmak üzere iki tane bayram vardır. Her iki bayram da hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır.³³²

H. Peygamber bayram namazlarını, Medine dışındaki Musalla'da³³³ kıldırır,³³⁴ daha sonra hutbe okurlardı ve kadınların hutbeyi duyamadıklarını düşünerek onlara da ayrı hutbe irad ederlerdi.

Bu bilgileri şu hadisten öğrenmekteyiz: H. Peygamber ayağa kalktı ve namaza başladı. Sonra namazın ardından insanlara hutbe okudu, Rasulullah hutbeyi bitirince, bulunduğu yüksekçe yerden indi ve kadınların yanına geldi. Bilal'in eline dayanarak kadınlara hutbe okudu. Bilal ihramını açmış, kadınlar elbisenin içine sadaka atıp duruyorlardı.³³⁵

H. Peygamber Cuma namazında okunan hutbeden farklı olarak, bayram hutbelerini dinlemeyi serbest bırakmıştır. Rasulullah ile birlikte bayram namazında

³³⁰ Müslim, *Cuma*, 32.

³³¹ Karaman, Hayrettin "Cuma", DİA, VIII, 81

³³² Çetin, Abdurrahman, *Hitabet Ve İrşad*, Aksa Yayınları, Bursa 1998, s. 201.

³³³ Musalla, namaz kılınacak yer demektir. Hadisteki musalla, yani namazgah, Medine'de mescidin kapısına bin arşın uzakta bulunan geniş bir meydanın ismidir. Bayramlarda namaz mescidde değil orada kılınırdı.

³³⁴ Buhari, *İdeyn*, 6.

³³⁵ Müslim, *Kitab-u Salati'l İdeyn*, 2; Buhari, *İdeyn*, 7; Ebu Davud, *Salat*, 239,42

bulundum. (Hz. Peygamber) namazı bitirince: “Biz hutbe irad edeceğiz, hutbeyi dinlemek için oturmak isteyenler otursun, gitmek isteyenler de gitsinler.”³³⁶ Buyurdu.³³⁷

Ayrıca Cuma hutbesiyle bayram hutbeleri arasındaki farkları şöyle sıralayabiliriz:

Cuma hutbesinin hükmü farz, bayram hutbesi ise sünnettir. Cuma hutbesinde ezan okunur ve kamet getirilir, bayram hutbelerinde ise ne ezan okunur ne de kamet getirilir. Cuma hutbesi namazdan önce, bayram hutbesi sonra okunur. Cuma hutbesine Allah’a hamd-ü senâ ile, bayram hutbesine ise tekbir ile başlanır.³³⁸

Her iki bayramda hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlandığına göre her sene iki tane hutbe okunduğu düşünülürse, Peygamberimiz hayatı boyunca 16 adet bayram hutbesi irad etmiştir.

B. ÖZEL HUTBELERİ

Bu başlık altında Cuma ve bayram hutbelerinin dışında, belli bir zaman dilimine bağlı olmaksızın ihtiyaç duyulan durumlarda okuduğu hutbeleri zikredeceğiz.

1. Belli Olaylara Yönelik

Rasulullah, insanların yapmış olduğu hataları düzeltmek için hiç vakit kaybetmeden onlara müdahale etmiş ve hemen söylemesi gereken şeyleri söylemiştir.

Hz. Peygamber Ezd kabilesinden İbni Lütbiyye denilen bir adamı zekat toplamak üzere görevlendirmişti. Bu zat vazifesini yapıp Rasulullah’ın huzuruna gelince:

Şu mallar sizindir, şunlar da bana hediye edilenlerdir, dedi. Bunun üzerine Rasulullah minberde ayağa kalktı ve Allah’a hamd-ü senâdan sonra şöyle buyurdu:

³³⁶ Ebu Davud, *Salat*, 244,47; Nesâî, *İdeyn*, 15.

³³⁷ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber namazı kıldıktan sonra cemaati serbest bırakmış, isteyenin okunacak hutbeyi dinlemek üzere oturup bekleyebileceğini, isteyenin de ayrılıp gideceğini bildirmiştir. Bu, bayram hutbelerinin farz veya vacip olmadığına delalet etmektedir.

³³⁸ Tekbir: “Allah’u ekber, Allah’u ekber lailahe illallahu vallahu ekber, Allah’u ekber ve lillahi’l hamd”

“Size söyleyeceğime gelince: Allah Teâlâ’nın benim irademe verdiği işlerden birine sizlerden birini görevli tayin ediyorum, sonra da o kişi dönüp geliyor ve bana diyor ki:

Şunlar size ait olanlar, şunlar da bana hediye edilenlerdir. Eğer o kişi sözünde doğru ise, babasının veya anasının evinde otursaydı da kendisine hediye gelseydi ya! Allah’a yemin ederim ki, sizden biriniz haksız olarak bir şey alırsa, kıyamet gününde o aldığı şeyi yüklenmiş vaziyette Allah’ın huzuruna çıkar. Ben sizden herhangi birinizin, Allah’ın huzuruna böğüren bir deve veya inek yahut da meleyen bir koyun yüklenmiş vaziyette mi çıkacağınızı kesinlikle bilemem.”

Sonra Rasulullah koltuklarının altının beyazı görülecek kadar ellerini yukarıya kaldırıp:

“Allah’ım tebliğ ettim mi?”³³⁹ buyurdu.

Cahiliye döneminde kadın pek önemsenmezdi. Kadınların maddi ve manevi hakları ihlal edilirdi. Hz. Peygamber bu konuda bir açıklama yapmayı gerekli görmüş ve Veda Haccı’nda şöyle bir hutbe okumuştur:

“Ashabım! Kadınlara iyi davranmanızı tavsiye ediyorum. Vasiyetimi tutunuz. Zira onlar sizin idarenize ve himayenize verilmişlerdir. Kesin olarak bildiğiniz bir ahlaksızlık yapmadıkları takdirde, onlar üzerinde zorbalık kurmaya hakkınız yoktur. Eğer ahlak dışı bir hareket yaparlarsa onları yataklarında yalnız bırakın. Bir yerlerini incitmeyecek şekilde dövün. Şayet size itaat ederlerse, artık onlara zarar verecek bir şey yapmayın.

Şunu bilin ki, sizin kadınlar üzerinde haklarınız olduğu gibi, onların da sizin üzerinizde hakları vardır.

Sizin onlar üzerindeki haklarınız, yatağınızı yabancılardan korumaları, istemediğiniz kimseleri evinize almamalarıdır.

³³⁹ Buhari, *Hiyel*, 15; Müslim, *İmare*, 26,27; Ebu Davud, *İmare*, 11.

Onların sizin üzerinizdeki hakları ise, giyim kuşam ve yeme içme konularında kendilerine iyi imkanlar sağlamanızdır.”³⁴⁰

2. Kadınlara Yönelik

Kadın sahabiler, mescidde erkeklerin bulunduğu yerde Rasulullah’ın hutbeleriyle yetinmemişler, Hz. Peygamber’den kendileri için ayrı bir gün tahsis etmesini istemişlerdir. İmam Buhari’nin “ilim için kadınlara ayrı bir gün tahsis edilir mi?” başlığı altında bunu öğrenmekteyiz.

Ebu Said el-Hudrî’den rivayet edildiğine göre kadınlar Rasulullah’a gelerek senin sözünü dinlemekte erkekler bize galebe çalıyorlar, binaenaleyh bize bir gün ayır da, o gün sana gelelim, Allah’ın sana öğrettiklerinden bize öğretirsin dediler. Rasulullah da “şu şu günler toplanın” buyurdu. Bunun üzerine kadınlar toplandılar. Rasulullah’da yanlarına gelerek, Allah’ın kendisine öğrettiklerinden onlara bir şeyler öğretti. Sonra da şöyle hitap etti:

“Sizden hiçbir kadın yoktur ki, çocuklarından üç tanesini kendinden önce (ahirete) göndersin de, onlar ona cehennem ateşine karşı bir perde olmasınlar.”

Bunun üzerine bir kadın: İki çocuğu ölen de öyle mi? diye sordu. Rasulullah: “iki çocuğu ölen de öyledir.”³⁴¹ Buyurdu.

Yine Hz. Peygamber’in bayram hutbesi olarak kadınlara irad ettiği şu hutbe de çok meşhurdur:

Bir kurban veya ramazan bayramında Rasulullah, namaz kılınacak musallaya çıktı. Kadınların yanına uğradı. Ve onlara:

“Ey kadınlar topluluğu! Sadaka verin. Zira cehennem halkının ekserisinin sizler olduğu bana gösterildi.” Buyurdu. Kadınlar: Neden Ya Rasulallah? Diye sordular. Rasulullah:

³⁴⁰ Tirmizi, *Rada*, 11; İbn Mace, *Nikah*, 3.

³⁴¹ Buhari, *İlim*, 36; Müslim, *Birr*, 152.

“Çünkü siz çokça lanet eder ve kocalarınıza karşı kufrân-ı nimet gösterirsiniz. Kendini kontrol edebilen dikkatli, akıllı ve tedbirli bir erkeğin aklını, sizin kadar akli ve dini eksik hiçbir kimsenin çelebileceğini görmedim.” Buyurdu. Kadınlar: Nedir dinimizin ve aklımızın eksikliği Ya Rasulallah? Dediler. Rasulullah:

“Kadının şahitliği, erkeğin şahitliğinin yarısı değil midir? Diye sordu. Onlar: Evet dediler. Rasulullah: “İşte bu aklının eksikliğindendir. Kadın hayız gördüğü zaman da namaz kılmaz ve oruç tutmaz, değil mi?” buyurdu. Onlar: Evet, deyince Rasulullah:

“İşte bu da dininin eksikliğindendir.” Cevabını verdi.

3. Savaş Hutbeleri

Hız. Peygamber savaş öncesi irad edilecek kısa bir hutbenin değer ve tesirini bildiği içindir ki düşmanla karşılaştığı bazı harp günlerinde hemen harbe girişmeyip ta güneş, sema ortasından batıya meyledinceye kadar beklemiş, sonra da ayağa kalkarak şöyle bir hutbe okumuştur:

“Ey insanlar, düşmanla karşılaşmayı arzu etmeyin. Allah’tan afiyet isteyin. Fakat düşmanla karşılaştığınız zaman sabredin. Ve biliniz ki, cennet muhakkak kılıçların gölgeleri altındadır.” buyurmuştur. Bundan sonra şu duayı söyledi:

“Ey kitabı indiren, ey bulutları akıtıp yürüten, ey toplanıp gelmiş olan düşman ordularını bozut dağıtan Allahım. Sen düşmanları bozguna uğrat, onlar üzerine bizleri galip kıl, bizlere yardım et”³⁴²

Bedir savaşında da askerlerini, irad ettiği şu hutbesiyle savaşa teşvik etmiştir. “Muhammed’in ruhunu elinde bulunduran Allah’a yemin ederim ki, bugün herhangi bir kimse sabredip sevabını Allah’tan bekleyerek gidip de geri dönmezse, Allah onu mutlaka cennete koyacaktır.”

Bunun üzerine Umeyr bin el-Hümmam, (Beni Seleme’nin kardeşidir.) elinde, yemekte olduğu bir takım hurmalar olduğu halde “bakın bakın benimle cennete girmem

³⁴² Buhari, *Cihat*, 155; Müslim, *Cihat*, 6.

arasında ancak müşriklerin beni öldürmesi vardır.” dedi. Sonra elindeki hurmaları atıp kılıcını aldı ve müşriklerle savaştı. Nihayet öldürölüp şehit oldu.³⁴³

Müşrikler iyice yaklaştıklarında ise Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Haydi, genişliği göklerin ve yerin genişliği kadar olan bir cenneti kazanmaya kalkın.” dedi.³⁴⁴

Yine Hz. Peygamber Huneyn’i fethedince ganimeti taksim ederek müellefe-i kulûb’e dünyalıklar vermiş. Sonra ensarın dahi başkalarının ellerine geçen mallardan almak istedikleri duymuş, bunun üzerine Rasulullah ayağa kalkarak onlara hutbe okumuş: Allaha hamd-ü sena ettikten sonra:

“Ey Ensar cemaati! Ben, sizi delalette bulmadım mı? Allah size benim vasıtamla hidayet vermedi mi? Fakir bularak Allah benim vasıtamla sizi zengin etmedi mi? Dağınık bularak Allah, sizi benim vasıtamla bir yere toplamadı mı?” buyurdu.

Ensar (bu suallere hep) : “Allah ve Rasulunun ihsanı pek büyüktür.” Cevabını veriyorlardı. Rasulullah sözlerine devamla;

“Ey Ensar! İslâm’a ısınmaları için onlara dünyanın yeşertisinden bazı nimetler vererek, sizi dininize havale etmeme mi gücendiniz? İnsanlar koyun ve develerden meydana gelen bir hayvan sürüsü ile buradan ayrılırken siz Allah’ın Rasulu ile yurdunuza dönmeye razı olmaz mısınız? Şayet hicret olmasaydı ben mutlaka ensardan biri olurum. İnsanların tamamı bir vadiye sapsa, ensar bir başka vadinin yolunu tutsa elbette ensarın koyulduğu yola koyulurdum. Şu muhakkak ki; sizler benden sonra başkalarının kendinize tercih edildiğini göreceksiniz. Ama havuzun başında bana kavuşuncaya kadar sabredin.” Buyurdular.³⁴⁵

Ordu kumandanı olarak okuduğu hutbelere, Mekke fethi günü irad ettiği hutbeyi de örnek olarak verebiliriz. Daha önce o hutbeyi zikrettiğimiz için burada tekrar yazmaya gerek görmedik.

³⁴³ İbni Kesîr, *a.g.e.* V, 106.

³⁴⁴ İbni Kesîr, *a.g.e.* V, 107.

³⁴⁵ Buhari, *Megazi*, 58; Müslim, *Zekat*, 139.

4. Doğa Olayları Sebebiyle

Bu başlık altında Hz. Peygamber'in güneş tutulması ve yağmur duası için okuduğu hutbeleri örnek olarak verebiliriz.

Hz. Aişe anlatıyor: “ Rasulullah zamanında güneş tutulmuştu. Hz. Peygamber namaza toplanmaları için bir münadi gönderdi. İnsanlar namaz için toplanınca onlara namaz kıldırdı. Selam verdiğiğinde güneş açılmıştı. Sonra kalkıp şöyle bir hutbe okudu.”

“Biliniz ki, güneş ve ay bir kimsenin ölümü veya hayatı için tutulmaz. Onlar Allah'ın ayetlerinden iki ayettir, kullarına gösterir. Bunların tutulduğunu görünce namaza koşun.”³⁴⁶

Yine Hz. Aişe anlatıyor: “Rasulullah'a yağmur kıtlığından şikayet edildi. Bunun üzerine bir minber getirilmesini söyledi. Musallaya minber konuldu. Halka, oraya gidilecek gün tespit edildi.”

Hz. Aişe şöyle anlatmaya devam ediyor: “Hz. Peygamber güneşin kızılığfı ufukta görülür görülmez yola çıktı. Musallaya varıp minbere oturdu. Tekbir getirip, Allah'a hamd etti, sonra:

“Sizler memleketin kuraklığa uğradığından, yağmurun normal yağma zamanında gelmeyip gecikmesinden şikayet ettiniz. Allah kendisine dua etmenizi emrediyor. Duanıza icabet edeceğini vaat etti.” buyurdular ve sonra şöyle dediler:

“Hamd Alemlerin rabbine aittir ve Rahim'dir, ahiret gününün sahibidir. Allah'tan başka ilah yoktur. O dilediğini yapar. Ey Rabbimiz kendisinden başka ilah olmayan Allah'sın. Sen zenginsin, biz fakiriz. Üzerimize yağmur indir. İndirdiğini bize kuvvet ve güç kıl. Ecel zamanımıza yetecek kıl!”

Bunu söyledikten sonra ellerini kaldırdı. O kadar yukarı kaldırdı ki koltuk altfı beyazlığı göründü. Sonra sırtfını halka dönderip elbisesini ters çevirdi. Elleri bu sırada

³⁴⁶ Buhari, *Küsûf*, 2,4; Müslim *Küsûf*, 1; Tirmizi, *Salat*, 396; Nesâî, *Küsûf*, 6,7.

kalkmış vaziyette idi. Sonra tekrar halka yöneldi. Minberden indi ve iki rekat namaz kıldı. Anında Allah bulutları gönderdi. Gök gürledi, şimşek çaktı. Allah'ın izni ile yağmur başladı.

Rasulullah daha mescidine dönmeden seller aktı. Hz. Peygamber cemaatin sığınağa dönmedeki acelelerini görünce azı dişleri görününceye kadar güldü ve “şehadet ederim ki, Allah her şeye kadirdir ve ben de Allah'ın kulu ve Rasulüyüm” buyurdular.³⁴⁷

³⁴⁷ Ebu Davud, *Salat*, 260; Müsim, *İstiskâ*, 1.

SONUÇ

İslâm'ı tebliğ etmek, kişinin kendi şahsından başlayarak en yakın akrabasından itibaren aşama aşama bütün insanlığa kadar uzanan mukaddes bir görevdir. Tebliğin sahasını kısıtlayıp dar tutmak doğru değildir. Dolayısıyla, sadece müslümanlara değil, Müslümanların dışında bütün insanlara yapılması gereken bir vazifedir.

İslam'da böylesi önemli bir yere sahip olan tebliğ vazifesinin vasıtalarının başında gelen hutbe ise, insanların duygularına hitab ederek, onları dinî ve ahlakî konularda müspet yöne doğru yönlendirmeyi amaçlar.

Şu halde, Hz. Peygamber'den miras kalan bu mukaddes vazifeyi yerine getirmek için özelde bu vazifeyi üstlenmiş kimselerin, genelde ise bütün müslümanların Rasûlullah'ın tebliğ metodunu ve hutbe irad tarzını gayet iyi öğrenmeli ve bunu hayatlarında da tatbik etmelidirler.

Bu çalışmamızda, yukarıdaki genel tespitlerle birlikte, aşağıdaki bazı hususları da ortaya koyduk:

1. Tebliğ, vazifelerin en mukaddesidir. Zira Allah (c.c), en seçkin kulları olan nebilere bu vazife ile göndermiştir.
2. Tebliğ, sözlü, yazılı ve görüntülü olabilmektedir. Dolayısıyla, ta baştan itibaren kullanılagelen kürsü, minber gibi tebliğ araçlarının yanı sıra, günümüz kitle iletişim araçlarından sayılan televizyon, internet, sinema gibi araçların da tebliğde kullanılmasında fayda vardır.
3. Tebliğin hikmet, güzel öğüt ve en güzel mücadele şeklinde yapılması gerekmektedir.
4. Tebliğ Cuma ve Bayram günlerinde yapılabildiği gibi, normal zamanlarda da icra edilir.
5. Çalışmamızda Hz. Peygamber'in mükemmel bir hatib olduğu sonucuna vardık.
6. Hz. Peygamber'in hutbe için ayrı bir giysi giymediği, dinleyicilerin azlığına veya çokluğuna göre ses tonunu ayarladığı,

monoton bir konuşma yapmayıp jestler ve mimiklerle sözlerine destek olduğu tesbit edilmiştir.

7. Resûlullah'ın hutbeleri kısa ve öz olmakla birlikte derin manalar ihtiva etmektedir. Ayrıca, hutbelerini irticali olarak okuduğu için gözlerini cemaatten ayırmamış, onları bakışları ile kontrol altında tutmuştur.
8. Hz. Peygamber, hutbelerinde ideal eğitim ve öğretim metodlarını en güzel bir şekilde ortaya koymuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdûlbâkî**, Muhammed Fuat,
el-Mu'cemu'l-mufehres li- Elfâzi'l- Kur'an'i'l-Kerîm, İstanbul 1986.
- Abisel**, Nilgün,
Türk Sineması Üzerine Yazılar, Phoenix Yayınevi, Ankara 2005.
- Acar**, Abdurrahman,
“Minber-i Nebi Hakkında Bazı Notlar” *Diyanet İlmi Dergi*
Peygamberimiz Hz. Muhammed (SAV) –Özel Sayı- D.İ.Başkanlığı
Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2003.
- Ahmed b. Hanbel**,
el-Müsned, I-VI, İstanbul 1981.
- Ahmet Cevdet Paşa**,
Kısas-ı Enbiya ve Tevârihi Hulefa, I-II, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966.
- Albayrak**, Halis,
“Tebliğ ve Davet Kavramlarının Analizi”, *2003 Yılı Kutlu Doğum*
Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,
43-53, Ankara 2006.
- Algül**, Hüseyin,
Mübarek Gün ve Geceler, Işık Yayınları, İstanbul 2004.
- Altalib**, Hishab,
İslâm Davetçilerine Eğitim Rehberi, (çev: Kemal Kahraman), Balkan
İlmi Araştırmalar Merkezi, İstanbul 1994.
- Ammelburg**,
Konuşma Sanatı Konuşmacı Eğitimi, (çev: Nurettin Yıldırım), Doruk,
Ankara 2003.
- Ateş**, Abdurrahman ,
Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu, Beyan, İstanbul 2002.
- Baktır**, Mustafa,
“Hutbe” *DİA*. XVIII, 425-428, İstanbul 1998.
- Bayraktar**, M. Faruk,

Türkiye’de Vaizlik (tarihçesi ve problemleri) İFAV, İstanbul 1997.

Bozkurt, Nebi,

“Minber”, *DİA*, XXX, 101-103, İstanbul 2005.

Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail

, *el-Camiu’s-Sahih*, I-VIII, İstanbul 1981.

Bulaç, Ali,

“Din-dışı”nın Seküler Sitesinden “ed-Din”in Sahici Dünyasına” *Bilgi ve Hikmet*, 3-13, Sayı: 6, İstanbul 1994.

Cahit, Kavcar, Ferhan Oğuzkan, Özlem Aksoy,

Yazılı ve Sözlü Anlatım, 5. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

Can, Yılmaz, Recep Gün,

Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği, db Kitapları, Samsun 2005.

Canan, İbrahim,

Peygamberimizin Tebliğ Metotları I, Nesil, İstanbul 1998.

Cebeci, Suat,

Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dini İletişim, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

Cirit, Hasan,

Halkın İslâm Anlayışının Kaynakları Vaaz ve Kıssacılık, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2002.

Colin, Gönül Dönmez,

Kadın İslâm ve Sinema, (çev: Deniz Koç), Agora Kitaplığı, İstanbul 2005.

Corcos, Fernand,

Güzel Konuşma Sanatı, (çev: Erdoğan Meto, Naim Yamaner), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul ty.

Çağrı, Mustafa,

“Davet” *DİA*, IX, 16-19, İstanbul 1994.

Çakan, İsmail Lütfi,

Dinî Hitabet, İFAV, İstanbul 2000.

Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları, 5. Basım, Rağbet, İstanbul 2006.

- Çantay, Hasan Basri,**
Kur'an-ı Kerîm ve Meali Kerîm, I-III, 4. Baskı, Ahmet Said Matbaası, İstanbul 1962.
- Çetin, Abdurrahman,**
Hitabet Ve İrşad, Aksa Yayınları, Bursa 1998.
- Çoruhlu, Yaşar,**
“Kürsü”, *DİA*, XXVI, 573-574, Ankara 2002.
- Dahlan, Ahmed,**
es-Siretü'n-Nebeviyye Ve'l-Âsâru'l Muhammediye, Daru'l Marif, Beyrut ty.
- Devellioğlu, Ferit,**
Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara 1998.
- DİB,**
Taşra teşkilatı görev ve çalışma yönergesi, mad. 24, (05-08-1985 tarih ve 1497 sayılı yönerge)
- Doğan, Mehmet,**
Büyük Türkçe Sözlük, Birlik Yayınlar, İstanbul 1982.
- Domenech, J.M,**
Siyasi Propaganda, (çev: Cevdet Perin), Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.
- Dürüşken, Çiğdem,**
Antik Çağda Doğan Bir Eğitim Sistemi RHETORİCA Roma'da Rhetorica Eğitimi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1995.
- Ebu Abdullah, Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali Şâmî,**
Sübülü'l Hüddâ ve'r-Reşâd fî Sireti Hayri'l-İbâd, (nşr: Cevat Ahmet Süleyman, Hamit Abdülmecid), I-X, İhyaü't-Türâsi'l-İslâmî, Kahire 1994.
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî,**
es-Sünen, I-V, İstanbul 1981.
- Ebu Zehra, Muhammed,**
İslâm'a Davet Gereklik ve Yöntem Üzerine, (çev: Maşuk Aydın), Birleşik, Ankara ty.
- el-Kâsânî, Alaaddin Ebi Bekir b. Mesut el- Hanefiyyi,**
Kitâb-u Bedâiu's- Sanâî fî Tertibi'ş-Şerâî', I-X, 2. Baskı, Daru'l Kitabi'l İlmiyye, Beyrut 1997.

- el-Belâzurî**, Ahmed b. Yahya,
Ensabu'l- Eşraf, (nşr: Muhammed Hamidullah), Daru'l- Meârif, Kahire 1959.
- el-Cahız**, Ebu Osman Amr b. Bahr,
el- Beyan ve't-Tebyin, I-IV, Daru'l Fikr, Beyrut 1968.
- el-Hatip**, Ahmet b. Abdullah el-Fakih,
Hitabet-i Arabiye Tarihi ve Arapça Hutbelerin Usul-ü Tertibi, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1335.
- el-Kardâvî**, Yusuf,
Sünneti Anlamada Yöntem, (çev: Bünyamin Erul), 3. Baskı, Rey Yayıncılık, Kayseri 1998.
- Elmâî**, Zahir b. Awad,
Kur'an'da Tartışma Metodları, (çev: Ercan Elbinsoy), İstanbul 1984.
- Elmalı**, Hüseyin,
"Hitabet", *DİA*, XVIII, 158-160, İstanbul 1998.
- Ersöz**, İsmet,
İslâm'da Davet Metodu, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1992.
- ez-Zâvî**, Tahir Ahmet,
Tertibü'l-Kamusi'l-Muhit Ala Tarikati'l-Misbâhi'l-Münir, 2. Baskı, İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1973.
- ez-Zehebî**, Muhammed b. Ahmed b. Osman,
es-Siyerü'n-Nebeviye, I-II, Daru'l-Kitabi'l Arabi, Beyrut 1987.
- Gazalî**, Muhammed,
Dirâsât fi'd-Daveti ve'd-Du'ât, 4. Basım, Matbaatu Hassan, Kahire 1976
- Görgülü**, Hasan Ali,
"Hz. Peygamberin Hutbede İzlediği Metot ve Günümüz Hutbe Uygulamaları", *S.D.U. Dergisi*, 171-229, Sayı: 3, Isparta 1997.
- Hamidullah**, Muhammed,
İslâm Peygamberi, (çev: M. Sait Mutlu), 3. Baskı, İrfan, İstanbul 1972.
- Hökelekli**, Hayati,
"Dinî Telkin ve Tebliğde Psikolojik Esaslar", *Diyanet Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, Ankara 1983.
- İbn Aşur**, Muhammed Tahir,
Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir, I-XV, Tunus Yayınları, Tunus 1984.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik,
es-Sîretü'n-Nebebiyye, I-II, Darü'l fikr, Kahire ty.

İslâm Tarihi,
I-II, (çev: Hasan Ege), Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer,
el-Bidaye Ve'n –Nihaye, I-XXI, (nşr: Abdullah b. Abdülmühsin et-Türki), Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Cize 1997.

İbn Mace, Muhammed b. Yezid el-Kazvînî,
es-Sünen, I-II, İstanbul 1981.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrerem,
Lisânü'l-Arab, I-XV, Daru Sâdr, Beyrut ty.

İbn Sa'd,
et-Tabakâtü'l-Kübra, I-IX, Daru Sâdır, Beyrut 1968.

İbni Kayyim el-Cevziyye,
Bedâi'ut Tefsir el-Câmi'u- Tefsiri'l İmam İbn Kayyim el-Cevziyye, I-V,
Daru İbn Kayyim el Cevziye, Riyad 1993.

Zadü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbad, I-V, (nşr: Şuayb Arnaut),
Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1981.

İbnü'l Hümam, el-Hanefi,
Şerh-u Fethi'l-Kadir, I-X, Mustafa el-Babi'l-Halebi, 1970.

İsfahânî, Râğıb,
Müfredâtü elfâzı'l-Kur'an, (nşr: Safvan Adnan Davudî), 3. Baskı,
Daru'l-Kalem, Dimaşk 2002/1423.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem,
İnsan ve İnsanlar, 7. Baskı, Evrim Basımevi, İstanbul 1988.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf,
Hayatü's-Sahabe, I-IV, (çev: Ahmet Meylanî), İslâmi Neşriyat, Konya ty.

Karaalioglu, Seyid Kemal,
Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983.

Kaya, Mahmut,
“Hitabet”, *DİA*, XVIII, 156-158, İstanbul 1998.

- Kazancı, Ahmet Lütfi,**
Peygamber Efendimizin Hitabeti, 7. Baskı, Marifet Yayınları, İstanbul 2004.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî,**
el-Câmi li-Ahkâmî'l-Kur'an, I-XX, 3. Baskı, Daru'l Kütübi'l Arabi, Kahire 1968.
- Macit, Yusuf,**
İletişimde Model Olarak Hz. Muhammed, Akademi, İzmir 2006.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc,**
es-Sahih, I-III, İstanbul 1981.
- Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb,**
es-Sünen, I-VIII, Beyrut 1911.
- Osmanlıca Türkçe Lugat,**
Türdav, İstanbul 1994.
- Önkal, Ahmet,**
Rasulullah'ın İslâm'a Davet Metodu, 16. Basım, Kitap Dünyası, Konya 2006.
- Özbalıkcı, M.Reşit,**
Asr-ı Saadet ve Raşit Halifeler Döneminde Hitabet, Akademi, İzmir 2005.
- Özbek, Abdullah,**
Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed, 3. Baskı, Esra Yayınları, İstanbul 1994.
- Öztürk, Yaşar Nuri,**
Kur'an'ın Temel Kavramları, 5. Basım, Yeni Boyut, İstanbul 1995.
- Râzî, Ebu Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer,**
Mefâtihi'l-Ğayb, I-XVI, 3. Baskı, Dar'u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1934.
- Saka, Şevki,**
Kura'an-ı Kerîm'in Davet Metodu, 2. Baskı, Seha Neşriyat, İstanbul 1991.
"Kur'an'a Göre İnanç Hürriyeti", *Diyanet Dergisi*, 117-137, Cilt: 28, Sayı: 1, Ankara 1992.

Sarıçam, İbrahim,

Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 3. Baskı, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004.

Soysaldı, Mehmet,

Dini Hitabet, 2. Baskı, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2005.

Sönmez, Abidin,

Resûlullah'ın İslâm'a Davet Mektupları, İnkılap, İstanbul 1984.

Şanver, Mehmet,

Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi, Pınar Yayınları, İstanbul 2001.

Taberânî,

el-Mu'cemu'l-Kebir, (nşr: Hamdi Abdülmecid Selefî), I-XXV, 2. Baskı, Daru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut ty.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa,

es-Sünen, I-V, İstanbul 1981.

Topuz, Hıfzı,

İletişimde Karikatür ve Toplum, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir 1986.

Turan, Osman,

Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, I-II, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

Turgay, Nurettin,

“Kur'an ve Arap Dili”, *Diyanet İlmi Dergi*, 71-78, Cilt: 34, Sayı: 3, Ankara 1998.

Türk Ansiklopedisi,

I-XIX, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1971.

Uludağ, Süleyman,

İslam'da İrşad, Marifet Yayınları, İstanbul ty.

Uzun, Mustafa,

“Türk Hitabet Tarihine Genel Bir Bakış”, *M.Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 145-169, Sayı: 19, İstanbul 2000.

Ünal, Ali,

Kur'anda Temel Kavramlar, Beyan Yayınları, İstanbul 1986.

Ünsel, M. Ziya,

Hitabet Sanatı ve Meşhur Hatipler, Muallim Fuat Gücüyener Yayımevi, Malatya 1950.

Yaltkaya, M. Şerafettin,

Hatiplik ve Hutbeler, Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, İstanbul 1946.

Yardım, Ali,

Peygamberimiz'in Şemâili, Damla Yayımevi, İstanbul 1997.

Yavuz, Yusuf Şevki,

“Münâzara”, *DİA*, XXXI, 576-577, İstanbul 2006.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi,

Hak Dini Kur'an Dili, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık, Nurettin Bolelli, Abdullah Yücel), I-X, Akçağ Yayınları, İstanbul ty.

Yeni Türk Ansiklopedisi,

(Redaktör: Ayvaz Gökdemir), I-XII, Ötüken, İstanbul 1985.

Yüzendağ, Ahmet,

Hitabet Dersleri, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1964.

Zamahşeri, Ebu'l Kasım Carullah,

Tefsîru'l-Keşşaf an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl, I-IV, Daru'l-fikr, Beyrut 1983.

Esasü'l-Belağ, I-II, 3.Baskı, el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Amme li'l-Kitab, Kahire 1985.

Zeydan, Abdülkerîm,

İslâm Davetinin Esasları, (çev: Veli Ulutürk, Mehmet Karabulut), I-II, Risale, İstanbul 1991.

Zuhayli, Vehbe,

İslam Fıkhu Ansiklopedisi, (çev: Komisyon), I-X, Feza Yayıncılık, İstanbul 1994.